GENER 2015 /// 2,50 €

48

KESSE

CEHSGO • Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver

El teatre al Camp de Tarragona

CEHSGO

CERCLE
D'ESTUDIS
HISTÒRICS
I SOCIALS
GUILLEM
OLIVER

FUNDACIÓ
PRIVADA
MÚTUA
CATALANA

CEHSGO

Llegeix la revista Kesse des d'on vulguis,

els números anteriors i altres publicacions del Cercle, connectant-te a:

www.guillemoliver.com

48

2 El teatre a la Tarragona del segle XIX
FRANCESC ROIG QUERALT

8 La Tartana, Teatre-Estudi. Teatre independent des de Reus
RAMON LLOP

14 Ricard Salvat Ferré. Un alçament de llum
MARTÍ ROM

18 Sang vessada. Les víctimes dels bombardeigs franquistes sobre la ciutat de Tarragona
RAMON ARNABAT I ANTONI VALCÁRCEL

40 L'independentisme català a Tarragona (1977-2014). Una primera aproximació
FRANCESC MARCO PALAU

48 L'estàtua d'August de Tarragona
LLUÍS BALART BOÏGUES

58 Recordant Poetes. Una exposició per al record i el descobriment
SARA ESPINÓS FERRÉ

62 Ressenyes
XAVIER FERRÉ, MANEL GÜELL I PINEDA VAQUER

El mes de març de l'any 1989 va aparèixer el primer número del *Butlletí del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona*, el qual, tres anys més tard, passà a anomenar-se *Kesse*, tot mantenint, tanmateix, la numeració. Han estat vint-i-cinc anys i quaranta-vuit números que han tractat els temes més diversos, i en els quals han col·laborat dos centenars llargs d'autors. A tots ells, moltes gràcies.

Tres articles sobre el teatre al Camp de Tarragona configuren el tema central d'aquest número. Hi trobarem la caracterització del teatre que es feia al segle XIX a la ciutat de Tarragona, obra de Francesc Roig; les aportacions de Ramon Llop sobre el grup La Tartana Teatre-Estudi de Reus i, finalment, el repàs a la biografia de Ricard Salvat, home de teatre vinculat a les nostres comarques, fet per Martí Rom.

Les altres col·laboracions s'ocupen del que podríem anomenar –si se'ns permet– l'actualitat històrica. Ramon Arnabat i Antoni Valcárcel escriuen sobre les víctimes dels bombardeigs franquistes a Tarragona i ens les relacionen amb noms i cognoms; així, amb aquesta publicació, ens hem afegit als actes del 75è aniversari de l'acabament de la Guerra Civil. L'any 2014 també ha estat el de la commemoració dels 2000 anys de la mort de l'emperador August: Lluís Balart ens fa un exhaustiu estudi de l'estàtua d'aquest emperador ubicada al Passeig Arqueològic des de, precisament, l'any 1939. Francesc Marco ha fet una primera aproximació a l'auge actual de l'independentisme, centrat a Tarragona, des de la transició fins ara mateix. I per últim, Sara Espinós fa una crònica de l'exposició *Recordant Poetes*, dedicada al cafè-galeria que acollí tantes iniciatives culturals entre 1978 i 2003, i que serví, també, de marc per a les reunions del consell de redacció d'aquesta revista.

Xavier Ferré, Manel Güell i Pineda Vaquer ressenyen, respectivament, els llibres d'Emili Samper sobre Cels Gomis, de Manel Tarés sobre el règim borbònic a Cambrils, i el de Montserrat Duch sobre la sociabilitat i la memòria col·lectiva a la Catalunya del segle XX.

[Els articles publicats expressen només la opinió dels autors.]

KESSE

Any XXV.
Quarta època.
Número 48
Tarragona, 2014

Editat amb el suport de
la Fundació Privada Mútua Catalana

Amb la col·laboració
de l'Ajuntament de Tarragona
i de la Diputació de Tarragona

Edició
CEHS Guillem Oliver
del Camp de Tarragona
L'Arxiu, M2, Espai Tabacalera
Av. Vidal i Barraquer, s/n
43005 Tarragona
Tel. 977 29 62 30
Direcció
Esteve Masalles
Secretaria
M. Rosa Gutiérrez

Consell de redacció
Lluis Balart, Ivan Favà, Jordi Piqué, Emili Samper, Jaume Llambrich
Consell assessor
Teresa Abelló Güell, UB; Francesc Bonamusa Gaspà, UAB; Jordi Ginebra i Serrabou, URV; Bernat López López, URV; Montserrat Soronellas Masdéu, URV
Disseny gràfic
Pele Viader Rapp

Assessorament en català
Alba Gatell
Assessorament en anglès
Christian Brassington
Maquetació
Jaume Llambrich
Impressió
Indústries Gràfiques Gabriel Gibert
C/ Cartagena, 12
43004 Tarragona
Dipòsit legal
T-160-1995

ISSN 1136-7865
EISSN 2014-2048
Versió digital de la revista
www.revistakesse.com
Punts de venda
Tarragona: Llibreria La Rambla, Llibreria La Capona.
Reus: Llibreria Galatea i Llibreria Gaudí
Contacte
info@guillemoliver.com
www.guillemoliver.com

Fotografia de la coberta de Pele Viader. Representació de la companyia Nascuts de Peus en Terra de l'obra *Dakota*.

EL TEATRE A LA TARRAGONA DEL SEGLE XIX

Francesc Roig Queralt

L'article recull l'activitat teatral a la Tarragona al segle XIX: la de la primitiva Casa de les Comèdies o la del posterior Teatre Principal. Diverses societats promovien representacions en locals propis, mentre que al carrer podíem trobar els populars balls parlats o les temporades estiuenques del teatre Varietats. El teatre fou un element molt important de difusió cultural, on es reflectien les tensions polítiques i socials, tant en el text com en les formes de representació. L'article assenyala les obres més populars d'aquell moment.

The article describes the theatrical activity of the Casa de les Comèdies and the Teatre Principal in Tarragona during the 19th century. Various societies put on performances on their premises, while in the street one could find the popular 'balls parlats' (spoken dances) and the summer performances of the Varietats theatre. Theatre was a key cultural element in reflecting political and social tensions, through both text and performance. The article describes the most popular works of the period.

PARAULES CLAU:
Teatres, teatre català, societats culturals, balls parlats

KEYWORDS:
theatres, Catalan theatre, cultural societies, balls parlats

ISSN 1136-7865 · EISSN 2014-2048 · http://www.revistakesse.com

Per poder parlar del teatre al segle XIX ens cal situar el retrovisor cultural una centúria enrere.

I cal revisar l'activitat que en aquest camp es feia a les institucions hospitalàries, com ara a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona o a l'Hospital de València. A Tarragona també fou l'Hospital el recinte idoni on el teatre va començar a adquirir les característiques d'espectacle tal com avui l'entenem. Fins aleshores les representacions populars havien estat tan sols un entreteniment basculant entre la representació religiosa i la tradició pagana. Sorgirà progressivament la figura de l'empresari, que, a diferència del teatre elisabetià –amb unes característiques ben establertes en les companyies i els actors–, serà l'element clau que establirà el factor negoci a través dels hospitals.

A Tarragona, des del segle XVII, i més concretament durant l'any 1636, els administradors de l'Hospital, amb Jaume Grau com a portaveu destacat, presenten al Consell de la ciutat una proposta interessant per aprofitar unes estances de l'edifici que en aquells moments no s'utilitzaven: volien destinar-les a fer-hi teatre. Tot això era conseqüència d'una Reial Ordre de Felip IV que autoritzava la creació de les cases de comèdies, adjuntes als hospitals, perquè s'hi poguessin representar obres teatrals i així els administradors tinguessin uns ingressos per al sosteniment de l'establiment hospitalari. La proposta obtingué una resposta favorable del municipi i, de manera immediata, a partir d'aquell mateix any, es començaren a representar comèdies en aquest espai situat al costat mateix de l'hospital. Els beneficis obtinguts amb el lloguer per fer les representacions teatrals es destinaren a sufragar les despeses dels malalts pobres i també al sosteniment de tot l'edifici hospitalari.

Durant el s. XVIII, el preu de l'entrada a una representació teatral era de set quartos per persona i quedaven exempts de pagar-lo el governador i els administradors del local.

A començaments del s. XIX, aquest mateix indret denominat *Casa de Comèdies* tingué una nova aplicació social amb la celebració de festes de "sarao", balls populars, varietats, il·lusionisme, representacions d'òpera, orquestres i rapsodes. Tot això afavorí que la societat tarragonina incrementés la seva afició al món de l'espectacle teatral i facilità que tingués un encaix natural amb el s. XIX, amb tota la vitalitat pròpia dels inicis moderns.

Però arribà la Guerra del Francès i l'edifici adjacent a l'Hospital, més conegut com a Casa de Comèdies, que més endavant arribarà a ser el Teatre Principal, sofrí grans desperfectes que comportaren la seva total destrucció. La notícia d'això ens la facilita l'historiador Emili Morera: "Durante el asalto de los franceses y voladura del año 1813 volvió a construirse otro provisional en los dos años siguientes". Aquesta constatació del ressorgiment constructiu del teatre ens la dóna una notícia publicada en el *Diario Militar, Político y Mercantil* de Tarragona núm. 113, corresponent al dilluns 14 de març de 1814. L'increment de l'afició teatral anava en augment a Tarragona i això motivà de plantejar-se el dilema de si fer una ampliació del local destinat a teatre o bé construir-ne un de nou en el mateix indret. Magriñà en el seu opuscle *Tarragona en el segle XIX* ens diu que el Teatre Principal fou construït el 1815, però la data sembla que no és exacta, ja que Morera escriu al *Butlletí Arqueològic* núm. 6 que "Al llegar el año 1825 comenzó a erigirse el nuevo teatro, que es el actual, inaugurándose dos o tres años después". Davant la diversitat d'opinions sobre la data d'inauguració del Teatre Principal vam anar a consultar els llibres d'actes de l'Hospital i aclarirem que el nou teatre començà a edificar-se el dia 10 de juny de 1820 i es finalitzà dos anys més tard, és a dir, el 1822.

Les representacions populars de carrer

Paral·lelament a tota aquesta activitat d'espectacles comercialitzats que tenien com a punt de confluència estable al nou Teatre Principal ens trobem també amb la veta popular de la imaginació i la creativitat literària. La tradició oral de la festa i les celebracions populars continuaven vigents a peu de carrer i per aquest motiu a la Tarragona del vuit-cents trobarem també, de manera simultània, un conjunt de mostres escèniques de caràcter parateatral que es representaven normalment durant les festivitats patronals de la ciutat.

Aquest és el cas del Ball d'en Serrallonga que, naturalment, durant el s. XVIII, ja devia córrer de forma popular, però ací a Tarragona no el trobem documentat fins l'any 1876. La representació popular de la llegenda que s'escenificava a l'entorn del bandoler quedava força desvirtuada, fent passar el protagonista per un lladre sense escrúpols i assedegat de sang i fetge. El seus diàlegs eren molt rudimentaris i ens oferien les aventures d'en Serrallonga i els seus bandolers, tot ben amenitzat amb passos de dansa.

Una altra representació important dels denominats *balls parlats* era el Ball de Sant Roc, representat durant les festes que se celebraven al barri del Cós del Bou. El lloc de representació era habitualment al mateix escenari del carrer i el contingut dels textos es basava en diferents fragments de la vida martirial del sant.

El Ball de Santa Tecla era dels que tenien una estructuració escènica més impressionant, amb molts elements de tramoia i personatges que constantment entraven i sortien de l'escena. L'argument explicava el procés de conversió de la santa i les aventures que va haver de passar en defensa de la seva fe. El guió argumental d'aquest ball es basava en els elements martirials de santa Tecla, però la realitat biogràfica era modificada cada any amb una aportació afegida de fets llegendaris que es combinaven en funció dels anys per tal d'agradar i mantenir la curiositat del públic assistent a les representacions.

El ball parlat per excel·lència i que tenia una major acceptació entre les capes populars era el denominat Comparsa de Dames i Vells. Es tractava d'un ball estructurat en diferents parlaments entre uns "vells" i unes "dames" que ventilaven els seus afers de divergències matrimonials a través de diàlegs extraordinàriament col·loquials que ratllaven, en alguns moments, la més pura i simple grolleria. L'autor o autors anònims dels textos exposaven un llarg catàleg de les moltes desavinences que hi ha entre els casats, producte molt sovint de causes complexes i circumstàncies imposades per l'edat i els diferents nivells de formació. Les representacions d'aquest ball durant el s. XIX eren acceptades majoritàriament amb gran hilaritat del públic, atesa la ingenuïtat dels temes recitats i la poca solidesa intellectual del públic espectador, però amb l'evolució dels anys aquest ball derivà en textos satírics contra les esferes de poder municipal o eclesiàstic i en algunes ocasions la premsa escrita de la ciutat l'arribà a catalogar de "solemne astracanada".

TEATRO PRINCIPAL

COMPAÑÍA JULIO RUIZ

GRAN FUNCION

para el domingo 8 Mayo de 1892

SE ADMITEN ENCARGOS EN EL CAFÉ DEL TEATRO

Imp. Alegret.

Societats amb vocació teatral

A mesura que avançava el s. XIX i en funció dels diversos interessos d'entreteniment i cultura que se suscitaven a la ciutat, sorgiren grups organitzats que obrien nous locals d'esbarjo que aglutinaven diferents tendències culturals i àdhuc ideològiques.

No cal repetir que l'entronització del cafè a les nostres latituds fou un factor molt important en aquest desvetllament de la cultura popular. Per això, un dels primers centres destacats en aquest aspecte fou l'**Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera**, sorgit inicialment a redós de les tertúlies que es feien a l'estudi de l'escultor Verderol. Es discutia de tot, però com que el local no era el lloc més adient per desenvolupar una activitat oberta d'aquest tipus, un grup d'aquells assistents tertulians ideà la manera d'organitzar un nou local, amb uns estatuts oficialment aprovats, que tingués com a finalitat essencial la formació de les classes obreres. Amb els anys, però, la qüestió pràctica només quedà palesada en el nom, ja que en realitat el nou local de l'Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera esdevingué el gran reducte de la burgesia i dels menestrals acabalats.

La primera seu social s'instal·là a la Casa dels Montoliu, ubicada al carrer de l'Abat. La inauguració tingué lloc el 23 de setembre de 1863. L'Ateneo Tarraconense esdevingué així el típic centre de promoció cultural amb conferències, xerrades, classes, etc. La seva biblioteca era bastant completa i disposava d'una secció de textos teatrals, bàsicament comèdies del moment. Per ser soci de l'Ateneo calia tenir més de divuit anys i una moralitat suficientment provada. No ho podia ser aquell que hagués estat processat o condemnat, exceptuant les condemnes per motius polítics. Els socis de nombre pagaven una quota de quatre rals de velló i una quota d'entrada de deu rals. D'aquesta manera, l'Ateneo Tarraconense esdevingué amb el transcurs dels anys una de les societats culturals més importants de la Tarragona vuitcentista.

Es procurava que la política com a discussió dialèctica no entrés a les sales, encara que en el fons la majoria d'associats hi estiguessin compromesos d'una manera o altra. I naturalment no hi podia faltar una secció dramàtica, per la qual cosa es va muntar dins del mateix local una mena de teatre bastant esquifidet pel que fa a l'espai, en el qual s'hi encabien bona part de les famílies dels socis que volien presenciar les representacions teatrals que s'hi escenificaven. Aquest primer teatre fou inaugurat el dia 1 d'abril de 1866 amb la comèdia de Bretón *Marcela o cual de las tres* i la peça curta o sainet *Es una imagen*. Durant els anys en què va estar en actiu hi passaren actors i actrius de certa anomenada, d'entre els quals podem assenyalar Josep M. Bernat, Antoni Cartanyà, Pere Gilbert, Josep Nogués i actrius com les germanes Francesca i Carme Tormo, i també Anna Monné. El 1888, l'Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera canvià de local i traslladà la seva seu social a casa Rossell, de la Rambla Nova.

Posteriorment, el 2 de setembre de 1900, just al tombant de segle, la ciutat va poder gaudir d'una nova entitat social amb la inauguració de l'**Ateneu de Tarragona.** Els seus impulsors eren bàsicament els socis dissidents de l'Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera i la causa no era altra que el creixent impuls del catalanisme com a factor ideològic diferencial. Aquest nou Ateneu arrendà el Teatre Principal per deu anys i li donà una considerable embranzida, però a més a més impulsà la publicació de la revista *Tàrraco*, especialitzada en teatre, el primer número de la qual sortí a la llum durant el mes de setembre de 1909. Però la subsistència de dos centres culturals, molt semblants en llurs directrius, resultava complicada, especialment sostenir-los econòmicament. Per aquest motiu i després de solucionar el punt de fricció entre catalanisme i no-catalanisme, que fins aleshores havia mantingut la diferència entre els associats de les dues entitats, els dos Ateneus es tornaren a fusionar en un de sol l'any 1913.

Una altra entitat associativa, creada el 1863 a Tarragona, i que tenia el seu local social al carrer de la Unió núm. 4, fou **L'Artesana**. Val a dir que, en aquests anys d'eufòria política i social, les activitats d'esbarjo es multiplicaren a la ciutat, per això no ens ha de sorpren-

dre aquesta diversitat recreativa i cultural. El seu saló de ball, decorat a l'estil Lluís XV, tenia l'amplitud suficient per acollir bona part dels tarragonins que volguessin gaudir de les sanes distraccions de l'època. L'Artesana tingué vida fins l'any 1902, però una altra societat va néixer a Tarragona amb el mateix nom durant l'any 1913, situada al carrer d'Estanislau Figueras, encara que la seva activitat se centrés exclusivament en l'organització de balls.

La Armonia fou una altra de les entitats tarragonines que obrí el 1850 i com totes les de la seva època tingué com a objectiu prioritari el manteniment de la secció dramàtica, amb escenificació d'obres teatrals de nivell mitjà, per passar l'estona, d'aquelles que anomenaríem de "sala i alcova". Sovint, si l'obra requeria la presència d'alguna dama, feia el paper femení algun jovenet de la mateixa secció dramàtica. Cal dir que bona part dels associats eren menestrals i a les seves sales s'hi reunia gairebé tot el jovent de la ciutat.

Cap a les dècades finals del s. XIX s'observa una gran febre constructora a la ciutat de Tarragona que va fer possible l'edificació de la plaça de braus, el seminari nou i també l'enderrocament del llenç de muralla encara existent entre els carrers de la Unió i Sant Francesc. Però el fet més important per a nosaltres és el bastiment d'un **teatre d'estiu** que s'emplaçà entre el carrer de la Unió i el carrer Fortuny, al bell mig de la Rambla.

Com és lògic, aquest teatre només podia funcionar durant la temporada d'estiu, que anava del dia 1 de maig als últims dies de setembre, passades les festes de Santa Tecla. La concessió per explotar el teatre era de cinc anys i l'empresari a qui se li adjudicava havia de pagar anualment al municipi dues-centes pessetes en concepte d'impostos. Aquest teatre rebia el nom de *Varietats* pel simple fet que pel seu escenari hi podien passar tot tipus d'espectacles, des de companyies líriques a d'altres amb números d'acrobàcia i circ. L'apertura oficial va tenir lloc el 2 de juliol de 1881.

L'estructura del teatre, com és lògic d'imaginar, era eminentment funcional, ja que només servia durant la temporada d'estiu i per aquest mateix motiu les condicions en què es representaven alguns espectacles depenia molt de les inclemències del temps. Quan plovia, el públic no disposava de cap seguretat i l'aigua es convertia per uns moments en l'espectacle més divertit de tota la temporada. Els espectadors s'havien d'aixoplugar en un altre indret ja que tant a dins del local com a fora la possibilitat de rabejar-se era idèntica. Ara bé, quan l'aiguat era cosa de poc temps, s'interrompia la representació i un cop tornada la calma es reprenia l'espectacle com si no hagués passat res. També durant els dies de vent fort corria un seriós perill la integritat dels espectadors; i un exemple que trobem documentat és la forta ventada que s'esdevingué durant les festes de Santa Tecla de l'any de 1881, quan un fort temporal de vent s'endugué l'escenari. Tot això fa evident la feblesa constructiva d'aquest teatre d'estiu, però, per altra part, aquesta precarietat de l'estructura del local tenia com a contrapartida que els passejants que no disposaven de prou recursos econòmics o ganes d'entrar, podien gaudir de la música que en alguns entreactes es tocava o bé de les sarsueles que s'hi representaven.

En altres ocasions, quan la qualitat de l'espectacle que s'oferia no reunia els mínims desitjables per al públic assistent, aquest s'engrescava com a protesta rebentant seients i butaques. En el fons, el teatre Varietats era una mena de local d'evasió per al públic de massa, d'aquell que per matar l'estona menjava xurros, patates i altres llamineries mentre veia titelles, escoltava una companyia d'òpera o admirava les contorsions de qualsevol saltimbanqui mort de gana.

I tot i que era de propietat municipal, arrendat a un empresari per cinc anys, el mateix ajuntament de la ciutat pressionà finalment l'empresa perquè el traslladés a un altre indret, ja que el seu emplaçament començava a dificultar la continuació de les obres de l'esplanada de la Rambla. Després d'alguns estira-i-arronsa l'empresa no tingué altre remei que plegar veles i el teatre d'estiu Varietats començà a desmuntar-se durant els primers mesos de 1883 i cap a començaments del mes d'abril ja estava totalment enllestit el seu

¡Tarraconenses al Teatro!

TEATRO PRINCIPAL

NOTABLES ACONTECIMIENTOS
para el martes y jueves próximos

ESTRENO
de la celebradísima comedia
DOÑA JUANITA
del famosísimo cuento LAS OLIVAS y del magnífico drama
EL ESTIGMA
TODAS DE GRANDIOSO ÉXITO

Imp. E. Pamies

GRANDES ESTRENOS

desmantellament. Es feren diligències per veure si es podia aprofitar la carcassa i d'aquesta manera treure'n un profit amb la revenda. Hi hagué tràmits de persones interessades però a causa del seu mal estat ningú no arriscà la butxaca. Finalment s'hagué de vendre a peces. Però el més trist de tot això és que a la ciutat no s'alcés ningú per edificar de nou aquest model de teatre de temporada en un emplaçament millor. La ciutat de Tarragona hauria d'esperar fins a començaments de la dècada de 1960 per fer realitat una solució definitiva amb la creació de l'Auditori del Camp de Mart.

Però tornant al s. XIX cal dir que el teatre popular va prendre una gran volada, ja que malgrat totes les adversitats, especialment després d'haver superat amb èxit, gràcies al Romanticisme, tota l'estètica Neoclàssica que proclamava un elitisme teatral típicament absolutista, la saba popular mantinguda des del Segle d'Or va prendre nova embranzida i poc a poc el públic tornarà a gaudir d'un espectacle de masses tal com ho poden ser actualment el cinema o el futbol. Un fet important en aquest aspecte fou la difusió del teatre de Molière, bastants anys després de la seva mort. Arribà després el Romanticisme i amb el melodrama es donà empenta a tot un conjunt d'efec-

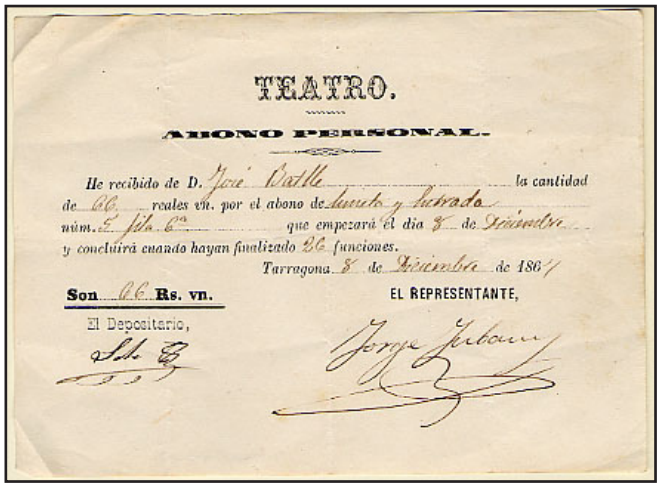

TEATRO.

ABONO PERSONAL.

He recibido de D. José Batlle la cantidad de 60 reales vn. por el abono de lunetas y palcos núm. 2 fila 6ª que empezará el día 3 de Diciembre y concluirá cuando hayan finalizado 26 funciones.

Tarragona 3 de Diciembre de 1867

Son 60 Rs. vn.

El Depositario,

EL REPRESENTANTE,

tes escènics i emotius que feien acostar, inevitablement, l'espectador a l'escena. La nova burgesia assumiria el teatre com un mecanisme més de la difusió social. El teatre del s. XIX, especialment en les dècades inicials, deixà de ser la plataforma aristocràtica per passar a ser un mitjà de persuasió de la nova burgesia, i es convertí en un acte social més de la nova classe burgesa. Així, mentre al matí s'anava a la llotja de la Borsa per especular sobre l'alça i la baixa dels valors comercials i a les tardes a compartir la tertúlia del cafè, a la nit o al vespre el teatre seria el nou punt de referència per trobar les amistats, acabar d'arrodonir algun negoci, tafanejar sobre la moda, etc. La burgesia serà durant el s. XIX el nou mecenes de la cultura.

A la ciutat de Tarragona passava exactament el mateix i el Teatre Principal era un bell reflex de la societat d'aquell moment. La divisió de classes podia contemplar-se sense massa complicacions en qualsevol teatre. La gent treballadora o menestral de poca butxaca anaven al teatre vestits amb la seva brusa de treball o bé amb el gec de les festes i es col·locaven al denominat *paradís* o *galliner* pel preu de 25 cèntims. Els altres assistents ocupaven el pati de butaques o bé les llotges laterals, que moltes eren propietat d'una família. Tot això ens fa veure que l'actual concepció d'anar al teatre per veure una obra o presenciar un espectacle no era l'únic reclam d'aquella societat burgesa de finals del s. XIX. La gent assistia al teatre, com hem dit, per matar l'estona i per això la xerrameca durant la representació era continuada i s'intercanviaven visites d'una llotja a l'altra. Era, en definitiva, el tipus de públic que podríem denominar *liceista* i que encara que ja hagués vist l'obra de teatre o la sarsuela que es representava assistia igualment al Principal com una mena de ritus social que incentivava la tertúlia. Molts espectadors s'estaven a l'avantllotja per fer més reposadament vida de societat, menjant, parlant o rebent visites. I en un moment determinat, segons l'escena de l'obra o l'ària concreta que es representés en aquells moments, sortien a contemplar i aplaudir el treball dels actors i després tornaven a entrar a l'avantllotja per continuar la conversa. No cal dir que els llums restaven totalment encesos al llarg de la representació.

No serà fins al Teatre Íntim de l'Adrià Gual quan s'introduí la novetat d'apagar els llums per centrar millor l'atenció de l'espectador en allò que es representava a l'escenari. Adrià Gual introduí aquesta novetat seguint allò que havia vist a París en el Teatre d'Antoine. Fins a la segona dècada del s. XIX la il·luminació del local era produïda per espelmes, llànties i d'altres aparells de combustió rudimentària, per això les senyores es queixaven freqüentment de les taques que patien els seus vestits com a conseqüència de l'espetec dels llums d'oli. Posteriorment va venir el llum de gas i el risc d'incendi va minvar, però amb tot, els teatres continuaven cremant-se aparatosament per qualsevol badada. Aquesta precarietat de la il·luminació de la sala durant les representacions escèniques ens fa comprendre de passada la tècnica descriptiva dels autors realistes i naturalistes, que ens deixaren pàgines fabuloses sobre l'ambient social del teatre al s. XIX. Amb tot, cal aclarir que aquesta tècnica d'il·luminació no obeïa, com ha dit algú, a un costum clarament burgés, sinó a una necessitat tecnològica, ja que els llums de gas o els anteriors a aquests no podien anar encenent-se i apagant-se a cada moment, per la dificultat i l'enrenou que això suposava. L'únic que es feia era rebaixar-ne la intensitat.

Per altra banda, parlant ara ja més concretament del teatre en si, és obligat constatar que el costum actual de fer durar una obra en cartell durant mesos i mesos era un fet desconegut per a la gent del XIX. La denominada temporada llarga és una característica molt més moderna, concretament dels anys quaranta i cinquanta del s. XX, motivada per condicionants econòmics. Les companyies que rondaven pels teatres de la Tarragona vuitcentista portaven un nodrit repertori que anaven representant alternativament durant la setmana.

Els dies de moda per assistir al teatre eren els dijous i els dissabtes, encara que en ocasions podien variar per un homenatge o per qualsevol altre acte commemoratiu. La concurrència a les sessions d'òpera constituïa un esdeveniment. Els cotxes de cavalls del senyoriu tarragoní a la porta del Principal o de l'Ateneo Tarraconense amb la magnificència pròpia que sempre han gaudit els episodis de l'alta burgesia, últimament reviscolada amb la nova aristocràcia monàrquica, eren un fet social de gran rellevància.

Aquesta eufòria teatral del XIX es feia palesa igualment en la gran proliferació de companyies d'aficionats, la majoria de les quals es nodrien d'actors provinents de la petita menestralia. El seu sistema de programació, semblant al dels gran teatres del país, era molt competitiu, s'esperonava l'amor propi de cada teatre perquè lliurés al públic amb un mínim de temps una major quantitat d'estrenes. De fet, aquesta constant vuitcentista es va mantenir a Tarragona fins fa ben poques dècades amb el grup d'aficionats del Teatre Atenea, que dirigia abnegadament José Emma i que tantes temporades d'èxit facilità a un públic de tarda de diumenge, que sortia de casa per evadir-se de la problemàtica setmanal. Amb tot, durant el segle XIX, els grans èxits de temporada d'una companyia professional oscil·laven entre els tres i els deu, i eren obres d'aquelles que els grups d'aficionats incloïen obligadament després dins el seu repertori anual.

Tot això ens obliga a fer-nos la pregunta: i quins èxits es donaven a la Tarragona de darreries del s. XIX? La contesta és àmplia i llarga. Però d'una manera ràpida cal dir que el teatre castellà tenia

força públic i quan es representaven obres de Galdós, Joaquín Dicenta, Bretón de los Herreros, José Zorrilla o García Gutiérrez, el teatre feia entrada. Pel que fa al cas del teatre català cal dir que la seva puixança és més difícil i entrebancada. Hem de tenir en compte que no fou fins a la Renaixença quan Catalunya prengué novament consciència de país i tornà a produir culturalment en llengua pròpia. No serà fins als anys 1864-1865 que al Principal i a l'Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera s'hi començà a notar un increment d'obres catalanes. D'aquest increment en trobem una nota, al BOE núm. 224, del 29 de gener de 1867, dirigida a tots els governadors civils, en la qual es deia que davant l'increment observat "de producciones dramáticas que se presentan a la censura, escritas en los diferentes dialectos y considerando que esta novedad ha de contribuir forzosamente a fomentar el espíritu autóctono de los mismos destruyendo el medio más eficaz para que se generalice el uso de la lengua nacional; la Reina (qu.D.G.) ha tenido a bien disponer que en adelante no se admitan a la censura obras dramáticas que estén exclusivamente escritas en cualquiera de los dialectos de las provincias españolas". Aquest fet ens demostra la gran amplitud d'audiència que el teatre català anava adquirint, i que malgrat tot continuà tenint, ja que obres com les de Josep Robrenyo, Auler, Pitarra, Antoni Rovira i Virgili, Tarrades i d'altres s'escenificaren sense cap circumstància especial que fes pensar en problemes governamentals.

Però el teatre continua essent una concepció industrial burgesa que farà que en molts aspectes arribi a tenir un format estàndard i que es converteixi en un producte de consum per a mentalitats benpensants. En el mateix sentit, l'Ateneo Tarraconense promociona a començaments del s. XX una sèrie de conferències en què no es podia discutir ni de política ni de religió, per això, no cal dir-ho, la majoria van resultar ensopides. No obstant això, en l'aspecte teatral s'intentà una revulsió vers les noves tendències d'avantguarda i així veurem com al mateix temps, a l'Ateneo Tarraconense, s'escenificaren obres com *La Intrusa*, de Materlink; *Espectres*, d'Ibsen, i d'altres que marcaven la darrera tendència de l'art dramàtic d'aquells anys. Amb tot, van resultar un fracàs perquè el públic tarragoní no les va entendre i va continuar preferint les obres d'un Echegaray abans que estovar-se el cervell amb les noves produccions.

Però al mateix temps que el teatre començava a consolidar-se, l'afició cap a la imatge moguda que reproduïa el cinematògraf fou també un dels nous al·licients que ompliren els teatres durant les darreries del segle. Cal dir, no obstant això, que bastants anys abans del descobriment del cinema, constituïen una atracció per als tarragonins les visites que feien a la ciutat una mena de barraques en les quals s'hi exhibien figures de cera, que no eren altra cosa que reproduccions d'altres figures marmòries exposades als grans museus d'Europa, o bé els coneguts *quadres dissolvents*, que davant la pròpia mirada del públic feien i desfeien harmònics conjunts humans plasmant fins i tot alguna escena coneguda de l'actualitat del moment.

Però l'inici dels espectacles en els quals s'exhibien vistes fixes amb una gran *llanterna màgica* cal remuntar-lo a les festes celebrades amb motiu del Congrés Catòlic de 1894. Amb aquest fet ens trobem gairebé al brancal dels descobriment del cinema pels germans Lumière el 1895. Amb tot, Tarragona trigà uns quants anys a incorporar el nou avenç, ja que durant el 1899 encara ens trobem amb la visita d'un d'aquells quadres dissolvents que, per comptes de mostrar el de costum, va oferir un catàleg de vistes fixes de cinema. Però per les festes de Santa Tecla del mateix any, un empresari, de nom Polak, visitava Tarragona amb la seva barraca, en la qual mostrava divuit quadres fixos i algunes vistes de Tarragona. L'entrada costava deu cèntims. Posteriorment va venir un tal Sanchiz, que presentava els seus espectacles amb una gran fastuositat, amb l'ús d'un orgue de figures mòbils. I poc a poc es començaren a projectar cintes de curtmetratges que oferien al públic escenes senzilles que eren comentades per una mena de xerraire de fira a l'estil de les auques de cec. D'aquesta manera va començar el cinema a Tarragona i, encara que el treball no estudiï precisament això, no volem deixar de dir que un dels primers locals de projecció va ser el Saló Modern, que fins al 1970 va funcionar a ple rendiment.

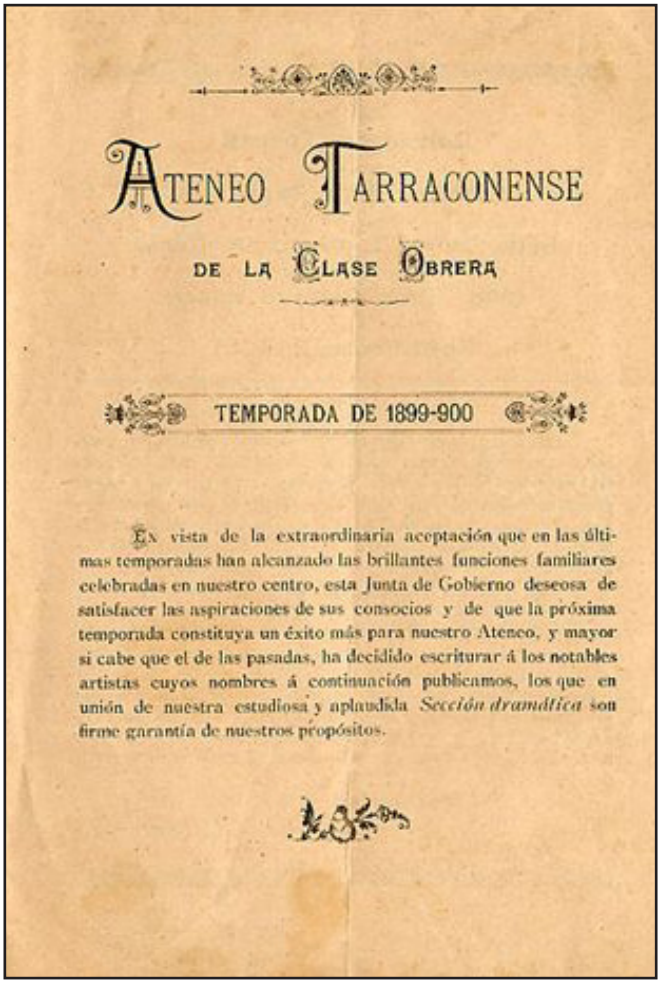

ATENEO TARRACONENSE

DE LA CLASE OBRERA

TEMPORADA DE 1899-900

En vista de la extraordinaria aceptación que en las últimas temporadas han alcanzado las brillantes funciones familiares celebradas en nuestro centro, esta Junta de Gobierno deseosa de satisfacer las aspiraciones de sus consocios y de que la próxima temporada constituya un éxito más para nuestro Ateneo, y mayor si cabe que el de las pasadas, ha decidido escriturar á los notables artistas cuyos nombres á continuación publicamos, los que en unión de nuestra estudiosa y aplaudida *Sección dramática* son firme garantía de nuestros propósitos.

FRANCESC ROIG QUERALT

LA TARTANA, TEATRE ESTUDI

Teatre independent des de Reus

Ramon Llop

Ramon Gomis i Rosa Cabré van promoure l'any 1967 la creació a Reus del grup La Tartana Teatre Estudi. Amb pocs mitjans, materials i econòmics, i fins 1972, el grup va aconseguir crear un espai lliure d'imposicions polítiques, mitjançant una programació coherent, que va contribuir a formar professionals i crear nous públics. L'article resegueix les diverses actuacions, els components i directors i les fases organitzatives del grup.

In 1967 Ramon Gomis and Rosa Cabré helped found La Tartana Teatre Estudi group in Reus. Until 1972 and with scant resources, the group managed to create a space free from political interference by means of a coherent programme that helped train new professionals and create new audiences. The article traces the history of the group's various performances, its members and directors and its different organizational phases.

PARAULES CLAU:
Teatre independent, La Tartana Teatre Estudi, Reus, Ramon Gomis

KEYWORDS:
Independent theatre, La Tartana Teatre Estudi, Reus, Ramon Gomis

ISSN 1136-7865 · EISSN 2014-2048 · http://www.revistakesse.com

Durant la dècada dels anys seixanta del segle passat, a Catalunya havia arrelat la denominació "teatre independent" per contrarestar el teatre d'evasió i immobilista a les mans d'aficionats vinculats a centres parroquials i societats recreatives.

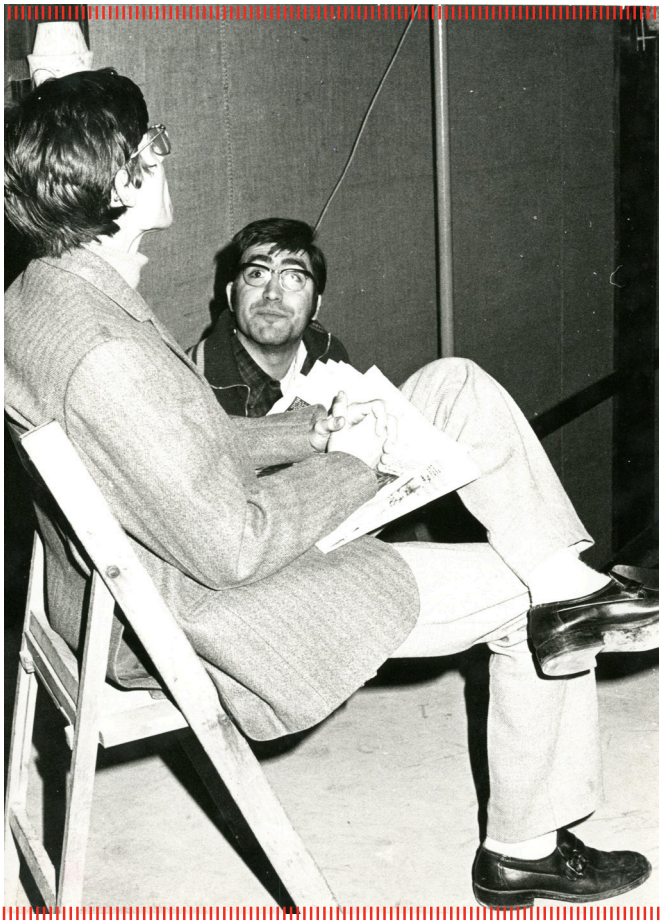

Fotografia de Ramon Llop.

Era un teatre que es trobava força allunyat dels esforços de renovació fets per Adrià Gual des de la seva Escola Catalana d'Art Dramàtic, i seguit per noms com ara Miquel Porter Moix, Ricard Salvat, Maria Aurèlia Capmany, Carme Serrallonga, Joan Brossa o Cirici Pellicer. La voluntat de fer teatre i de trencar els motllos dels grups teatrals imperants són els elements fonamentals que van provocar l'aparició de diversos col·lectius, entre els quals va sorgir, a Reus, La Tartana, Teatre Estudi.

L'instigador principal del projecte va ser Ramon Gomis que juntament amb Rosa Cabré tenien contactes amb gent de teatre del món universitari. Gomis ens recorda que s'havien reunit a casa de Montserrat Roig: "Volíem muntar *Morir por cerrar los ojos*, de Max Aub. Hi havia actrius, també la fotògrafa Pilar Aymerich. Però tot allò era molt complicat, la política estudiantil, i el fet que no tots estàvem d'acord a fer una obra en castellà...". Així, conscient de les diferències d'oferta teatral entre Barcelona i Reus, va suggerir a Rosa Cabré la possibilitat de fer teatre en un ambient que fos més propici. Ambdós van creure que era possible i, a més, Josep Borrell i Joan Rodon s'hi van adherir.

Tot seguit, doncs, es va fer una trobada a casa de Ramon Gomis, on es van llegir textos de Ionesco i, després, a casa d'Enric Mèlich, on es van dramatitzar les farses russes de Txèkhov davant un públic reduït. La iniciativa anava prenent forma. El pas següent va ser escenificar diversos fragments de *Ronda de mort a Sinera*, d'Espriu, aquest cop a casa de Pere Prats-Sobrepere; s'hi havien convidat més d'una vintena de persones –entre els quals hi havia Joaquim Mallafrè, J.M. Llobet i Xavier Amorós– que els van animar a seguir endavant. Ramon Gomis ens comenta que a partir d'aleshores van reunir persones del món del grafisme i del disseny, com ara Josep Borrell i Pere Prats-Sobrepere, gent del seu àmbit d'influència –la universitat i el Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (ESDEUB)– i persones properes a Montserrat Roig i Rosa Cabré, que venien de lletres, a més dels seus companys de batxillerat i amics. "De mica en mica" –diu– "es va anar constituint el primer nucli de La Tartana".

Calia, però, trobar un teatre. Ramon Gomis va contactar amb el Centre de Lectura, però la negociació no va reeixir. Després, Gomis i Rodon van adreçar-se a l'Orfeó Reusenc i la cosa va anar millor. Rafel Vilà, president de l'entitat i home molt *open mind* els digué: "Al teatre no hi fem res. Tenim un teatre buit, feu-hi el que vulgueu". Aquest va ser el detonant que els va obrir les portes a tot allò que La Tartana, Teatre Estudi va fer després, i, a més, amb plena llibertat. Conjuntament amb l'entitat es va sol·licitar la inscripció de La Tartana al Registro Nacional de Teatros de Cámara o Ensayo y Agrupaciones Escénicas no profesionales, que va ser aprovada el 7 de setembre de 1967. Josep Borrell, paral·lelament, preparava *Una*

Fotografies de Ramon Llop.

vella coneguda olor, de J.M. Benet i Jornet, de la qual es va fer una lectura dramatitzada a la terrassa de l'Orfeó.

La primera estrena a l'espai teatral de l'Orfeó va ser el 31 d'octubre de 1967. Va ser un muntatge col·lectiu sobre textos d'Espriu extrets de *Ronda de mort a Sinera*. Dos mesos després, el 23 de desembre, Joan de Solà hi dirigeix *Homes i No*, de Pedrolo, obra emmarcada dins el corrent del teatre existencialista de l'absurd.

El 27 d'abril de 1968, van escenificar *Les arrels*, d'Arnold Wesker, obra pertanyent a la generació de joves irats anglesos, sota la direcció de Ramon Gomis i Lluís Pasqual, que també hi feia d'actor, amb Rosa Cabré, Glòria Colomines, i Maria Teresa Tarragó, entre d'altres. Isabel Bargalló va encarregar-se de la música.

Ramon Gomis, a propòsit de Wesker, opina que "fèiem el teatre irat perquè conté càrrega política, jo diria que l'obra més neutra que vam fer és *Homes i No*, de Pedrolo, però quan trio Wesker, i demano a Joaquim Mallafrè que tradueixi *Osborne*, és perquè el nostre model són els irats, els que van contra el sistema. Hi havia d'haver càrrega política, si no hagués estat així no l'hauríem fet... intentem també agafar la tradició del teatre alemany, perquè sortim de la tradició del teatre francès. El corrent del teatre de l'absurd, l'existencialista, que el doctor Bonaventura Vallespinosa ens subministrava amb les seves traduccions de Ionesco, Camus... s'havia esgotat a Catalunya; nosaltres volíem el teatre alemany, volíem Brecht...".

Durant el curs del 1968 es van organitzar xerrades i conferències. Les sessions de teatre infantil van anar a càrrec de *Cavall Fort*. I es van fer les gestions perquè el grup de teatre Els Passerells d'Alforja representés *L'anunciació a Maria*, de Paul Claudel. Totes les activitat eren a l'Orfeó Reusenc.

Per encàrrec del grup, l'any 1969 Carme Serrallonga tradueix al català *Woyzeck*, de George Büchner. El fet de triar un text de 1837, de quan a Europa predominava el teatre romàntic, cal entendre-ho dins un entorn molt polititzat. Büchner suposava optar pel primer representant del teatre realista, un teatre molt social i avançat per a l'època. L'obra, fou representada els dies 3 i 4 de gener i dirigida per Ramon Gomis i Josep Borrell. El procés de dramatúrgia va ser seguit de prop per Josep Maria Carandell. L'escenògraf Joan Branchart va idear una escenografia senzilla però punyent: una cortina de sac, d'aire brechtià, n'era l'element central. L'acció s'hi desenvolupava pel davant i pel darrere, les escenes se succeïen a velocitat cinematogràfica, i els pocs elements d'attrezzo eren traginats per dos servidors d'escena. La interpretació, amb un grup molt motivat i uns personatges molt ben treballats, no va desmerèixer. Dels 34 actors que hi van intervenir, cal destacar les interpretacions de Lluís Pasqual, Rosa Cabré, Enric Mèlich, Agustí Savall, Pere Prats-Sobrepere, Daniel Alberó, Joan Rodon i Maria Fort. L'obra també fou representada, el dia 30 del mateix mes, al Teatre Bartrina en sessió de teatre de cambra. L'estrena va suposar un important salt qualitatiu i un reconeixement que va venir també de fora, com el mateix Gomis reconeix quan diu que "n'és una prova el fet que cridés molta gent, gent que venia de Barcelona per veure l'estrena: Xavier Fàbregues, Maria Aurèlia Capmany, Montserrat Roig... a partir d'aquest moment ens miren d'una altra manera, i la censura també...".

La Tartana organitza, el 24 d'agost del mateix any, la Primera Reunió Comarcal de Teatre Independent, en la qual van participar grups de la Riera de Gaià, Valls, Alforja, Tarragona, la Selva del Camp, Barberà, Tortosa, Masllorenç, Castellvell i Reus, amb la presència de Feliu Formosa i J.M. Benet i Jornet. Com a cloenda, Els

Fotografies de Ramon Llop.

Passerells d'Alforja havien de representar *La corda del penjat*, de Saunder Lewis, però la censura la va prohibir en el darrer moment.

El muntatge següent, *El matrimoni del senyor Mississippi*, de Friedrich Dürrenmatt, fou el maig de 1969 i se'n van fer dues representacions. L'obra va haver-se de representar clandestinament al teatre de l'Institut Pere Mata (IPM) de Reus, per evitar l'acció dels censors. A banda dels entrebancs de la censura, s'ha de reconéixer que l'obra no va assolir el nivell de l'anterior muntatge, que era la fita que s'havia proposat el grup mateix; també perquè Lluís Pasqual es preparava per saltar cap a un teatre més professionalitzat i perquè una part del membres del grup tenia altres interessos. La dedicació se'n va resentir i, tot plegat, va generar certa inseguretat. Cal dir també que en la representació a l'IPM s'hi va donar la conjunció de diversos elements: hi treballava gent vinculada al PSUC, hi havia el prestigi del doctor Francesc Tusquellas –un home molt creatiu–, i, a més, també els va suposar un repte molt alt. L'obra dirigida per Josep Borrell plantejava la lluita pel poder de les diferents tendències polítiques sorgides de la guerra freda.

A continuació van treballar en un muntatge propi, *Espectacle 6*, que es va estrenar el 10 de gener de 1970. Estava elaborat amb textos de diferents autors: el poema *Els anys feliços*, de Xavier Amorós, retrat de la vida social al començament del segle XX; *Drama d'humils*, de Joan Puig i Ferrater, que mostrava la contraposició entre el món obrer i les classes superiors de preguerra; *In memoriam*, de Gabriel Ferrater, una visió de la Guerra Civil d'acord amb els records del poeta, i tancava l'espectacle *Tòpic*, d'Espriu, que incidia una altra vegada sobre la relació del món obrer i la classe dominant, ara, però, situada en la postguerra. S'hi reflectien clarament les diferències entre els dos moments històrics que expressen els textos de Puig i Ferrater i Espriu.

Joan Blanchart, a *Espectacle 6*, va fer el seu millor treball: una escenografia extraordinària. Ho assenyala Ramon Gomis quan a la *Revista del Centre de Lectura* del 24 de març de 1996 diu: "Blanchart va dibuixar un entarimat de fusta. D'aquesta manera a l'escenari quedaven proposats dos espais escènics. El de dalt de l'entarimat que corresponia al menjador dels humils, era on es produïa l'acció dramàtica. La resta de l'escenari en quedava fora... Com que l'entarimat era petit, angoixant, Blanchart suggeria a l'espectador l'estretor dels menjadors a les vivendes d'obrers. Però amb això sabia que no n'hi havia prou. Calia donar-hi un alè poètic, una imatge que donés més força a la paraula. Per aconseguir-ho va tancar dos costats de l'entarimat amb dues plaques d'uralita, de dos metres d'alçària, grises, primes... al mig una taula impersonal i unes cadires. Blanchart només havia utilitzat una tarima i unes plaques industrials, però havia aconseguit transformar l'ambient naturalista de la peça en un racó realista, del nostre temps, dels nostres barris... I ho feia amb materials pobres, senzills, de poca qualitat. Però, en el conjunt, en la senzillesa de les línies, i al servei de la paraula dramàtica, creava un espai d'una gran bellesa". Cal dir que el muntatge va crear una certa polèmica entre partidaris i contraris de Puig i Ferrater, que havia estat declarat bèstia negra en alguns àmbits polítics i, sobretot, pels seguidors d'Esquerra Republicana. Ells no podien entendre que el Puig i Ferrater d'*Aigües encantades* i de *Drama d'humils*, era el Puig i Ferrater que trencava motllos i donava un tractament social a la seva obra. Això és el que veritablement interessava a Gomis –que el va dirigir– i als 29 actors i tècnics –que hi van participar.

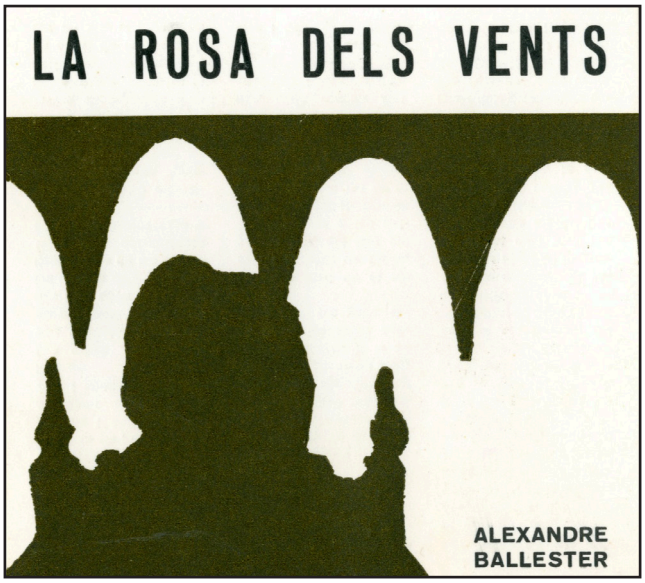

Arxiu de Ramon Llop.

El mes de març de 1970, membres de La Tartana van col·laborar amb estudiants de l'Institut Gaudí en *L'excepció i la regla*, una de les peces clau del teatre didàctic de Brecht. Al mes següent, es va organitzar al Centre de Lectura una lectura comentada de la *Mort de Danton*, de Büchner, traduïda al català per Carme Serrallonga, seguit d'una conferència de Paola Righi Schwammer titulada "Brecht i les constants del teatre èpic". Va cloure l'acte la lectura dramatitzada d'*El confident*, de Brecht, en versió catalana de J. Escoda, en la qual van participar Avel·lina Mariné, Coia Cabré, Maria Teresa Tarragó, Antoni Giménez, Josep M. Tàpias i Lluís Vallverdú, quasi tots incorporats des de feia poc. L'espai escènic també havia estat dissenyat per Blanchart, i Gomis en dóna referència en l'article esmentat anteriorment quan diu: "Al primer assaig va entendre la intenció del text i ens suggerí un muntatge provocador. El confident dels nazis era un personatge que, a més d'immadur i cruel, era molt poruc. Blanchart volia remarcar-ne aquests trets. Utilitza l'entarimat com si es tractés d'un gran saló. I tot el terra de l'empostissat el va cobrir de paper de plata rebregat, talment una catifa. Amb els llums el paper adquiria unes tonalitats diverses que petaven contra la cara del confident, en mostraven el rictus, li feien de mirall, i, al menor moviment, alçaven un frec sorollós, una alenada de misteri, de desconegut, una mica de por. Una troballa excel·lent en la seva senzillesa".

El 26 d'abril del mateix 1970, La Tartana va participar a la intercomarcal de teatre independent a Mataró. El 25 de maig Ramon Gomis va obtenir el XV Premi de Teatre Joan Santamaria amb *La petita història d'un home qualsevol*. El 31 de juliol, es tanca l'any amb dues peces, *Farsa del sabater i el ricàs* (anònim francès de 1612) i *Alegre farsa de Johan Johan, el marit, Tyb, la muller i Sir Jhan, el clergue*, de John Heywood (1533), les quals formaven part del recull *L'encens i la carn*, de Feliu Formosa, i un fragment del *Llibre de les dones*, de Jaume Roig, on es pretén treballar el sainet i, alhora, incorporar i formar nous directors i actors.

Els dies 4 i 5 de gener de 1971, amb un col·lectiu de direcció format per Ramon Gomis, Lluís Pasqual i Josep Maria Borrell té lloc l'estrena absoluta de *Cançons perdudes*, de J. M. Benet i Jornet, obra de fort component nacionalista i molt reivindicativa situada a Drudània, país imaginari, en altre temps independent, amb un idioma que ja no es parla, amb una burgesia nostàlgica d'aquell passat, reivindicativa primer, pactista després, quan la reivindicació pren caràcter social. Segons Gomis i coincidint amb la crítica que en va fer Xavier Fàbregas a *Serra d'Or*, diu: "Amb les *Cançons perdudes* ens estavellem, perquè ens enfrontem a un autor novell, a una obra que té un component discursiu molt potent, té molt de text, molts monòlegs, i això fa que els actors hagin d'aprendre textos molt llargs

Arxiu de Ramon Llop.

de memòria, uns actors que no són professionals. A més, un d'ells, l'Enric Aguadé, amb un paper rellevant dins l'obra, és detingut per qüestions polítiques uns quants dies abans de l'estrena. Es tractava d'una obra amb una dramatúrgia molt complexa, que necessitava possiblement el treball d'uns actors molt bons, molt professionals. Hi havia moviments, coreografia i costava molt moure tants actors en un escenari tan petit, i l'escenografia, si bé no va caure en la indignitat, tampoc no tenia el mateix nivell de les altres".

En el muntatge, hi van participar trenta actors i cal destacar-ne la música de Xavier Vidal. Va ser un moment molt complicat per al grup, tant durant el muntatge com després, perquè Lluís Pasqual ja no hi feia d'actor i Joan Blanchart abandona. Els components més veterans de La Tartana havien prioritzat altres projectes, alguns acabaven els estudis i, també s'hi va donar un canvi generacional, el qual, amb tot plegat, va embolicar el projecte teatral.

El 18 de març de 1972, amb un grup molt renovat, té lloc l'última representació, i en sessió doble, de La Tartana a l'Orfeó Reusenc. Cal dir que també va representar-se l'11 de juliol al Teatre Bartrina i, més tard, a la Selva del Camp i Alforja. L'obra era *Fins al darrer mot*, d'Alexandre Ballester, codirigida per Pere Prats-Sobrepere, Enric Roig i Ramon Llop, mentre que l'espai escènic va anar a càrrec de Lluís Vallverdú i Pere Prats-Sobrepere. La representació va passar per totes les peripècies hagudes i per haver: la censura va imposar el canvi del títol original de l'obra per *La rosa dels vents* i suprimir-ne l'escena en què se subhastava el càrrec de president de govern entre el públic assistent. Només així es va poder representar. L'obra, amb llenguatge de farsa, de gatada i to burlesc plantejava el problema de la manca de llibertat i de l'opressió tirànica en un país imaginari.

Durant cinc anys i escaig de presència pública, La Tartana, Teatre Estudi, amb més ganes que mitjans tècnics i amb pocs recursos econòmics, va forjar professionals, va crear un espai lliure en una ciutat plena d'ombres. I mitjançant un repertori coherent va contribuir a la creació d'un nou públic i a despertar consciència nacional, social i política sense oblidar mai els aspectes artístics que li eren propis. No cal dir que la seva empremta no va deixar indiferent la gent de Reus.

RAMON LLOP

RICARD SALVAT FERRÉ un alçament de llum

Martí Rom

L'autor evoca la figura de Ricard Salvat (1934-2009) des que l'any 1998 va escriure, juntament amb J.M. Garcia Ferrer, un llibre sobre aquest home de teatre nascut a Tortosa, qui malgrat viure a Barcelona, va continuar vinculat a la Canonja, Reus i Sant Carles de Ràpita. L'article ressegueix la trajectòria teatral, la recepció de la seva obra, els seus projectes i el destí del seu llegat personal.

The author describes Ricard Salvat (1934-2009), a leading theatrical figure and the subject of a book that he co-authored with J.M. Garcia Ferrer in 1998. He shows that Salvat, despite being born in Tortosa and living in Barcelona, retained links with la Canonja, Reus and Sant Carles de la Ràpita. The article traces his theatrical career, the reception of his work and his personal legacy.

PARAULES CLAU:
Ricard Salvat, teatre català, Fundació Ricard Salvat

KEYWORDS:
Ricard Salvat, Catalan theatre, Ricard Salvat Foundation

ISSN 1136-7865 · EISSN 2014-2048 · http://www.revistakesse.com

A profitant les vacances l'anava a veure, des de Mont-roig, a la casa que tenien els seus pares a la Canonja, al carrer del Raval, que havia heretat a mitjans dels anys setanta.

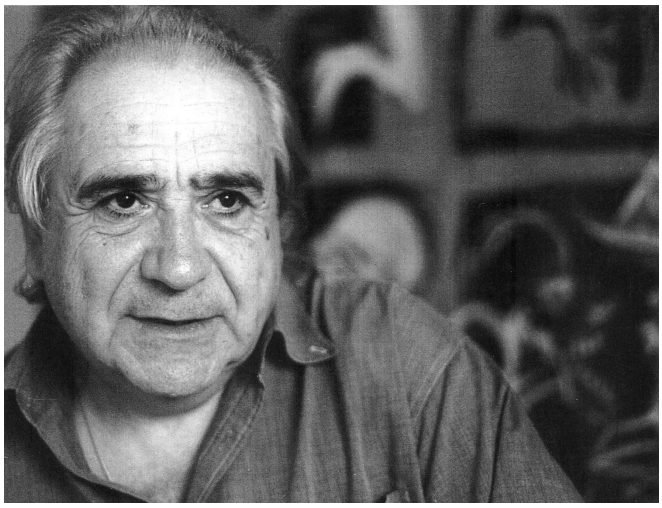

M'obria la porta dels baixos i em feia endinsar en un món de llibres, revistes, diaris i cartells. Em recordava una d'aquelles biblioteques de les narracions de Borges. Podia ser el símbol del univers de Ricard Salvat. Esguardant els prestatges, aturant-nos i ensenyant-me algun volum, comentant alguna dada que sabia que m'interessaria, caminant a poc a poc, finalment arribàvem al pati. Allà, damunt de la taula, hi havia els diaris del dia. De dalt, de la porta del primer pis, on hi ha el menjador, m'arribava, donant-nos la benvinguda, la veu de la Núria Golobardes.

El 1998 vaig estar treballant amb ell en un llibre sobre la seva trajectòria, en aquella col·lecció que durant vint-i-vuit anys (del 1982 fins el 2010 cada any dedicat a un personatge de la cultura catalana), hem anat fent amb el company J. M. García Ferrer al Col·legi d'Enginyers Industrials. Salvat havia de ser el pal de paller del teatre català d'una Catalunya que sortia del malson del franquisme. A vegades som un país de petiteses, d'estranyes conxorxes, i a Salvat el van convertir en un signe del passat, del temps de lluita en les tenebres. No va trobar lloc en els teatres oficials, plens d'una falsa modernitat i autors estrangers. Algun cop es deuria sentir cansat de "la meva covarda, vella, tan salvatge terra...", que deia Espriu. En aquesta col·lecció d'Enginyers triàvem personatges importants de la nostre cultura als qui, potser, els estaments oficials culturals no se n'havien fet prou ressò.

Per un jove de tan sols vint anys, en aquelles darreries del franquisme, quan veiem com s'anava afeblint aquell vell dictador de veu atiplada, quan molts albiraven nous horitzons, veure i gaudir de *Ronda de mort a Sinera* el 1970, al Teatre Romea de Barcelona, va esdevenir un dels signes culturals dels nous temps. A partir d'aquell moment l'Ariadna, el Quim Federal, l'Esperanceta Trinquis o la Tereseta-que-baixava-les-escales s'esdevindrien personatges estimats. La vaig tornar a veure a la plaça de l'església de Santa Maria del Mar per les Festes de la Mercè de 1980, i finalment el propi Salvat ens va convidar al muntatge del Teatre Lliure, el 2002.

Aquell llibre d'Enginyers començava: "Ricard Salvat neix el 17 d'agost de 1934 a Tortosa, complint aquella... fatalitat? que ens fa, en aquests llibres, girar sovint el cap vers personatges del sud de Catalunya. Arrenquem, doncs, per aquí...". Sí, hem anat fent el fotògraf Català-Roca (de Valls), l'escriptor Joan Perucho (que va viure entre Gandesa i Albinyana), el músic Joan Guinjoan (de Riudoms), o l'escriptor Josep Maria Carandell (que va passar la seva joventut a Reus). Per a Salvat hi ha tres indrets que marquen la seva relació amb la demarcació de Tarragona: Tortosa, Sant Carles de la Ràpita i la Canonja.

Ens explicava que els seus pares eren del Morell i de la Canonja. Que la família paterna eren forners i el seu pare al casar-se va posar forn a Tortosa. Ell va néixer en el forn de la plaça Alfons XII. Dels temps durs de la Guerra Civil ens deia que "recordo que no teníem joguines, les quals calia improvisar i mig construir-les nosaltres. I així fou com vam construir un teatret de fusta on representàvem petites històries que ens anàvem inventant...". En plena guerra, la família torna a la Canonja i el pare es posa a treballar al Forn del Cigne de la Rambla de Tarragona. Al acabar la guerra tornen a Tortosa, on troben la casa destrossada. Lloguen un forn a les afores, al Raval de Crist. Salvat estudia a l'Institut de Tortosa. Deia que va ser una sort, perquè allà enviaven els professors castigats per rojos. Ens esmentava mestres com Joan Baptista Manyà, un gran catalanista, que els deia que tan sols copiant una pàgina escrita en català al dia i fixant-s'hi com estava escrita anirien aprenent-lo. En els seus records joveníivols també hi havia l'excursió a l'assut de Xerta amb els llaüts i el camí de sirga. Salvat comprava, a la llibreria Viladrich, exemplars de la col·lecció Espasa-Calpe.

Tortosa anava adquirint la presencia d'una petita ciutat de dretes quan sempre havia estat d'esquerres. Van poder tornar al forn a la plaça d'Alfonso XII, a prop del cinema Coliseum, on hi feien sobretot pel·lícules alemanyes o italianes. També recordava que havia vist actuar a les actrius Catalina Bárcena o Maria Fernanda Ladrón de Guevara, i que ell havia començat a fer algun paper en peces teatrals que feien a l'Institut.

Als estius la família anava a una casa que havien comprat a Sant Carles de la Ràpita. Allí va conèixer a l'escriptor Sebastià Juan Arbó

(Sant Carles de la Ràpita, 1902 – Barcelona, 1984), el de "Terres de l'Ebre" (1932) i "Tino Costa" (1947). S'estava en una casa propera a la dels Salvat, a tocar de les Cases d'Alcanar. Eren estius d'excursions amb bicicleta a aquest poble o a les Salines de la Punta de la Banya. Poc a poc va anar tenint una certa relació amb Juan Arbó. Gaudia veient-lo escriure, o s'encuriosia quan el veia llançar a un rec del voltant algun paper que acabava d'escriure i no li deuria acabar d'agradar, haguera volgut agafar-lo i guardar-lo. Ens comentava que aquest escriptor vivia un xic amargat, havia abandonat, després de la guerra, el català pel castellà; molta gent no ho va entendre. Com que era lector d'una important editorial li enviaven molts llibres que sovint deixava a aquell xiquet dels veïns. A Sant Carles, un estiu, hi van anar un grup de joves francesos; un era el pintor Emile Marzé. Va repetir alguns estius i Salvat va anar a casa seva a Menton (Costa Blava).

Els darrers anys de batxillerat estudia música i això li farà anar a examinar-se al Conservatori Municipal del carrer del Bruc de Barcelona; cosa que aprofita per quedar-se un dies a casa dels seus oncles i anar al cinema i al Teatre Romea. Quan acaba el batxillerat es trasllada a Barcelona (1952) per continuar els estudis de música i anar a la universitat, a Filosofia i Lletres. Amb els seus dos germans, que també estudien a Barcelona, s'està en un pis llogat del carrer Numància, a tocar de l'estació de Sants. Aquí hi va viure quan es va casar el 1967 amb Núria Golobardes; el 1971 es van traslladar al pis de la Travessera de Les Corts. Aquests dos pisos foren els llocs de les nostres entrevistes.

A Filosofia i Lletres, al quart curs, es troba amb el catedràtic d'Estètica José Maria Valverde i es van fer amics. El 1953 funda a la universitat l'Agrupació de Teatre Experimental (A.T.E.) amb Feliu Formosa, Salvador Giner, Josep Maria Carandell... El 1956-1957 se'n va a estudiar Estètica a Heidelberg (Alemanya), i per poder-s'ho pagar li cal treballar en una fàbrica a Mannheim. Allà veu per televisió un reportatge sobre la mort de Bertold Brecht (14 d'agost de 1956) i decideix anar a conèixer el famós Berliner Ensemble, al Berlín est. Encara no hi havia el mur, aquest es va iniciar el 1961. Després va estar un any a l'Escola Virtèlia (on anaven els hereus de la burgesia catalana), i després d'ajudant de Valverde a la universitat. Va fent continues estades a Berlín del 1957 al 1962. Escriu una novel·la, *Los Semifuertes* (1957), inspirada en la seva vida a Heidelberg. La definia com una crònica d'una certa "generació James Dean". També conseqüència de la seva estada a Mannheim, de la relació amb els treballadors turcs, es la seva segona novel·la *Animals destructors de lleis* (1959), que seria Premi Joanot Martorell. La censura la va prohibir i es va haver d'editar aquí clandestinament fent constar que era de Mèxic (1961). Finalment va aparèixer amb el títol *Nord enllà* el 1965, i amb el títol original el març de 2009 (Editorial Meteora). Al pròleg, escrit el febrer de 2009, Salvat explica que "de vegades se m'ha preguntat perquè no he seguit escrivint novel·la o narració. El teatre m'ha anat guanyant...".

Són anys de múltiples activitats. Crea el "Teatre Viu" amb Miquel Porter Moix (1956-1960), participa a l'Agrupació Dramàtica de Barcelona (A.D.B.). El 1960 inicia amb Maria Aurèlia Campmany l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual (E.A.D.A.G.), a la Cúpula del Coliseum, en el si del Foment de les Arts Decoratives (F.A.D.) i amb la complicitat d'Alexandre Cirici Pellicer. En el primer any representen *La pell de brau* d'Espriu. La primera sortida professional fou amb *Primera història d'Esther* d'Espriu (1962), al Teatre Romea. Enmig d'obres de diversos autors sempre hi havia algun Espriu. El 1963 van fer *Antígona* i *Gent de Sinera*. I d'aquesta última, ampliada, va sortir *Ronda de mort a Sinera* (1965). Participa en el tancament d'estudiants i intel·lectuals, dita la Caputxinada, a Sarrià, el 1966. Dos anys després pot tornar a la universitat gràcies al catedràtic Antoni Comes.

La seva relació amb Espriu comença quan Salvat assisteix a una lectura de *La pell de brau*. Espriu deia que ell havia fet una interpretació d'Espanya, que havia plantejat el problema, i que ara els universitaris del moment eren els que havíem de trobar la solució. Salvat li va etzibar que ho "trobava molt còmode que solucionéssim nosaltres una guerra que havien fet els de la seva generació... La insolència li devia agradar, perquè a partir d'aquell moment es va interessar per mi...".

Són "uns temps on s'acumulen múltiples coses i feines, d'engoliments i trasbalsos...". Escriu una crònica teatral setmanal. Al Teatre Romea fa durant diferents temporades una programació subsidiària del que hauria de ser un Teatre Nacional; amb el gran èxit de *La bona persona de Sezuan* de Brecht, amb Núria Espert. I amb la Companyia Adrià Gual fa teatre arruïnant-se un cop i un altre. També comença a fer teatre a l'estranger, a Portugal, Itàlia, Mèxic, Grècia, Alemanya, Hongria... Del 1977 al 1986 és el director del Sitges Teatre Internacional. El 1996 se li concedeix la Creu de Sant Jordi. Del 2004 al 2006 dirigeix el festival de teatre Entre Cultures a Tortosa; eren espectacles de la Mediterrània i d'altres indrets d'Àfrica i Àsia. Amb el canvi de l'equip de govern conseqüència de les eleccions de 2007 es va cancel·lar el festival.

"La conclusió de totes aquestes històries difícils i tèrboles que m'han succeït durant la meva llarga trajectòria teatral a Catalunya, és que quan la burgesia catalana no pot controlar de prop les propostes culturals (teatre, cinema...) intenta que no existeixin... Durant molt anys jo he pensat que per la meva llarga trajectòria... havia de ser un important home de teatre d'aquest país, que tindria una considerable repercussió en la creació de les noves estructures teatrals, però finalment... he hagut d'entendre que aquest país m'ha dit que jo no era l'home adequat...".

Amb aquest comentari Salvat acabava l'exposició de la seva aventura teatral en el nostre llibre d'Enginyers. Unes pàgines més enllà quan descrivíem en quin context s'havia desenvolupat aquella sèrie de dies que vam enregistrar les seves paraules, comentàvem que el propi Salvat ens va fer adonar que semblaven els actors d'una obra de teatre: els tres sempre asseguts en la mateixa posició, i enmig una tauleta on situàvem el magnetòfon. En broma vam escriure que l'obra podria dir-se *Ricard Salvat i la seva època* i que "no hem

necessitat massa assajos perquè l'actor principal se sabia molt bé el seu paper...". Curiosament a l'any següent del nostre treball (1999) li concedirien el Premi Nacional del Teatre i al 2003 la Medalla d'Or al Mèrit Artístic de l'Ajuntament de Barcelona. També li van dedicar una important exposició monogràfica a La Virreina de Barcelona, el seu títol fou *Ricard Salvat i la seva època*. En una sala s'hi projectava el documental que vam fer sobre ell amb fragments del muntatge de *A la jungla de les ciutats* de Brecht, que es va estrenar a Terrassa. Jo també he estimat les obres de Brecht, he fet la peregrinació d'anar a Berlín a veure el Berliner, la casa on va viure i el cementiri on està enterrat (a tocar de casa seva).

Amb el company de tants treballs culturals J. M. García Ferrer formàvem part de l'equip del Cine Club Ingenieros (de 1972 al 1976), el de l'Escola de la Diagonal. En aquests anys alguns departaments de la Facultat de Geografia i Història es van traslladar de la plaça Universitat a uns barracons provisionals que es van fer al carrer del darrera de l'Escola d'Enginyers i just al costat dels menjadors universitaris. Nosaltres, que fugíem d'estudi prou sovint, anàvem d'oients a algunes classes de Salvat. El 1968 havia entrat al departament de Filologia Catalana i el 1970 havia participat en la creació del departament d'Història de l'Art. El 1986 guanyaria la càtedra d'Història de les Arts Escèniques, que fou la primera d'Espanya. Aquell parell de cinemaferits ens acostàvem a escoltar les seves classes i ens trobàvem amb Salvat projectant seqüències mítiques de pel·lícules i relacionant-les amb altres aspectes culturals. Eren un compendi de saviesa. El 2001 i 2002 fou professor d'Història de l'Art a la Universitat Rovira i Virgili.

Al setembre i octubre del 2008 encara va muntar al Teatre Borràs de Barcelona *Un dia. Mirall trencat* de Mercè Rodoreda. Un gran èxit. El 15 de març de 2009 va patir un vessament cerebral i va perdre la consciència. Va morir el 24 de març. Tenia setanta-quatre anys. Encara va tenir a les mans un exemplar de la reedició de la seva novel·la *Animals destructors de lleis*. Mai no va poder dirigir cap obra al Teatre Nacional de Catalunya.

Tornem enrere a aquell xiquet que vivia a Tortosa i que acompanyava a la seva mare a comprar roba a Reus. Anaven a aquell gran magatzem de "Las Américas" (als baixos del Palau Bofarull), que era del pare de l'escriptor Xavier Amorós. D'aquí naixeria la seva amistat. Aquest el va convidar el 1955 a anar a Reus, al Teatre Bartrina, a fer *El fantasma de Marsella* de Jean Cocteau i *Mañana amanecerá* d'Henry de Montherlant. Durant els anys seixanta va poder representar alguns dels seus espectacles al Teatre Bartrina i al Teatre Fortuny. Quan el 2002 va tornar a muntar *Ronda de mort a Sinera*, també es va representar al Teatre Bartrina (maig 2002) i a l'Auditori del Camp de Mart de Tarragona (juny 2002). Encara el 2006 va dirigir l'obra *Mika i el paradís* del reusenc Francesc Cerro al Teatre Fortuny de Reus i a la Sala Muntaner de Barcelona.

A la presentació el 2004 del Primer Festival Entre Cultures, a Tortosa, Salvat ja va anunciar l'inici de les gestions per la cessió del seu llegat a la ciutat de Tortosa mitjançant la creació d'una Fundació.

A partir del 2007 Salvat va treballar en un projecte de Museu del Teatre Català a Reus, on hi aportaria la seva important col·lecció de materials. Finalment l'Ajuntament de Reus també va decidir deixar de banda el projecte.

El desembre de 2011 la família Salvat va crear la Fundació que du el seu nom. Un local al costat de l'església de Sant Just i Pastor, a tocar de la plaça Sant Jaume n'és la seva seu (<http://www.fundacioricardsalvat.org). Molts dels materials de l'àmbit teatral que s'han exhibit a l'exposició *Espriu. He mirat aquesta terra* al CCCB (2013-2014) procedeixen dels fons de la Fundació Ricard Salvat. El maig de 2013 la família Salvat va firmar un conveni de cessió dels llibres i revistes sobre teatre a l'Ajuntament de la Canonja i s'allotjaran al Castell de Masricart.

En el meu record de Ricard Salvat també hi ha aquelles excursions tarragonines, al Mont-roig de Joan Miró o de les barraques de pedra seca, a les terres picassianes d'Horta de Sant Joan, o resseguint les petjades de Jujol o les instal·lacions artístiques de Vespella de Gaià.

MARTÍ ROM

SANG VESSADA

Les víctimes dels bombardeigs franquistes sobre la ciutat de Tarragona

Ramon Arnabat i Antoni Valcárcel

L'article detalla breument les mesures de defensa passiva de la població civil, l'atenció hospitalària dels ferits i lloc d'enterrament de les victimes del setge aeri i naval que patí Tarragona durant la guerra civil de 1936 a 1939. L'arxiu del Jutjat de Primera Instància és la font documental més important utilitzada, a més del Registre Civil, del fons l'Hospital de Santa Tecla i de la Junta Local de Defensa de Tarragona. Els annexos inclouen el llistat de víctimes i la cronologia dels bombardeigs.

The article briefly describes the passive defence measures adopted to protect the civilian population, the hospital care given to the wounded and the burial place of the victims of the aerial and naval siege of Tarragona during the Spanish Civil War. The article mainly draws on documents taken from the archives of Tarragona District Court, although it also uses material from the archives of Santa Tecla Hospital and the Tarragona Local Defence Committee. The annexes include a list of the victims and a chronology of the bombardments.

PARAULES CLAU:
refugis antiaeris, bombardeigs, hospitals militars, enterraments, cementiri de Tarragona

KEYWORDS:
Air raid shelters, bombardments, military hospitals, burials, Tarragona Cemetery

ISSN 1136-7865 · EISSN 2014-2048 · http://www.revistakesse.com

(Centre d'Imatges de Tarragona / L'Arxiu)

És un dolor, un cruel dolor, el veure les cases enderrocades, les parets caigudes, els trespols foradats, les runes amuntegades d'entremig de les quals han estat trets els morts i ferits que ja arriben a centenars. I és un conhort el comprovar que, a despit del llarg martiri, la vida persisteix, minvada però bategant, en els carrers que mostren, sota l'alt cel del Camp, les cases esbocinades i malmeses.

A les cares dels reusencs i dels tarragonins apareixen els senyals del sofriment, però també els senyals del coratge. La gent del Camp fa la seva vida i la seva feina a despit de l'amenaça dels ruixats de foc.

Davant les ruïnes i els plànols, els amics tarragonins i reusencs tenen un posat adolorit, però serè. Alguns d'ells porten dol a la roba i a l'ànima. Viuen amb la vida a l'encant. Però es mantenen en el lloc de treball i d'honor, per donar exemple a tothom i per a servir al propi idealisme, el doble i insubornable idealisme català i republicà que es fon en un gran anhel de llibertat, més fort que el que els volta.

Tal és la Iliçó, ensems dolorosa i aconhortadora, que hem tret d'una ràpida visita a les dues ciutats màrtirs del Camp. Antoni Rovira i Virgili, "Dues ciutats màrtirs", *La Humanitat,* 28 d'agost de 1938.

La publicació del llibre de Ramon Arnabat i David Íñiguez: *Atac i defensa de la rereguarda. Els bombardeigs franquistes a les comarques de Tarragona i Terres de l'Ebre, 1936-1939* (Valls: Cossetània, 2013), junt als estudis precedents de Francisco J. González Huix: *El asedio aéreo de Tarragona 1937-1939* (Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV / Diputació de Tarragona, 1990); de Lluís de Salvador i Andrés: *Quan la mort venia del cel. Memòria dels bombardejos sobre Tarragona (1937-1939)* (Valls: Cossetània, 2009) i *Tarragona sota les bombes. Crònica d'una societat en guerra (1936-1939)* (Valls: Cossetània, 2005); i de Jordi Piqué: *La crisi a la rereguarda. Revolució i Guerra Civil a Tarragona (1936-1939)* (Barcelona: PAM, 1998), permeten conèixer amb força exactitud i detall els atacs aeris realitzats sobre la ciutat de Tarragona: dia i hora, aparells atacants, quantitat de bombes llançades, zones afectades...

En aquest article, però, volem posar al dia la informació referent a les víctimes d'aquests bombardeigs, arran de l'estudi d'una font documental fins ara no utilitzada: els expedients que sobre els bombardeigs aeris va fer el Jutjat de Primera Instància de Tarragona i que actualment estan dipositats a l'Arxiu Central dels Jutjats de Tarragona (JPI 01 TGN)[1]. El contrast entre aquesta font, la que es serva al Registre Civil únic de la ciutat, la documentació municipal i els llibres citats, permeten afinar força el nombre, els noms i les circumstàncies de les víctimes dels bombardeigs.

1. Volem agrair públicament als arxivers de l'Arxiu dels Jutjats de Tarragona, Josep Samper Mora i Mercè Iglesias Solé la seva desinteressada col·laboració. Sense ells no hauria estat possible realitzar aquest estudi.

Els bombardeigs

Tarragona patí un doble setge: marítim, primer, i aeri, després. Entre el 26 de desembre de 1936 i fins el 3 de juliol de 1937 s'han registrat un total de cinc atacs marítims protagonitzats per submarins i creuers franquistes. El veritable malson dels tarragonins, però, foren els bombardeigs aeris que s'iniciaren el 27 de maig de 1937 i que no finalitzaren fins el 14 de gener de 1939, la vigília de l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat.

La majoria dels atacs aeris foren protagonitzats per les aviacions feixistes italiana (*Aviazione Legionaria*) i alemanya (Legió Còndor) i, tan sols dos per l'anomenada Brigada Hispana, amb avions italians (el 5 de novembre de 1938 i el 4 de gener de 1939). Tres foren els tipus d'aparells que protagonitzaren la majoria dels atacs: Savoia S-81, Savoia S-79 i Heinkel He-59, conegut com a "Isidro" o "Sabatetes". Posteriorment, cap al final de la guerra i especialment durant l'anomenada batalla de Catalunya, s'incorporaren els Heinkel He-111, el Dornier Do-17 i el Junker Ju-87 "Stuka".

Fins a la publicació de l'estudi d'Arnabat i Íñiguez, les dades que es disposaven sobre els bombardeigs aeris franquistes a la ciutat de Tarragona assenyalaven que s'haurien produït un total de 144 atacs, amb la participació de 599 avions que haurien llançat 3.803 bombes, les quals causaren 230 víctimes mortals i 350 ferits (Piqué, 1998, pàg. 584-600). Segons l'estudi de Ramon Arnabat i David Íñiguez la ciutat de Tarragona va patir 161 atacs aeris protagonitzats per 490 avions que llançaren 5.208 bombes, que causaren 303 víctimes mortals i més de 500 ferits (Arnabat i Íñiguez, 2013, pàg. 691-752). Més endavant oferim les dades del nombre de víctimes mortals que

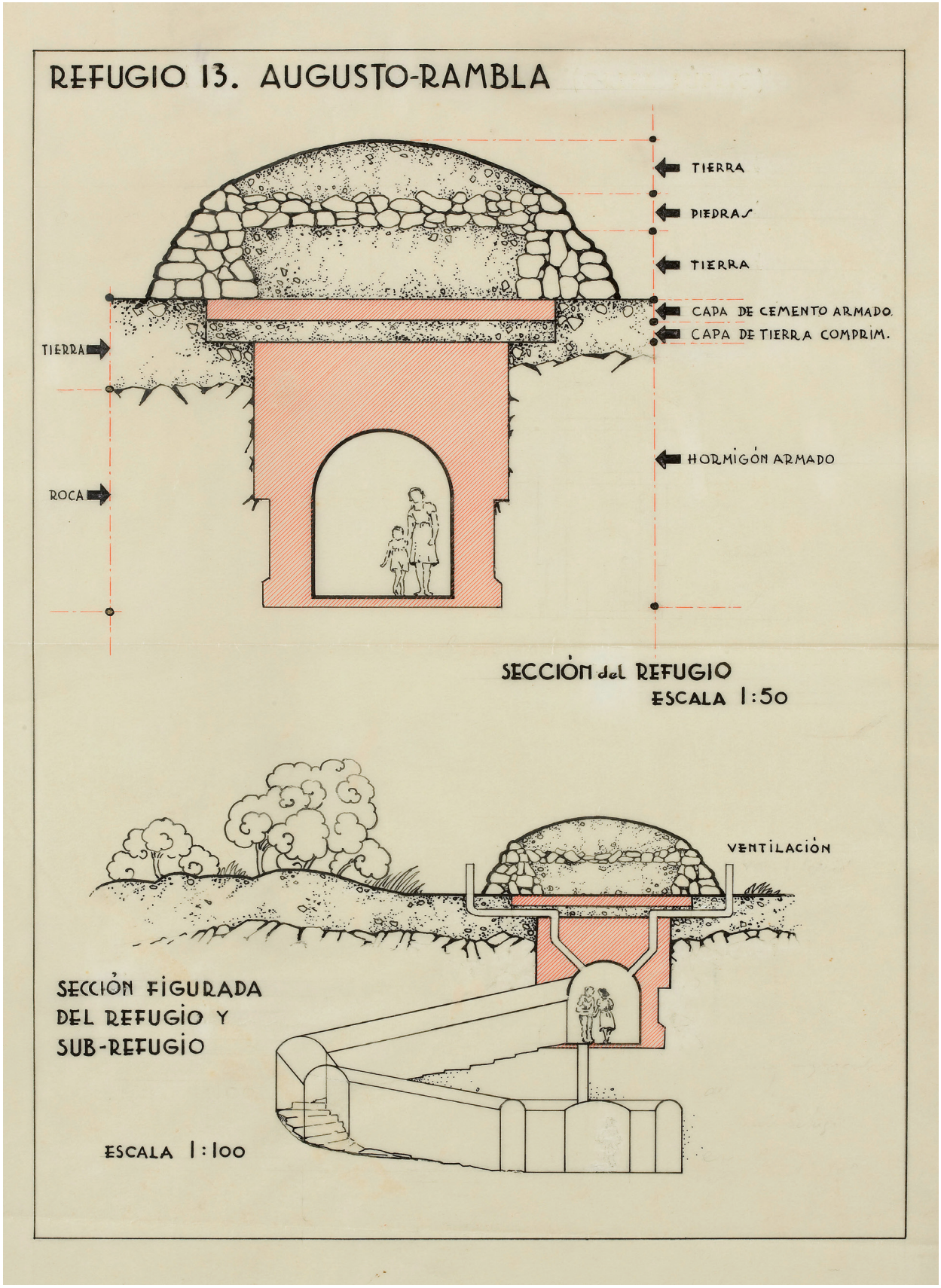

Plànol del refugi situat entre el carrer August i la Rambla de Tarragona. (Centre d'Imatges de Tarragona / L'Arxiu)

surten de la consulta de les noves fonts documentals i de la contraposició de la informació disponible fins aquest moment.

Els bombardeigs aeris sobre Tarragona com a ciutat de rereguarda es van produir tant de dia, com de nit. Els seus objectius eren les fàbriques, els ponts, el port, les estacions de ferrocarril, el trànsit i les comunicacions, els centres energètics, com els dipòsits de la CAMPSA, les casernes i les tropes, així com el desig de provocar un desànim en la ciutadania. Els agressors sabien que, a més de malmetre l'esforç de guerra republicà, els seus atacs sobre les ciutats de la rereguarda, com Tarragona, colpien la població civil i en malmetien la moral. Les "ales negres" podien aparèixer en qualsevol moment i això generava un estat d'angoixa permanent en la població.

La defensa de la ciutat

El Consell Municipal, les autoritats militars i la ciutadania no restà amb els braços plegats esperant els bombardeigs. Si bé és cert que una part de la població de Tarragona marxà cap als afores per evitar ser víctima dels bombardeigs, la qual cosa suposà un fort entrebanc al funcionament econòmic i social de la ciutat.

Les autoritats militars desplegaren la defensa activa que tenia com a missió detectar i neutralitzar, és a dir impedir o dificultar, els atacs aeris feixistes, mitjançant l'aviació de caça que operava des de l'aeròdrom de Reus i l'artilleria antiaèria i els projectors i fonolocalitzadors, integrats dins la Defensa Especial Contra Aeronaus (DECA). Malgrat que ambdues sempre foren escasses, la defensa activa aconseguí de refusar algun atac i dificultar-ne algun altre, reduint el nombre de bombes que caigueren sobre la ciutat.

Per la seva banda, des del Consell Municipal i amb la participació dels tècnics pertinents s'organitzà la defensa passiva que tenia com a objectiu evitar els danys sobre la població civil. D'aquesta tasca, de la qual se'n serva molta documentació a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona, cal destacar l'esforç de protecció del patrimoni artístic i arquitectònic davant dels bombardeigs i que es realitzà amb el suport de la Generalitat de Catalunya. L'exemple més clar és el de la protecció de les escultures i baix relleus de la façana de la Catedral de Tarragona, per mitjà d'una paret de blocs a uns 15 o 20 cm de distància.

El 20 d'octubre de 1936 el diari *Llibertat* publicava unes primeres instruccions del que calia fer en cas d'un eventual bombardeig de la ciutat, dictades pel conseller de Defensa del Comitè Antifeixista, Pruñonosa. Aquestes instruccions mostren la preocupació pels possibles bombardeigs, però, alhora, també mostren la gran desconeixença que es tenia sobre els seus efectes devastadors. En qualsevol cas, el cert és que el Consell Municipal es posà a treballar en la defensa passiva de la ciutat, malgrat les penúries econòmiques i humanes a l'hora de tirar-la endavant.

El 24 d'agost de 1937 es constituí la Junta Local de Defensa Passiva de Tarragona (JLDPT), integrada per l'alcalde, el delegat d'Ordre Públic, el delegat de la Comandància Militar, el delegat de la DECA, l'arquitecte i el metge municipals, un representant de la UGT, un de la CNT i un altre de l'ERC. També es formaren comissions de policia (ordre públic), tècnica (obres) i sanitària (assistència) i un "Pla de Defensa Passiva de la ciutat aèria i per mar". La JLDPT desenvolupà una tasca extraordinària, amb l'objectiu de protegir els veïns de la ciutat dels bombardeigs aeris feixistes. Ho podem comprovar en l'abundant documentació servada a l'Arxiu Històric de la Ciutat i en la *Memòria d'un any d'actuació* (1938) lliurada al president de la Generalitat de Catalunya Lluís Companys.

L'actuació de la JLDPT es va veure reflectida en la construcció de refugis. Així, a començaments de la primavera de 1938, la ciutat ja disposava d'una xarxa de 60 refugis amb capacitat suficient per a unes 21.600 persones. Cal tenir en compte que, si bé l'any 1936 la ciutat tenia 31.412 habitants, l'any 1938 una bona part d'aquests vivia o dormia a fora. Per tant, podem considerar idònia la capacitat dels refugis de Tarragona. Però, la tasca de la JLDPT anava molt més enllà de la construcció de refugis, també feien formació de la ciutadania, difusió de les mesures defensives, formació i preparació d'equips de salvament i desenrunament, preparació d'equips de bombers i de sanitaris, implementació de sistemes d'alarmes i avís...

Les víctimes

Els bombardeigs feixistes sobre Tarragona causaren una gran destrossa urbanística, ja que, segons les dades d'Arnabat i Íñiguez (2013), uns 700 edificis resultaren o bé destruïts o bé malmesos. Això significa, aproximadament uns 2.000 habitatges dels 6.500 que podria tenir la ciutat, és a dir un 31% del total. Aquesta destrucció afectà especialment la zona del Port i el Serrallo, l'oest de la ciutat (Tabacalera, CAMPSA), l'estació de ferrocarril i de classificació i la zona entre la Rambla 14 d'abril i la part baixa de la ciutat.

Pel que fa a les víctimes, oferim les dades extretes de la consulta dels 26 expedients sobre 30 bombardeigs amb víctimes que es serven a l'Arxiu del Jutjat de Primera Instància de Tarragona (vegeu l'annex 1). A la documentació annexada dels sumaris judicials, trobem els certificats de defunció de moltes de les víctimes dels bombardeigs. Aquests sumaris, en general, segueixen un esquema quasi idèntic: Un "Edicte" fent una crida a la ciutadania per notificar les pèrdues materials, un "Auto" on especifica els fets i els certificats de defunció de les víctimes, i la nota sobre els fets i afectacions personals i de béns materials feta per la Delegació d'Ordre Públic de la Generalitat de Catalunya. En molts casos es recullen també exemplars de la premsa local on hi ha publicats els edictes emesos, articles sobre el bombardeig, notificacions a d'altres jutjats, declaracions dels familiars de les víctimes i notificacions de les afectacions a propietats privades i publiques. També hem contrastat aquestes dades amb les que figuren als llibres de registre de defuncions del Registre Civil Únic de Tarragona.

En la documentació servada a l'Arxiu del Jutjat de Primera Instància de Tarragona podem observar la meticulositat del jutge, que recollia tota la informació de què disposava per a cada un dels bombardeigs amb víctimes. Això ens ha permès de consultar una gran quantitat d'informació referida als bombardeigs i a les seves víctimes. Cal fer esment a diverses gestions fetes per familiars de les víctimes que exigien un certificat per poder cobrar indemnitzacions o pensions, algunes presentades mesos més tard d'acabada la guerra, així com d'altres fets dels quals n'exposarem dos exemples.

El primer fa referència als soldats Agustín Moreno Fumadó, Juan Rius Segarra i Agustín Arques Villa, víctimes del bombardeig de 19 de juliol de 1937, els quals havien abandonat la caserna d'artilleria de la ciutat. Dos d'ells, Agustín Moreno i Joan Rius, foren identificats per companys de la caserna. Moriren a la ciutat un dia després de fugir. Els seus cossos foren destrossats per efecte del bombardeig. Agustín Moreno fou identificat per la seva muller, Josefa Casanovas Llopis, en una carta que adreçà el seu germà Francisco al jutge, a la qual grapà un bocí de la seva camisa de ratlles tacada de sang. També hi ha el telegrama del jutge que requereix al jutge de Tortosa perquè prengui declaració a la vídua que consta a la documentació.

El segon, explica la mort per trets de Josep Calaf i Joan Lluis Gabaldà [Gabardà] disparats per guàrdies d'assalt que feien guàrdia en un refugi del carrer la Pau el dia 19 d'agost de 1937. Segons la seva versió, veieren unes llums que semblaven senyals i dispararen immediatament. A prop dels fets s'hi presentà el tinent de carabiners Bilbaino Magdaleno que ordenà vigilància a la zona. El jutge inicià unes diligencies per esbrinar els fets. Ordenà cinc citacions als guàrdies d'assalt Ángel Almagro i José Justo, però no arribaren a fer cap declaració perquè havien estat destinats a la 1ª División Móvil de Asalto a Barcelona (1a nota), al front (2a nota), al front de Belchite (3a nota) i en lloc desconegut (4a nota). Al mateix temps s'iniciaren un total de sis declaracions dels testimonis que declararen no haver vist cap llum ni que ningú fumés. A les tres declaracions forenses es certifica la mort dels dos civils per trets al cap i al fetge, però el jutge a les diligències les declara víctimes del bombardeig. En total es generen 23 documents. S'adjunten les ordres de la delegació d'Ordre Públic sobre les prevencions en cas de bombardeig: en cap cas es fa esment de l'obligació de disparar en cas de negligència: "*las fuerzas emplearán la máxima moralidad i corrección*".

Les dades que hem obtingut d'aquestes consultes s'han contrastat amb les publicades en els llibres citats i que, al nostre parer, contenen alguns errors. Segons les dades consultades en els dos arxius citats, el nombre total de víctimes mortals pels bombardeigs feixistes sobre la ciutat de Tarragona seria de 214 persones (vegeu annex) i d'unes 400 ferides. Amb tot, cal fer tres observacions, aquesta documentació registra dues víctimes que en realitat moriren en un bombardeig al Morell (7 d'agost de 1938); dues persones que moriren per un incident armat (18 d'agost de 1937) i, en canvi, no registra les 22 víctimes (la majoria desconegudes) del bombardeig del 9 de gener de 1939, a causa de la precarietat del moment. Per tant, podem situar el nombre de víctimes dels bombardeigs franquistes sobre la ciutat de Tarragona en les 232 persones (vegeu l'annex 2).

Del total de víctimes mortals, un 30% eren dones i un 70% homes. Pel que fa a l'edat de les víctimes disposem de les dades de 165 persones: un 19% tenien menys de 21 anys, un 49,5% tenien entre 21 i 40 anys, un 31% entre 41 i 60 i un 9,5% més de 60 anys. La immensa majoria de les víctimes, un 70%, eren veïns de la ciutat i la resta eren transeünts (10%), refugiats (12%) i militars (8%). Tal com podem comprovar, la majoria de les víctimes dels bombardeigs foren persones que tenien poc a veure directament amb la guerra, per molt que els nous conceptes de guerra total les incloguessin com a objectiu susceptible de ser atacat.

Pel que fa a la cronologia dels bombardeigs i de les morts, cal assenyalar que la tasca desplegada per la JLDPC va salvar moltes vides i va reduir el potencial de víctimes dels bombardeigs. Ho podem comprovar en el quadre 1 adjunt on es relaciona el nombre de bombes llançades i el nombre de víctimes. A partir d'aquestes dades es pot veure com, malgrat que el nombre de bombes llançades sobre la ciutat experimenta un augment progressiu, el nombre de víctimes es redueix, amb l'excepció de l'hivern del 1939. Per dir-ho d'una altra manera, entre la primavera del 1937 i l'hivern del 1938 per cada 7,7 bombes llançades hi havia una víctima mortal, en canvi, entre la primavera del 1938 i l'hivern del 1939 feien falta 47,5 bombes per causar una víctima. És a dir, la mortalitat a causa dels bombardeigs s'havia reduït a una sisena part.

Quadre 1
Bombes i víctimes per estacions, ciutat de Tarragona, 1937-1939

Període	bombes	morts	bombes/víctima
primavera 37	84	9	9,33
estiu 37	124	57	2,17
tardor 37	321	4	80,25
hivern 38	592	76	7,79
primavera 38	761	17	44,76
estiu 38	870	13	66,92
tardor 38	1.209	14	86,36
hivern 39	1.247	42	29,69
Totals:	**5.208**	**232**	**21,45**

Font: elaboració pròpia a partir de les dades localitzades a l'Arxiu del Jutjat de Primera Instància de Tarragona i al Registre de Defuncions del Registre Civil Únic de Tarragona, i a Arnabat i Íñiguez (2013). Vegeu l'annex 2.

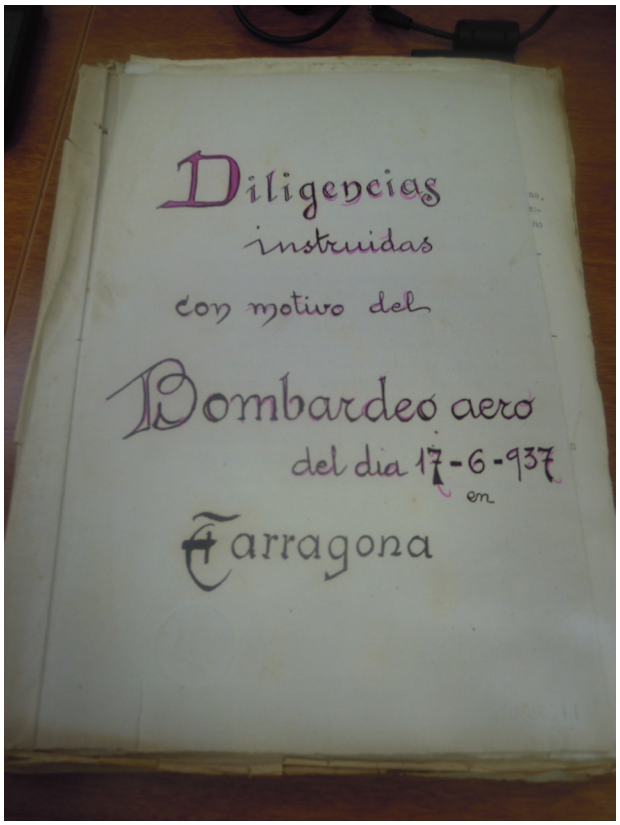

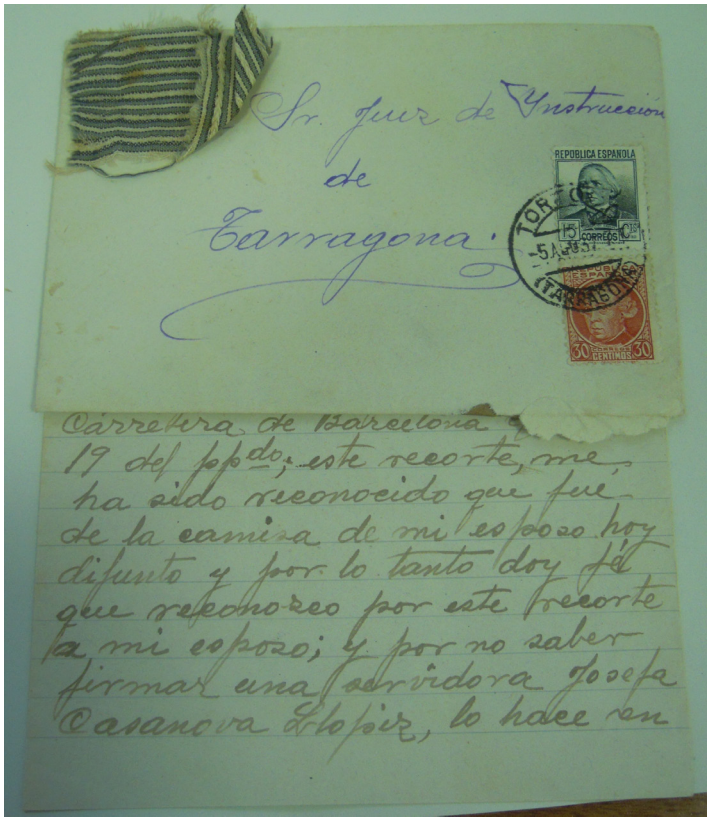

L'Arxiu del Jutjat de Primera Instància de Tarragona serva els expedients dels principals bombardeigs sobre la ciutat. Entre la documentació inèdita localitzada trobem aquesta carta d'un familiar d'una víctima que va poder ser reconeguda gràcies al retall de camisa adjunt (Arxiu del Jutjat de Primera Instància de Tarragona - AJPIT-. Fotografies Toni Valcarcel)

Atenció hospitalària a les víctimes

Als dossiers emesos pel jutge instructor del Jutjat de Primera Instància de Tarragona, trobem tot un seguit de llistes de ferits i morts víctimes dels bombardeigs, així com certificats de defunció i autoritzacions de trasllats emesos per les centres hospitalaris de la ciutat. Són llistes sovint fets precipitadament al rebre les víctimes, provisionals, que n'aniran generant de noves en funció de l'evolució mèdica, el reconeixements de les víctimes i els ingressos que es feien posteriorment (a mesura que les anaven trobant). Aquestes llistes ens aporten una informació indirecta, però de primera mà, dels centres hospitalaris civils i militars a la ciutat de Tarragona des del juny de 1937 fins al gener del 1939. Són els centres que acolliren les víctimes dels bombardeigs tant ferits com morts, tot i que alguns d'aquests últims anaren directament al dipòsit de cadàvers del cementiri.

En els set primers bombardeigs, els metges Miquel Aleu Prats i Miquel Aleu Pradenys realitzaren totes les autòpsies. La resta, des del 4 de febrer de 1938 i fins a la fi de la guerra, les realitzà el director de l'Hospital de Sant Tecla, Daniel Recasens Comes. La gran majoria són certificats on indica "hemorràgia interna" per efectes de la metralla. Tot i així, des de la primavera de 1938, a alguns ferits greus se'ls diagnosticà ferides de bala, suposadament dels metrallaments a baixa altura del Heinkels He-59 de la Legió Còndor.

Els centres hospitalaris que surten relacionats als dossiers són:[2]

1. *Infermeria militar de caserna. 135 Brigada Mixta*. Ubicada a la plaça de l'Escorxador, acollí als ferits militars de pronòstic lleu. Només tenim referències d'aquesta infermeria als primers bombardeigs. Alguns militar foren atesos a les mateixes casernes.

2. *Hospital General de les Comarques Tarragonines*. És l'antic Pius Hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona requisat provisionalment per la Generalitat el 28 de juliol de 1936 i definitivament el 17 de febrer de 1937.[3] És, amb diferència, l'hospital més important de la ciutat que acollí gran nombre de víctimes, principalment civils, dels bombardeigs. Hi ha referències que una ala de la segona planta, a l'inici de la guerra estava destinada a personal militar.[4] Alguns militars ferits en els primers bombardeigs foren acollits al cen-

2. Tot i que als inicis de la guerra s'habilità el Seminari com a Hospital Militar, no consta als arxius cap nota ni llista que faci referència a aquest centre (Carles Hervás i Pujal. *Sanitat durant la República i la Guerra Civil*", tesi doctoral inèdita. Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives. UPF, 2004).

3. Arxiu Històric de l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla. Llibre d'Actes del 4/8/1936 al 25/02/1937. Capsa 4, n. 10. Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona.

4. Arxiu Històric de l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla. Llibre d'Actes 1924-1934. Capsa 4, n. 9. Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. A les actes de l'hospital es fa referència a una sol·licitud del cap mèdic militar per traslladar els ferits al seu càrrec a la primera planta per facilitar-ne l'atenció hospitalària.

tre. Des de mitjans de l'any 1937 ja no fou utilitzat més per l'exèrcit ni pels cossos de seguretat.

3. *Hospital de Sang*. Ja al primer bombardeig amb víctimes (17/7/1937) es fa referència a aquest hospital ubicat al col·legi de La Salle, al carrer Estanislau Figueres n. 77,[5] requisat per fer d'hospital militar provisional. Acull, fonamentalment, víctimes militars i forces de seguretat estacionades o de servei a la ciutat. També se l'anomena *Clínica Militar de Tarragona* al bombardeig del 18 d'agost de 1937. Sense que en trobem cap explicació en la documentació consultada, a partir del bombardeig del 19 de juliol de 1937, no hi ha cap informació ni ingrés en aquest hospital.

4. *Hospital Militar Base*. A partir del març de 1938 apareix aquest hospital militar fent referència a la seva ubicació: la Savinosa. Es refereix al Sanatori de la Savinosa que havia estat creat com a sanatori preventiu antituberculós i, posteriorment, havia estat un centre d'acolliment d'infants. Fou requisat pels Serveis de Sanitat de l'Exèrcit de l'Est al 1937.[6] Hi són ingressats, encara que no exclusivament, militars i membres de cossos de seguretat. Avançada la guerra, sobretot a l'inici de la Batalla de l'Ebre és anomenat *Clínica nº 1 del Ejército del Ebro*. Per aprofitar els formats de notificacions i certificats de defunció, continuen utilitzant els de l'antic Hospital Militar Base ratllant i modificant-ne la capçalera.

Els criteris emprats per acollir els ferits o morts als diferents centres hospitalaris estaven relacionats amb la seva condició de civil o militar. Amb tot, cal dir que no sempre era així; sense trobar una explicació plausible, algunes víctimes eren ingressades a centres que no els corresponia per la seva condició. Es pot aventurar de dir que era per la proximitat, encara que no es pot demostrar en tots els casos[7].

Quadre 2

Relació de víctimes ingressades als centres sanitaris

Centre sanitari	Víctimes	Període d'ingressos
Hospital General Comarques Tarragonines[8]	116	17/06/1937 - 04/01/1939
Hospital de Sang	29	17/06/1937 - 19/07/1937
Clínica Militar de Tarragona		19/07/1937 - 10/03/1938
Hospital Militar Base	23	10/03/1938 - 28/07/1938
Clínica n. 1 de l'Exèrcit de l'Ebre		08/10/1938 - 07/11/1938
No hi ha constància	46	17/06/1937 - 04/01/1939
TOTAL	**214**	**17/06/1937 - 04/01/1939**

Font: elaboració pròpia a partir de les dades localitzades a l'Arxiu del Jutjat de Primera Instància de Tarragona

El quadre 2 mostra la informació obtinguda als documents. Cal fer esment a dues qüestions: la primera és que l'Hospital de Sang i la Clínica Militar són el mateix centre que és anomenat primer d'una manera i després d'una altra. Ocorre el mateix amb l'Hospital Militar Base i la Clínica n. 1 de l'Exèrcit de l'Ebre. En segon lloc, algunes víctimes foren traslladades directament al dipòsit de cadàvers del Cementiri.

Als sumaris dels primers bombardeigs hi ha les llistes de víctimes per centres sanitaris (s'inclou una nova llista a mesura que s'obté nova informació), que contenen les autòpsies realitzades, les notes de les autoritats civils i militars en recerca de persones que han desaparegut, etc. A mesura que la guerra avança, les instruccions fetes pel jutge són cada cop menys detallades i ens trobem sovint amb dades poc clares i fins i tot contradictòries pel que fa a les llistes de víctimes emeses pels centres sanitaris. Especialment des de la tardor de 1938, els sumaris disposen de poca informació. En referir-se als centres sanitaris els últims bombardeigs són poc explícits. És possible que en el cas d'algunes víctimes, tot i haver estat ateses en algun centre, no es fes constar als sumaris.

5. Coneixem l'adreça per un format emès per l'hospital on gestiona material mèdic.

6. PIQUÉ PADRÓ, Jordi: *La crisi de la Rereguarda. Revolució i Guerra Civil a Tarragona. (1936-1939)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998; i ADSERÁ MARTORELL, Josep: *El Doctor Battestini i Gallup i el seu entorn*. Tarragona, 1992.

7. Alguns ferits civils ingressats a la Savinosa es recolliren de les zones bombardejades a una distància considerable de la ubicació de l'hospital.

8. Al bombardeig del 10 de març de 1938 el sumari du una capçalera que hi diu: "Hospital Comarcal. Tarragona. Generalitat de Catalunya"

Els enterraments de les víctimes

Els formats dels certificats de defunció expedits pel jutge instructor del Jutjat de Primera Instància de Tarragona no disposen de cap apartat que faci referència al lloc concret on ha estat enterrada la víctima. Per suplir aquesta informació, en molts casos hi ha annexada al certificat una nota o bé una llista, sovint manuscrita a llapis, del conserge del cementiri on especifica l'illa i el número de nínxol. Val a dir que algunes víctimes foren enterrades a d'altre municipis (Cambrils, Barcelona...) amb el consentiment per escrit del jutge, que obre una diligència autoritzant el trasllat del cadàver (vegeu el quadre 3).

Quadre 3
Llocs d'enterrament de les víctimes

Lloc/espai	nombre
"Illa n. 1" (o Illa Primera). Cementiri de Tarragona	92
Nínxols familiars. Cementiri de Tarragona	45
Fossa comuna. Cementiri de Tarragona	32
Fossa militar. Cementiri de Tarragona	9
Cementiri Britànic	10
Altres cementiris[9]	4
No disposem d'informació	22
TOTAL	214

Font: elaboració pròpia a partir de les dades localitzades a l'Arxiu del Jutjat de Primera Instància de Tarragona.

En referència al lloc on es van enterrar, els criteris van anar canviant a mesura que avançava la guerra. Als primers bombardeigs gran part de les víctimes, a excepció dels que disposaven de nínxol familiar, foren enterrades a l'"Illa n. 1",[10] independentment del seu estatus militar o civil, l'edat, l'origen[11] i fins i tot els classificats com a "desconocido" ja sigui perquè ningú els havia reclamat o perquè no podien ser identificats per l'estat precari del cos.

El cementiri de Tarragona és gestionat per l'Hospital de Santa Tecla fins al 8 de març de 1933. A partir d'aquesta data n'assumeix la gestió l'Ajuntament de Tarragona, que el confisca, tot i que la junta de l'hospital interposa un recurs al Tribunal Provincial que no reeixirà.[12] Des d'aquesta data, no disposem de les actes quinzenals ni d'al-

9. Dues víctimes al cementiri del sud-est de Barcelona i dues més a Cambrils i el Morell.

10. Consten alguns enterraments on hi havia membres d'una família al mateix nínxol.

11. És enterrat a l'Illa n. 1 un mariner d'un veler ancorat al port que tenia la residència a Barcelona.

12. Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. Arxiu Històric de l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla. Unitat de catalogació 9 / capsa 4. Llibre d'Actes 1924-1934.

Segells i capçaleres dels diversos hospitals que atengueren a les víctimes dels bombardeigs sobre Tarragona. Primer fou l'Hospital General Central de Tarragona (Santa Tecla) i després s'hi afegi un altre que anà canviant de nom i domicili: Hospital de Sang de Tarragona que després es digué Clínica Militar de Tarragona, ambdós situats al carrer Estanislau Figueras, núm.77. Després es desplaça a La Savinosa amb els noms de Hospital Militar Base i Clínica Quirúrgica número 1 del Ejército del Ebro (AJPIT. Fotografies Toni Valcarcel).

Savoia 79 sobre el Cap de Salou.
(Centre d'Imatges de Tarragona / L'Arxiu)

tra informació que fes referència a la gestió del dia a dia de l'hospital i el cementiri.[13] Als arxius del cementiri no es disposa d'informació sobre la ubicació de l'"Illa n. 1" que consta als certificats de defunció. Ens indicaren que possiblement se'ls enterrà a la fossa comuna perquè no constaven ni a la fossa recentment rehabilitada de les víctimes de la Guerra Civil ni a les llistes del "*Valle de los Caídos*".

L'Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona ens ha facilitat una còpia d'un document on explica que amb data del 20 d'octubre de 1936, la Comissió de Govern de l'Ajuntament de Tarragona, responsable del cementiri, aprova el canvi de nom de les illes i vies del cementiri. És una llista amb les equivalències dels noms religiosos amb uns números d'ordre de les 21 illes i noms de les vies d'accés: es tractava de secularitzar els noms de caire religiós per números i noms laics. L'illa n. 1 creiem que fou construïda als voltants dels anys 1934-1936 en una zona que encara no estava edificada. No consta en les actes de l'Hospital de Santa Tecla al 1933: no tenia assignat cap nom. A la llista consta el número "1" i l'estat "en construcció". Hi ha annexats uns plànols[14] en què n'indiquen la ubicació a la zona nord-oest del cementiri, a prop del mur que el separa de la carretera del Pont d'Armentera. Actualment aquesta illa és anomenada de Sant Auguri. Una vegada verificats *in situ* els nínxols, hem constatat que algunes de les víctimes enterrades a l'Illa n. 1 són presents en el número de nínxol indicat al sumari, tant a les lloses frontals com a les petites laterals perquè hi ha enterrats familiars que moriren posteriorment. Alguns dels classificats com a "desconocido" encara tenen la llosa de ciment on gravaren possiblement la data, però que el temps i el agents meteorològics s'han encarregat d'esborrar. Altres nínxols suposem que foren adquirits per familiars amb altres cognoms o persones alienes.

Tant el jutge com el conserge del cementiri o bé no coneixien o bé no respectaren la resolució de la Comissió de Govern de l'Ajuntament sobre el canvi de nom de les illes i vies perquè utilitzen els mateixos noms religiosos de sants i santes que hi havia abans, al referir-se als enterraments de les víctimes que disposaven de nínxol familiar.

A mesura que avança la guerra, es comença a enterrar amb més freqüència algunes víctimes civils a la fossa comuna i a tots els militars o membres de cossos de seguretat a la fossa militar. Fetes les gestions al cementiri, no es disposa d'informació sobre la ubicació concreta d'aquestes fosses. Ens informen que hi havia quatre fosses, però no en coneixen la ubicació ni disposen de les llistes dels que hi eren enterrats. Als últims bombardeigs, i especialment al darrer, totes les víctimes foren enterrades a la fossa comuna suposadament per la situació de descontrol i pressa davant l'avanç de les tropes franquistes.

Cal fer esment del cementiri britànic ubicat a la carretera de l'Arrabassada. Els bombardeigs del 20 de gener de 1938 i 15 de març del mateix any, afectaren dos vaixells ancorats al port: en el primer bombardeig el vapor *Thorpeness* i, en el segon, el també vapor *Stanwell*. Per efectes de la metralla i els incendis moriren nou tripulants anglesos i un capità danès assignat al vapor *Stanwell* amb tasques de control i de "no intervenció" en el conflicte armat. Pel que fa a les víctimes del primer bombardeig es notifica el seu enterrament al cementiri britànic i, per les del segon, hi ha al sumari una nota del vicecònsol britànic que indica el número de nínxol del cementiri on són enterrats. A aquest cementiri anglicà se'l coneixia com "el protestant".

Tota aquesta tipologia d'enterraments obre l'interrogant sobre quins criteris es feien servir a l'hora d'enterrar les víctimes dels bombardeigs. Pel desenvolupament dels sumaris, hem constatat que als primers bombardeigs tots els que no disposaven de nínxol propi s'enterraren a la recent estrenada Illa n. 1, suposadament amb les despeses a càrrec de l'Ajuntament. A partir del tercer bombardeig,[15]

13. Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. Arxiu Històric de l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla. Unitat de catalogació 11 / capsa 5. Llibre d'Actes 1934-1957: *"Del 19 de julio de 1936 al 2 de febrero de 1939, época revolucionaria roja, el hospital estuvo incautado y a cargo de la extinguida Generalitat de Cataluña"*

14. Plànols detallats del cementiri. Any 1940. Un dels plànols indica l'Illa n. 1 a la "Via de la Montanya" i la següent, l'Illa de Sant Auguri, a la "Via de Nuestra Señora del Carmen" que és l'equivalència religiosa del mateix lloc.

15. Al bombardeig del 18 d'agost de 1937 fou enterrat el primer soldat a la fossa militar.

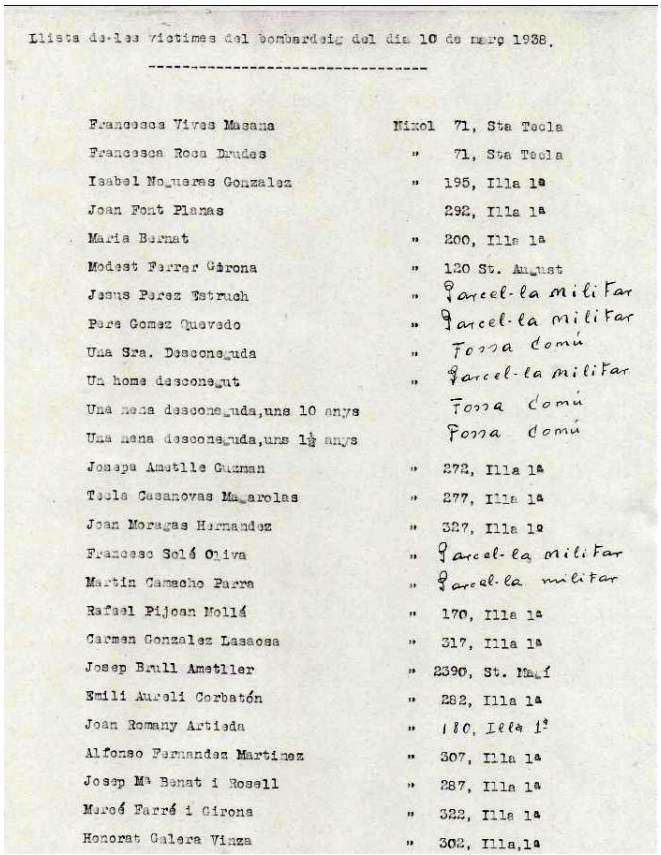

Llista de les víctimes del bombardeig del dia 10 de març 1938.

Francesca Vives Masana	Nixol	71, Sta Tecla
Francesca Roca Drudes	"	71, Sta Tecla
Isabel Nogueras Gonzalez	"	195, Illa 1ª
Joan Font Planas		292, Illa 1ª
Maria Bernat	"	200, Illa 1ª
Modest Ferrer Girona	"	120 St. August
Jesus Perez Estruch	"	Parcel·la militar
Pere Gomez Quevedo	"	Parcel·la militar
Una Sra. Desconeguda	"	Fossa comú
Un home desconegut	"	Parcel·la militar
Una nena desconeguda, uns 10 anys		Fossa comú
Una nena desconeguda, uns 1½ anys		Fossa comú
Josepa Ametlle Guzman	"	272, Illa 1ª
Tecla Casanovas Magarolas	"	277, Illa 1ª
Joan Moragas Hernandez	"	327, Illa 1ª
Francesc Solé Oliva	"	Parcel·la militar
Martin Camacho Parra	"	Parcel·la militar
Rafael Pijoan Mollá	"	170, Illa 1ª
Carmen Gonzalez Lasaosa	"	317, Illa 1ª
Josep Brull Ametller	"	2390, St. Magí
Emili Aureli Corbatón	"	282, Illa 1ª
Joan Romany Artieda	"	180, Illa 1ª
Alfonso Fernandez Martinez	"	307, Illa 1ª
Josep Mª Benat i Rosell	"	287, Illa 1ª
Marcé Farré i Girona	"	322, Illa 1ª
Honorat Galera Vinza	"	302, Illa, 1ª

La recerca realitzada combinant diverses fonts documentals ha permès identificar el llos d'inhumació de la majoria de víctimes dels bombardeigs. A la imatge el llistat del Jutjat de Primera Instància, amb les anotacions del conserge del cementiri del nínxol on van ser enterrats i nínxol d'una de les víctimes que figura a la relació (AJPIT. Fotografies Toni Valcarcel)

quasi tots els militars i membres dels cossos de seguretat[16] foren enterrats a la fossa militar. Els pocs que foren identificats com a refugiats s'enterraren a la fossa comuna.[17] Fins aquí sembla que existien criteris mínimament objectius. Sense que els sumaris ens permetin treure'n l'entrellat, de forma progressiva, algunes víctimes civils anaren a parar a la fossa comuna.[18] No hem trobat cap tipologia d'origen, edat, sexe o cap altra característica que les agrupi. Això ens fa pensar, encara que sense cap evidència documental, que els funcionaris responsables podien aplicar criteris subjectius.

Durant vint mesos, la ciutat de Tarragona, igual que la resta de la Catalunya republicana, visqué sota una ruixada de foc i amb la por al cos d'un atac aeri; en una situació d'angoixa permanent i veient com es vessava la sang dels seus veïns. Patiren, però també resistiren el setge aeri feixista, tal com ens recordava Antoni Rovira i Virgili a l'article "Dues ciutats màrtirs", publicat a *La Humanitat* el 28 d'agost de 1938 i que reproduïm a l'inici d'aquest text. Tot plegat mereix que es recordi i es faci visible a les noves generacions. I és per això que hem de servar, condicionar i explicar els refugis antiaeris, com a espais patrimonials que són, i recordar les víctimes dels bombardeigs feixistes en algun indret públic de la ciutat.

RAMON ARNABAT
Universitat Rovira i Virgili

ANTONI VALCÁRCEL

16. A excepció de dos carabiners membres de la tripulació d'una llanxa de control duaner que estava al port i un soldat que foren enterrats a la fossa comuna.

17. Tot i que la informació present als sumaris d'algunes víctimes fa pensar que eren refugiats provinents d'altres indrets de l'estat, només n'hi ha set que s'identifiquin com a tal.

18. Al bombardeig del 25 de setembre de 1937 s'enterra per primera vegada un civil: un nen de 14 anys veí de Tarragona.

LLISTAT DE VÍCTIMES

Nom Víctima	Edat	Data Bombar-deig	Documentació Registre	Documentació Jutjat	Cementeri Nínxol/Fossa	Cementeri Comú	Notes
"Desconocida", ----	65 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Dona només identificada per dur un mocador negre al cap, cabell blanc, camisa blanca…
"Desconocido", ----	no es coneix	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Militar inicialment identificat com a Joan Rius Segarra. Cos destrossat, només es disposa de mitg tronc."Desconocido". Cap reclamació d'identitat.
"Desconocido", ----	no es coneix	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Trobat un mocador negre. Es possible que sigui militar per els bocins de roba.
"Desconocido", ----	no es coneix	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Trobat un mocador blanc. Cos destrossat. Per les robes identificat coma a possible militar.
"SOLDAT DESCONEGUT", ----	no es coneix	29-mar-38	☑	☑	☐	☑	A la nota de la Delgació d'Ordre Públic indica descrivint la mort del soldat José Vicente Vicente: "muriendo tambien un artillero de unos 24 años…". Ingressat cadaver a l' Hospital Militar Base.
ABELLAN GONZALEZ, FIDEL	57 anys	16-jun-38	☑	☑	☑	☐	
AGUILAR MASIP, RAMONA	53 anys	10-mar-38	☑	☑	☐	☑	Inicialment no identificada: figura com a "desconeguda". Carta dirigida al jutge per Pedro Reverter on explica que els seus familiars anaven en un camió aprop de Tarragona.
ALARCON ANDRES, ANTONIO	no es coneix	03-jun-38	☑	☑	☑	☐	Afectat per el bombardeig al port.
ALASA MARCHES, JOSE	16 anys	03-jun-38	☑	☑	☑	☐	Trobat mort a les aigües del port el dia següent del bombardeig i identificat posteriorment per la roba de mariner que portava.
ALCON PANTOJA, JUAN	35 anys	25-sep-37	☑	☑	☐	☑	
ALVAREZ MARTINEZ, SONIA	01 any	25-sep-37	☑	☑	☐	☑	Inicialment no identificada. Declaració feta per la seva mare Amalia Matínez Fuentes on explica que el seu marit está lluitant al front del Nort i ella la filla foren evacuades a Catalunya.
AMETLLE GUZMAN, JOSEPA	76 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	
ANGUERA CABRE, JOSEPA	58 anys	07-nov-38	☑	☑	☐	☑	El jutge obre diligències úniques per els dos bombardeigs (5 i 7 de novembre). Figura declaració del seu fill, José Marca Anguera, per ampliar dades.
ARNABAT FERRE, ROSA	48 anys	19-mar-38	☐	☐	☐	☐	Víctima notificada a la declaració de la Comisaria d'Ordre Públic. No consta cap certificat de defunció. No está al llistat de ferits. No figura al Registre Civil.
ARTIGAS CLAVELL, NURIA	29 anys	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	El jutge obre diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten informacions, ferits i morts del bombardeig del dia 9/01. Ingresada ferida greu. Declaració del espos per ampliar dades.
AURELI CORBATON, EMILI	no es coneix	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	
BALAGUE FORES, JOSEP	58 anys	05-nov-38	☑	☑	☐	☐	El jutge obre diligències úniques per els dos bombardeigs (5 i 7 de novembre). No figura el certificat de defunció. Mort al diposit de máquines de l'estació ferroviaria.
BALLESTEROS MOIXÉ, DOLORES	14 anys	25-sep-37	☑	☑	☑	☐	
BARBERO PAREDES, ANDREU	no es coneix	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
BARCELO ARNAU, ISABEL	no es coneix	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
BARENYS BLANC, LAURA	35 anys	07-nov-38	☑	☑	☐	☐	El jutge obre diligències úniques per els dos bombardeigs (5 i 7 de novembre). No figura el certificat de defunció.
BARENYS CARRETE, RAMON	63 anys	03-jun-38	☑	☑	☑	☐	Inicialment ingresat ferit greu. Afectat per el bombardeig al port.
BARTOMEU BARTOMEU, FRANCESC	no es coneix	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	

Nom Víctima	Edat	Data Bombar-deig	Documentació Registre/Jutjat		Cementeri Nínxol/Fossa	Comú	Notes
BARTOMEU CORTES, TOMAS	22 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
BATISTA GIMENEZ, TERESA	no es coneix	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	El jutge obre diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten informacions, ferits i morts del bombardeig del dia 9/01.
BATISTA MUNNE, JOAQUIMA	55 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
BENACH ROSELL, JOSEP MARIA	18 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	
BERMUDEZ SERVAN, JUAN	no es coneix	04-ene-39	☐	☑	☐	☐	Diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten dades del bombardeig del dia 9/01. El conserge del cementiri Informa a la compareixença del jutge de 20 cadàvers.
BERNACER PEREZ, FRANCESC	49 anys	10-mar-38	☑	☑	☐	☐	
BERNAT CASANOVAS, MARIA	19 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	Nota manuscrita del "Guardia Urbano" nº 12 indicant que la víctima es troba de les runes de la casa. Es Marià Bernat de 19 anys : parla com si es referis a un home.
BLANC VIRGILI, JOANA	81 anys	19-jul-37	☑	☑	☐	☐	Traslladada de l'Hospital de Sang al General on morí. Als primers llistat indiquen 81 any d'edat. Hi han documents que indiquen la mort el dia 24/7/37.
BLANCO TORIBIO, CASIMIRO	24 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
BORONAT SOLER, PILAR	16 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
BORRAS FERRER, ERNEST	22 anys	19-jul-37	☑	☑	☐	☐	Diligència de trasllat de restes al cementiri de Cambrils
BOT BICARDI, AGUSTI	23 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
BRICOLLE XAUS, ANTONIA	35 anys	26-jul-38	☑	☑	☐	☑	Es troba a Tarragona per a visitar a la seva germana empresonada.
BRULL AMETLLER, JOSEP	60 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	Figura doble inscripció al Registre Civil (v.125 - f.315). Declaració del seu cunyat, Mateu Ruiz Casterán per donar dades adicionals al jutge.
CABALLE CEDO, LEONARD	28 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
CAJAL ABUELO, JOAQUIN	71 anys	20-mar-38	☑	☑	☑	☐	Ingresa inicialment com a ferit molt greu. Diligències que indiquen l'error inicial que certificava la mort el dia 20/03/38: dos certificats de defunció.
CALAF ARTIGAS, JOSEP	52 anys	18-ago-37	☑	☑	☑	☐	Mort a trets per guàrdies d'asalt. Es certifica la mort trets, però el jutge a les diligències les declara victimes del bombardeig. El jutge intenta fer-los declarar sense exit.
CALERO MALLAFRE, CARMEN	42 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19 de març a les 15:45 (el segon) i el del dia 20.
CAMACHO PARRA, MARTIN	27 anys	10-mar-38	☑	☑	☐	☑	
CAMARASA FERRER, JAUME	48 anys	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	Diligències per el bombardeig del dia 4/01, però al dossier consten dades del bombardeig del dia 9/01. Fou trobat a l'estació de ferrocarril. Declaració de la muller on notifica la mort el dia 4.
CANALS PUJOL, REMEI	18 anys	07-nov-38	☑	☑	☐	☐	El jutge obre diligències úniques per els dos bombardeigs (5 i 7 de novembre). No figura el certificat de defunció.
CANDELA CASANOVAS, JAIME	no es coneix	03-jun-38	☑	☑	☐	☑	Afectat per el bombardeig al port. Compareixença del Tinent Eduardo González Domínguez demanant al jutge el trasllat dels cadavers dels carabiners morts al cementiri de Barcelona.
CASABONA MAGAROLA, TECLA	45 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	Al Registre Civil està rectificat el cognom: "Casabona". Inicialment no identificada. La reconeix un veí, Francisco Ferrer Babot al Hospital Militar Base.
CASANOVAS RECASENS, JOSEPA	23 anys	02-dic-38	☑	☑	☐	☐	Nota de defunció del Hospital General on ingressà el dia 16/12. Morta per ferida de bala d'un bombardeig. No hi ha constància d'atac aeri aquest dia. Providència del jutge ordenant l'enterrament.
CASANOVAS SERRA, SALVADOR	no es coneix	26-jul-38	☑	☑	☐	☑	

Nom Víctima	Edat	Data Bombar-deig	Documentació Registre/Jutjat		Cementeri Nínxol/Fossa	Comú	Notes
CASAS LAFUENTE, FRANCESC	no es coneix	08-oct-38	☑	☐	☐	☐	Consta defunció al Registre Civil, com a Militar ingresat a la Sabinosa on mort. Bombardeig del tren de Reus a Barcelona (8/10/1938).
CASTELLA SOLIANO, BERTOMEU	38 anys	30-dic-37	☑	☑	☑	☐	Relació de víctimes feta per la direcció de l'empresa de petrolis CAMPSA.
CELIS GUTIERREZ, MARCELINO	34 anys	30-dic-37	☑	☑	☑	☐	Relació de víctimes feta per la direcció de l'empresa de petrolis CAMPSA.
CERVAN GOMBAU, JUANA	36 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19 de març a les 15:45 (el segon) i el del dia 20. Format per la inscripció de defunció emés per l'Hospital Militar Base on ingresa cadaver.
CLERT, ---	no es coneix	20-ene-38	☑	☑	☐	☐	
CODINA ARNAU, GUADALUPE	03 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19 de març a les 15:45 (el segon) i el del dia 20.
CODINA VIVES, ALFONSO	no es coneix	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19 de març a les 15:45 (el segon) i el del dia 20. Format per la inscripció de defunció emés per l'Hospital Militar Base.
CORTIJO HUGUET, RAFAEL	24 anys	17-jun-37	☑	☑	☑	☐	
COSTA ROCA, MARIA	no es coneix	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	El jutge obre diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier figuren informacions, ferits i morts del bombardeig del dia 9/01.
COSTEA GARRIÓN, ANTONI	57 anys	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	Diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten dades del bombardeig del dia 9/01. Ingressat ferit al Hospital "La Sabinosa". Traslladat al Hospital General, on morí.
DIAZ MUÑOZ, ANTONI	no es coneix	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
DOMINGO FIGUEROLA, MERCE	28 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	Primer bombardeig del dia a les 01:00
ESCARDO PINENT, JOSEP	13 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Nen identificat posteriorment.
ESCARDO ROVIRA, ANTONI	45 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
FABRAS SOLA, FRANCESC	no es coneix	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
FARRE GIRONA, MERCE	no es coneix	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	
FARRE MURTRA, ANTONI	65 anys	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	El jutge obre diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten informacions, ferits i morts del bombardeig del dia 9/01.
FARRE RAMON, FLORIANO	no es coneix	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	El jutge obre diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten informacions, ferits i morts del bombardeig del dia 9/01.
FERNANDEZ MARTINEZ, ALFONSO	26 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	
FERRE FERRE, JOSEP	29 anys	20-ene-38	☑	☐	☐	☐	No consta que fos de bombardeigs, encara que es pot suposar. Malgrat sigui de Reus, deuria morir a Tarragona,segurament del 20 de gener de 1938.
FERRER GIRONA, MODESTO	76 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	A la documentació consta com a beneficiàri d'un testament on consta copia fet a l'any 1909. S'el anomena "albaceas" de Joan Ferrer Canals.
FIGUEROLA SANABRA, JUAN	23 anys	17-jun-37	☑	☑	☑	☐	
FONT PLANES, JOAN	60 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	Declaració de la seva filla, Maria Font Ramonet per fer constar la mort del seu pare.
FONT TORRES, JOSEPA	22 anys	26-jul-38	☑	☑	☑	☐	
FORCADELL BATISTA, TERESA	32 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	

Nom Víctima	Edat	Data Bombar-deig	Documentació Registre/Jutjat		Cementeri Nínxol/Fossa Comú		Notes
FORES AÑÓ, TERESA	89 anys	07-nov-38	☑	☑	☐	☐	El jutge obre diligències úniques per els dos bombardeigs (5 i 7 de novembre). No figura el certificat de defunció. No identificada inicialment.
FUSTER GASCON, JULIAN	29 anys	18-ago-37	☑	☑	☐	☑	No identificat inicialment.
GALERA VINZA, HONORAT	22 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	Ingresat ferit greu.
GALLART GARCIA, JOAN	65 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
GARCIA JORNET, ADOLFO	49 anys	30-dic-37	☑	☑	☑	☐	Identificat posteriorment. Relació de víctimes feta per la direcció de l'empresa de petrolis CAMPSA.
GARCIA PEREZ, CARLES	43 anys	19-jul-37	☑	☑	☐	☐	Al Registre Civil figura una segona inscripció: V..123, fol.291 (5/8/1937).m Diligències de sol.licitut i d'autotització de trasllat de les restes al cementiri de Barcelona a requeriment de la familia.
GARCIA PUJOL, JOSE	48 anys	20-ene-38	☑	☑	☑	☐	
GARCIA REDIL, FRANCISCO	49 anys	03-jun-38	☑	☑	☑	☐	
GELABERT BARGALLO, FRANCESC	26 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	Ingresat ferit greu.
GENER OLLE, MARIA	no es coneix	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
GENOVES SALVADO, MARIA	60 anys	07-nov-38	☑	☑	☐	☑	El jutge obre diligències úniques per els dos bombardeigs (5 i 7 de novembre). Figura un segon certificat de defunció amb dades ampliades. Morí fent cua al carrer Unió.
GILABERT ALBARELLAS, MANEL	27 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
GIMENEZ BATISTA, DOLORES	no es coneix	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	El jutge obre diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten informacions, ferits i morts del bombardeig del dia 9/01.
GIMENEZ CERVELLO, JAUME	28 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Afectat per el bombardeig al port.
GIMENEZ MANZANERA, ANTONI	26 anys	26-jul-38	☑	☑	☑	☐	
GODALL BLANCH, MARCEL	41 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
GODALL FORCADELL, MERCE	12 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
GOMEZ CONESA, FELIP	22 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
GOMEZ GIRONA, MODESTO	no es coneix	10-mar-38	☐	☑	☐	☐	Figura una nota manustrita de defunció al arxiu del jutjat. No consta certificat de defunció. No figura al Registre Civil.
GOMEZ QUEVEDO, PERE	25 anys	10-mar-38	☑	☑	☐	☑	
GONZALEZ LASAOSA, CARMEN	no es coneix	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	
GONZALEZ VILA, CARME	no es coneix	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
GRANELL PARDO, ESTEVE	41 anys	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	El jutge obre diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten informacions, ferits i morts del bombardeig del dia 9/01. Ingressat ferit greu.
GRAU MARIMON, JOSEP MARIA	22 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
GUASCH, MARIA	no es coneix	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
GUASCH GABALDA, MANUEL	46 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19 de març a les 15:45 (el segon) i el del dia 20. Cadaver trobat a les runes del seu domicili dies més tard.

Nom Víctima	Edat	Data Bombar-deig	Documentació Registre	Documentació Jutjat	Cementeri Nínxol	Cementeri Fossa Comú	Notes
GUASCH LORIAN, OSCAR	07 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19 de març a les 15:45 (el segon) i el del dia 20. Cadaver trobat a les runes del seu domicili dies més tard.
GUASCH LORIAN, HUGO	14 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19/03 a les 15:45 (el segon) i el del dia 20. Trobat a les runes del seu domicili dies més tard. El seu gemà Manuel es enterrat al mateix nínxol.
GUASCH LORIAN, MANUEL	17 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19/03 a les 15:45 (el segon) i el del dia 20. Trobat a les runes del seu domicili dies més tard. El seu gemà Hugo es enterrat al mateix nínxol.
GUILLAMONT, FERMI	23 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
GUINOVART CALULL, JUAN	46 anys	30-dic-37	☑	☑	☑	☐	Relació de víctimes feta per la direcció de l'empresa de petrolis CAMPSA.
GUINOVART CALVET, JOAN	no es coneix	07-ago-38	☐	☑	☑	☐	Bombardeig de El Morell. Es pot pensar que al ser tractada una de les víctimes al Hospital General i posteriorment enterrada a la ciutat, la documentació fou transferida al jutjat de Tarragona.
HEDROSA HERNÁNDEZ, NATALIO	14 anys	25-sep-37	☑	☑	☐	☑	
HERMO CASTELLO, MANUEL	31 anys	30-dic-37	☑	☑	☑	☐	Relació de víctimes feta per la direcció de l'empresa de petrolis CAMPSA.
HERNANDEZ BALLESTRIN, ANGEL	52 anys	30-dic-37	☑	☑	☑	☐	Un dels llistats de víctimes indica que te 50 anys. Relació de víctimes feta per la direcció de l'empresa de petrolis CAMPSA.
HORS SERRA, RAMONA	20 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Hi ha una segona inscripció d'aquesta persona: fol. 301 (9/8/37)
HORTS MINGUET, RAMON	54 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Al Registre Civil hi ha una segona inscripcció: Fol. 300 (9/8/37).
HUGUET JORDA, ELVIRA	36 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19 de març a les 15:45 (el segon) i el del dia 20.
IGUAL GUARDIA, MODESTO	23 anys	17-jun-37	☑	☑	☑	☐	
ILLANA GOMEZ, MARIA	44 anys	03-jun-38	☑	☑	☑	☐	
JIMENEZ JIMENEZ, FRANCISCO	31 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	Caporal cos de seguretat (exGuardia Civil).Compareixença feta al 14/07/1939 per seu germà davant del jutge certificant la seva mort, la de la seva muller, Maria Roig Arnavat i el seu fill Francisco.
JIMENEZ ROIG, FRANCISCO	no es coneix	19-mar-38	☐	☑	☐	☐	Fill de la víctima Francisco Jimenez . No hi ha cap certificat de defunció. També consta a les diligències dels següents bombardeigs. Diligències posteriors (14/07/1939) per part del seu tiet.
JONES, W	no es coneix	20-ene-38	☑	☑	☐	☐	
JORDANA ALIS, ROSA	52 anys	16-jun-38	☑	☑	☑	☐	Víctima que no consta en els llistats ni a la nota de la Delegació d'Ordre Públic. Diligències que indiquen la troballa al cadàver dins el dipòsit del cementiri la quantitat de 1300 pessetes.
JOVE FORES, PERE	35 anys	08-oct-38	☑	☑	☐	☐	Víctima bombardeig estació de ferrocarril de Sant Vicens. El jutga ordena trasllat del cadaver al diposit del cementiri. No consta certificat de defunció ni d'enterrament.
JUAN MOLLA, RAFAEL	34 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	Diligència on especifica que el nom inicial que consta al Registre Civil : Rafael Pijoan Mollà és erroni. Al Registre Civil ja està esmenat.
JUNCOSA SIMO, CARLOS	50 anys	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	El jutge obre diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten dades del bombardeig del dia 9/01. Declaració del seu germà on notifica la mort el dia 4.
KING, L.	no es coneix	15-mar-38	☑	☑	☑	☐	Inicialment no identificat. El cementiri anglicà es anomenat "protestant". Nota del vice-consul britànic a Tarragona notificant al jutge instructor el lloc d'enterrament de les víctimes.
LLADO CANDELA, JOSEP	56 anys	07-nov-38	☑	☑	☐	☐	El jutge obre diligències úniques per els dos bombardeigs (5 i 7 de novembre). No hi ha certificat de defunció. Declaració de la esposa, Josepa Rey Aguilera per ampliar dades.

Nom Víctima	Edat	Data Bombar-deig	Documentació Registre	Documentació Jutjat	Cementeri Nínxol	Cementeri Fossa Comú	Notes
LLUIS GABARDA, JUAN	46 anys	18-ago-37	☑	☑	☑	☐	Mort a trets per guàrdies d'asalt. Es certifica la mort trets, però el jutge a les diligències les declara victimes del bombardeig. El jutge intenta fer-los declarar sense exit.
LOPEZ FERNANDEZ, JOSE	50 anys	03-jun-38	☑	☑	☐	☑	Compareixença del Tinent Eduardo González demanant al jutge el trasllat dels cadavers dels carabiners al cementiri de Barcelona. Telegrama al jutge demant llicencia d'enterrament.
LOPEZ HERNÁNDEZ, FRANCISCO	25 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Home inicialment donat com "desconocido", fou identificat posteriorment. Cos destrossat.. Morí al pati de la caserna al costat del també soldat Isidro Serra Paserisa que resultà ferit.
LOZANO PAREJO, VICENTE	21 anys	17-jun-37	☑	☑	☑	☐	Dels llistats de ferits i morts es pot deduir que, en general, els militars eren derivats a l'Hospital de Sang (C/ Estanislau Figueres, 77) i els civils, a l'Hospital General de les Comarques Tarragonines.
MADSEN, C.	62 anys	15-mar-38	☑	☑	☑	☐	Providències i diligències per treure l'error del dia de la mort (notificada inicialment el dia 15). El cementiri anglicà es anomenat "protestant". Nota del vice-consul britànic a Tarragona notificant al jutge instructor el lloc d'enterrament.
MAGG, J.S.	no es coneix	20-ene-38	☑	☑	☐	☐	Identificat posteriorment
MALLHOLAND, JOAN	55 anys	15-mar-38	☑	☑	☑	☐	Ingressat ferit greu. El cementiri anglicà es anomenat "protestant". Nota del vice-consul britànic a Tarragona notificant al jutge instructor el lloc d'enterrament de les víctimes.
MARCO PALLEJA, ANTONI	70 anys	07-nov-38	☑	☑	☐	☐	Consta document corregit manuscrit que fa referència a un bombardeig de Tortosa. Ingressa el 8/11 al Hospital General, on morí. Es fa referència a un bombardeig del dia 8/11
MARIANO CERVIO, FRANCISCO	32 anys	03-jun-38	☑	☑	☑	☐	Inicialment ingressat ferit greu.
MARIN MUÑOZ, CRISTINA	09 anys	04-ene-39	☐	☐	☐	☐	
MARIN MUÑOZ, CRISTINO	29 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Inicialment "desconocido" (cos destrossat). En uns documents "Cristino" i en d'altres "Celestino"
MARQUES COBOS, MATILDE	52 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
MARTIN LOPEZ, JOSEP	no es coneix	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
MARTINEZ MACIAN, DOLORES	50 anys	27-jul-38	☑	☑	☐	☑	
MARTINEZ PEREZ, CARMEN	no es coneix	04-ene-39	☑	☑	☐	☐	Diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten dades del bombardeig del dia 9/01. El conserge del cementiri Informa a la compareixença del jutge de 20 cadàvers.
MARTORELL ANDREU, JOAN	18 anys	10-mar-38	☑	☑	☐	☑	Possible militar o funcionari de seguretat. Notes de l'Hospital notificant la seva mort posterior a la Delegació d'Ordre Públic de Tarragona que contesta acceptant la noticia (3/4/38).
MASALLES VALLES, JOAN	28 anys	26-jul-38	☑	☑	☑	☐	Ingressat a l'hospital com a ferit. Mort al dia següent.
MATAMOROS VILLAVI, RAMON	36 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19 de març a les 15:45 (el segon) i el del dia 20. Nota de la Comisaria d'Ordre Públic on indica que es sergent del "Cuerpo de Seguridad".
MELICH RULL, JOSEP	52 anys	25-sep-37	☑	☑	☑	☐	Alguns documents parlen de 42 anys d'edat.
MESTRES PENA, SIMO	no es coneix	10-mar-38	☑	☑	☐	☐	Ingresat ferit greu.
MOLINA ESCRIBANO, ANTONIO	22 anys	26-jul-38	☑	☑	☐	☑	Inicialment desconegut. Cos destorçat. Nota del Tribunal Militar on especifica l'absència del soldat a tres recomptes de control. S'adjunta carnet militar individual .
MONTGUIO FONT, FRANCESCA	39 anys	04-ene-39	☐	☑	☐	☑	El jutge obre diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten informacions, ferits i morts del bombardeig del dia 9/01. No figura al Registre Civil.

Nom Víctima	Edat	Data Bombar-deig	Documentació Registre	Documentació Jutjat	Cementeri Nínxol	Cementeri Fossa Comú	Notes
MORAGAS HERNANDEZ, JOAN	35 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	
MORENO FUMADO, AGUSTIN	19 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Desertor de la caserna d'artilleria de la ciutat. Fou identificat per la seva muller en carta feta per el seu germà Francisco al jutge on hi ha grapat un bocí de la seva camisa de ratlles.
MORILLO MARTINEZ, ANA	33 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19 de març a les 15:45 (el segon) i el del dia 20. Ingresa inicialment com a ferida greu.
MUÑOZ MATILLA, FLORENTINO	45 anys	27-jul-38	☑	☑	☑	☐	Mort al Sanatori de la Sabinosa. Per primera vegada als bombardeigs de Tarragona s'identifica l'Hospital Base de l'Exercit del Ebre com el Sanatorio de las Sabinosa.Víctima civil.
MUÑOZ SANCHEZ, ANTONI	no es coneix	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
NOGUEIRA GONZALEZ, ISABEL	14 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	Per la declaració d'una senyora representant dels seus pares Victoria Gopnzález Lopez, sabem que estava circunstancialment amb unes amigues a la casa del carrer Talavera. Notifica que es refugiada.
OLIVA ANGUERA, COSME	31 anys	30-dic-37	☑	☑	☑	☐	Relació de víctimes feta per la direcció de l'empresa de petrolis CAMPSA.
ORTIZ PASTOR, JULIÀ	23 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
PALLARES ABELLA, JUAN	38 anys	20-ene-38	☑	☑	☑	☐	
PAMIES MARTORELL, JOSEFA	67 anys	07-ago-38	☑	☑	☑	☐	Aquest bombardeig està referit a la població de El Morell. Inicialment ingressada ferida des de el Morell amb ambulància al Hospital General de Tarragona, on morí.
PAMIES MONCUSI, PERE	84 anys	05-nov-38	☑	☑	☐	☐	Es fa constar la víctima a una diligència. No es troba als llistats de morts ni hi ha certificat de defunció. Trobat mort al un carrer del barri del Serrallo. No figura al Registre Civil.
PARDO ORTUBE, FRANCISCA	no es coneix	03-jun-38	☑	☑	☑	☐	Inicialment sense identificar. Afectada per el bombardeig al port.
PARLE, JOSEFINA	15 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
PASCUAL MESTRES, ANGELA	43 anys	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	El jutge obre diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten informacions, ferits i morts del bombardeig del dia 9/01.
PASCUAL RUBIO, AMPAR	17 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19 de març a les 15:45 (el segon) i el del dia 20.
PENADES CASAPRIMA, JOSEPA	0 anys i 04 mesos	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	El cognom està rectificat al full del Registre Civil: T. 123 fol. 262
PENADES GARCIA, JOSEP	29 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Está al mateix níxol que Josep Penades Casaprima. El cognom està rectificat al full del Registre Civil.
PEREZ ESTRUCH, JESUS	28 anys	10-mar-38	☑	☑	☐	☑	Notes manustrites al Hospital Miltar Base i carta dirigida al jutge (24/3/38) per Ramón Garrigós indicant que el soldat mort es el seu cunyat i es fa càrreg de les seves pertinences.
PEREZ FORNALS, PRUDENCIO	36 anys	30-dic-37	☑	☑	☑	☐	Relació de víctimes feta per la direcció de l'empresa de petrolis CAMPSA.
PEROT, ---	no es coneix	20-ene-38	☑	☑	☐	☐	Identificat posteriorment. Cos destrossat.
PLANA PLANELLS, JOSEP MARIA	no es coneix	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	El jutge obre diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier figuren informacions, ferits i morts del bombardeig del dia 9/01.
POL BIOSCA, MIQUEL	32 anys	17-jun-37	☑	☑	☑	☐	Varen resultar ferides les seves dues germanes Margarita i Josefa. Estaven la platja del Miracle.
PONS FARRE, JOSE	no es coneix	03-jun-38	☑	☑	☑	☐	Afectat per el bombardeig al port.
PORTA GOMEZ, CARMEN	no es coneix	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	

Nom Víctima	Edat	Data Bombar-deig	Documentació Registre/Jutjat		Cementeri Nínxol/Fossa Comú		Notes
PUIGDOMENECH ANGLADA, MANUEL	22 anys	17-jun-37	☑	☑	☑	☐	
PUJOL PALAU, FRANCISCO	48 anys	30-dic-37	☑	☑	☑	☐	Relació de víctimes feta per la direcció de l'empresa de petrolis CAMPSA.
REBENAQUE ILLANA, JULIA	22 anys	03-jun-38	☑	☑	☑	☐	Afectada per el bombardeig al port.
REBENAQUE GARCIA, FROILAN	57 anys	03-jun-38	☑	☑	☑	☐	
REVERTE AGULLO, NURIA	08 anys	10-mar-38	☑	☑	☐	☑	Al Registre Civil figura com a "desconeguda d'uns 10 anys". Identificada posteriorment. Carta al jutge per Pedro Reverter on explica que els seus familiars anaven en un camió.
REVERTE VICENTE, LIBERTO	0 anys i 10 mesos	10-mar-38	☑	☑	☐	☑	Nen de 10 mesos identificat posteriorment. Al Registre Civil figura com a "nena desconeguda d'un any i mitg". Carta al jutge per Pedro Reverter on explica que els seus familiars anaven en un camió.
RICOMA TEIXIDO, FRANCISCO	36 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19 de març a les 15:45 (el segon) i el del dia 20.
RIUS SEGARRA, JOAN FRANCISCO	23 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Es desertor de la caserna d'artilleria de la ciutat un dia avans del bombardeig.
ROCA DRUDES, FRANCESCA	23 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	Declaració del seu fill sobre la mort de la seva mare, i de la seva muller, Francisca Roca Drudes a la casa malmesa . Enterrada al mateix nínxol que la seva nora.
RODRIGUEZ HUERTA, VICENTE	23 anys	17-jun-37	☑	☑	☑	☐	
RODRIGUEZ LOPEZ, ANITA	no es coneix	04-ene-39	☐	☑	☐	☐	Diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten dades del bombardeig del dia 9/01. El conserge del cementiri Informa a la compareixença del jutge de 20 cadàvers.
RODRIGUEZ PASCUAL, DANIEL	54 anys	20-mar-38	☑	☑	☐	☑	Consta diligència i declaració que certifica l'error al nom. El correcte és: Daniel Rodriguez Pascual. Notes que indiquen l'origen a Corralejo Barajas (Madrid)
ROIG ARNABAT, MARIA	22 anys	19-mar-38	☐	☑	☐	☐	Muller de la víctima Francisco Jimenez Jimenez. No hi ha cap certificat de defunció. Tenim noticia de la seva mort per les diligències posteriors fetes acabada la guerra (14/07/1939) per part del seu cunyat.
ROIG MONTGUIÓ, JAUME	no es coneix	04-ene-39	☐	☑	☐	☑	El jutge obre diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten informacions, ferits i morts del bombardeig del dia 9/01. No figura la Registre Civil.
ROMANY ARTIEDA, JOAN	07 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	
RUBIO MURIEL, PAULINO	no es coneix	07-nov-38	☑	☑	☐	☐	El jutge obre diligències úniques per els dos bombardeigs (5 i 7 de novembre). No figura el certificat de defunció. Inicialment no identificat. Adjuntada fitxa militar.
SABATER, TERESA	no es coneix	25-jul-38	☐	☑	☐	☑	Traslladada al Hospital Clínic de Barcelona, on morí. No consten les causes del trasllat. No hi ha certificat de defunció. Fou enterrada a Barcelona (31/7/1938). És víctima de bombardeig a Tarragona.
SAMPER MAS, MANEL	32 anys	17-jun-37	☑	☑	☑	☐	Mariner d'un vaixell veler ancorat al port de Tarragona
SAMPER PEREZ, JOSEP	11 anys	25-sep-37	☑	☑	☑	☐	
SANCHEZ BOSCH, JOAQUIM	26 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Al Registre Civil hi ha una segona inscripció: V. 123, fol. 319 (11/8/37). Compareixença de la seva mare al jutgat per exigir un certificat que l'acrediti per cobrar una indemnització.
SAS BELTRAN, GABRIEL	31 anys	26-jul-38	☑	☑	☑	☐	Consta suplica al jutge a instàcies de la seva primera esposa demanant certificat de les causes de la mort per poder ingressar els seus dos fills del primer matrimoni a un col·legi.
SAUMOY POCH, JOSE	45 anys	04-ene-39	☑	☑	☐	☑	El jutge obre diligències per el bombardeig del dia a 4/01, però al dossier consten informacions, ferits i morts del bombardeig del dia 9/01. Certificat de defunció realitzat per el bàndol nacional.

Nom Víctima	Edat	Data Bombar-deig	Documentació Registre	Documentació Jutjat	Cementeri Nínxol	Cementeri Fossa Comú	Notes
SIÑOL GARRIGA, ADOLFO	no es coneix	08-oct-38	☑	☑	☑	☐	Ingressa a la Clínica Quirúrgica Nº 1, on morí. Es canvia el nom de l'Hospital Militar Base per Clínica Quirúrgica Nº 1. (es borra de la capçalera dels formats). Continua estant ubicat a la Sabinosa.
SOLE CASTAÑÉ, MARIA	no es coneix	24-ago-38	☑	☐	☐	☐	Consta al Registre Civil com a trobada morta a Tarragona el 25/8, veina de Pobla de Montornés. Inscrita per ordre del jutge: hemogrràgia interna.
SOLE OLIVA, FRANCESC	25 anys	10-mar-38	☑	☑	☐	☑	
SOLE DOMINGO, ESTANISLAO	54 anys	28-jul-38	☑	☑	☑	☐	Mort al Sanatori de la Sabinosa. Als certificats de defunció consta el lloc de la mort El Sanatori de la Sabinosa, però a les notes de defunció fetes per els oficials mèdics el format es de l'Hospital Militar Base.
TAMARIT SOLSONA, FRANCESC	19 anys	18-ago-37	☑	☑	☑	☐	Fou atés primerament al Hospital General de les Comarques Tarragonines
TAYLOR, THOMAS	25 anys	20-ene-38	☑	☑	☐	☐	Trobat flotant a les aigues del port dies més tard.
TEIXIDO BONELL, JOSE	09 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Nen identificat posteriorment.
TEIXIDO BORRELL, FRANCESC	05 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Nen identificat posteriorment. Primera notificació: "desconocido". A un llistat "JOSE".
TOMAS BERTOMEU, JOAN	23 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Identificat posteriorment per la roba militar.
TORRES ESCUDER, ANTONIO	38 anys	20-ene-38	☑	☑	☑	☐	Ingresat ferit i morí dos dies més tard.
TORRES PUIG, JOSE MARIA	37 anys	20-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19 de març a les 15:45 (el segon) i el del dia 20. Iniciament ingressat com a ferit greu.
UMBRALES, FERRAN	25 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	
VALLS SERRA, VICENTE	33 anys	03-jun-38	☑	☑	☑	☐	Inicialment sense identificar. Estava al port pendent d'embarcar. Trobada una cartera per la Comisaria del port amb diners i documentació de la víctima.
VANDELLOS CIURANA, JOSE	50 anys	04-feb-38	☑	☑	☑	☐	
VAÑO SEBALLOS, EMILIA	27 anys	19-mar-38	☑	☑	☑	☐	El jutge obre diligències úniques del bombardeig del 19 de març a les 15:45 (el segon) i el del dia 20.
VENTURA VALDEPEREZ, JOSEP	24 anys	19-jul-37	☑	☑	☑	☐	Al Registre Civil hi ha una segona inscripció amb segon cognom Valdeperes: V. 123 fol. 310 (10/8/37)
VICENTE VICENTE, JOSE	no es coneix	29-mar-38	☑	☑	☐	☑	Ingresat ferit a l'Hospital Militar Base, on morí. A una de les notes es fa constar que te una germana a Orihuela.
VIDAL MIRO, SEBASTIAN	56 anys	17-jun-37	☑	☑	☑	☐	
VILASECA PORTA, JOSE	34 anys	18-ago-37	☑	☑	☑	☐	
VISCARRO BRULL, MANUEL	63 anys	18-ago-37	☑	☑	☑	☐	
VIVES MASSANA, FRANCESCA	51 anys	10-mar-38	☑	☑	☑	☐	Declaració del seu fill sobre la mort de la seva mare, i de la seva muller, Francisca Roca Drudes a la casa malmesa . Enterrada al mateix níxol que la seva nora.
VIVO ALBERTI, RAMON	no es coneix	27-jul-38	☑	☑	☑	☐	Al certificat de defunció es parla també del bombardeig del dia seguent: 28/7. Les ferides de metralla foren per el bombardeig de 27/7/38. No se li coneix familia, però es enterrat a un nínxol de propietat.
WALKER, J.	27 anys	20-ene-38	☑	☑	☐	☐	Trobat flotant a les aigues del port dies més tard.
WELSH, C.	47 anys	20-ene-38	☑	☑	☐	☐	Trobat flotant a les aigues del port dies més tard.

Annex 2
CRONOLOGIA DELS BOMBARDEIGS SOBRE LA CIUTAT DE TARRAGONA

Data	Hora	Bombes/ totals (kg)	Edificis	Ferits	Victimes Mortals	Nombre	Tipus
26/12/1936							Submarí Jalea
19/01/1936							Submarí Torricelli
14/04/1937	6:15						Creuers Cervera i Canarias
27/05/1937	2:00	42 B (2.800)				3	Savoia S-81
03/06/1937	7:15						Creuer Canarias
17/06/1937	21:15	42 B (2.800)	10	48	9	3	Savoia S-81
03/07/1937	7:00						Creuer Baleares
19/07/1937	21:15	114 B (4.500)	40	40	51	5	Savoia S-81
18/08/1937	21:15	5 B (750)	13	11	6	1	Savoia S-81
04/09/1937	19:30	5B (800)	2	9		2	Heinkel He-59
23/09/1937	06:00	16 B (2.200)				2	Savoia S-81
25/09/1937	00:05	20 B (2.000)				2	Savoia S-81
25/09/1937	17:10	30 B (3.000)	20	24	6	2	Savoia S-81
08/10/1937	14:00	10 B (1.500)		2		5	Savoia S-79
13/10/1937	13:30	36 B (2.200)				3	Savoia S-79
13/10/1937	19:15	15 B (2.200)				2	Heinkel He-59
15/10/1937	16:25	36 B (2.840)				3	Savoia S-79
15/10/1937	21:00	8 B (2.200)				1	Heinkel He-59
18/10/1937	10:00	24 B (3.320)				3	Savoia S-79
22/10/1937	12:00	16 B (1.600)				1	Savoia S-79
22/10/1937	15:30	40 B (4.000)				3	Savoia S-79
05/11/1937	04:30	10 B (1.000)				1	Heinkel He-59
12/11/1937	18:30	60 B (3.120)				3	Savoia S-81
30/12/1937	09:05	40 B (4.400)	14	36	9	5	Savoia S-79
12/01/1938	11:30	36 B (2.640)				3	Savoia S-79
16/01/1938	08:30	18 B (870)				3	Savoia S-79
20/01/1938	08:30	36 B (3.060)		10	11	3	Savoia S-79
04/02/1938	08:05	36 B (2.600)	1	2	1	3	Savoia S-79
05/02/1938	07:32	36 (2.600)	13	1		3	Savoia S-79
18/02/1938	22:15	40 B (2.000)	4			2	Heinkel He-59
10/03/1938	11:15	60 B (5.280)	7	39	31	6	Savoia S-79
12/03/1938	19:00	8 B (800)				1	Heinkel He-59
13/03/1938	19:00	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
14/03/1938	16:15	36 (2.600)	8	6		3	Savoia S-79
14/03/1938	19:45	30 (1.600)				2	Heinkel He-59
15/03/1938	04:30	9 (1.250)		12	3	1	Heinkel He-59
17/03/1938	19:00	15 (750)				1	Heinkel He-59
17/03/1938	21:45	20 (1.000)				1	Heinkel He-59
18/03/1938	02:00	15 (750)				1	Heinkel He-59
18/03/1938	04:00	20 (1.000)				1	Heinkel He-59
19/03/1938	01:00	15 (750)			4	1	Heinkel He-59
19/03/1938	13:45	36 B (2.640)	40	15	15	3	Savoia S-79
20/03/1938	01:20	5 B (250)				1	Heinkel He-59
20/03/1938	08:30	36 B (2.640)			3	3	Savoia S-79
20/03/1938	23:00	20 B (1.000)					1 Heinkel He-59
26/03/1938	15:00	10 B (500)					1 Heinkel He-59
26/03/1938	15:00	60 B (5.000)				5	Savoia S-79
28/03/1938		20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
28/03/1938	19:00	2 B (500)				1	Heinkel He-59
29/03/1938	13:15	36 B (2.640)	4		2	3	Savoia S-79
30/03/1938	10:40	12 B (1.300)				3	Savoia S-79
01/04/1938	08:30	36 (2.600)				5	Savoia S-79
01/04/1938	13:30	36 (2.600)	4	3		3	Savoia S-79
02/04/1938	08:15	36 (2.600)				3	Savoia S-79
13/04/1938	15:30	36 (2.600)				3	Savoia S-79
16/04/1938	12:45	36 (2.600)				3	Savoia S-79

Data	Hora	Bombes/ totals (kg)	Edificis	Ferits	Víctimes Mortals	Nombre	Tipus
20/04/1938	03:30	40 (2.400)		4		3	Savoia S-81
21/04/1938	08:30	8 B (400)				1	Heinkel He-59
21/04/1938	22:00	8 B (400)				3	Savoia S-81
21/04/1938	22:40	8 B (400)				1	Heinkel He-59
22/04/1938	21:40	8 B (400)				1	Heinkel He-59
22/04/1938	22:00	8 B (400)				1	Heinkel He-59
25/04/1938	22:30	10 B (500)				1	Heinkel He-59
26/04/1938	05:30	11 B (550)				1	Heinkel He-59
01/05/1938	17:55	36 B (2.600)				5	Savoia S-79
01/05/1938	18:50	4 B (1.000)				1	Savoia S-79
24/05/1938	22:25	18 B (1.000)				1	Heinkel He-59
25/05/1938	05:30	18 B (1.000)				1	Heinkel He-59
03/06/1938	16:30	120 B (8.000)	15	11	13	10	Savoia S-79
06/06/1938	18:15	120 B (8.000)	6			10	Savoia S-79
16/06/1938	10:15	24 B (2.400)	20	5	2	6	Savoia S-79
22/06/1938	22:15	4 B (1.000)				1	Heinkel He-59
12/07/1938	00:30	4 B (1.000)				2	Heinkel He-59
25/07/1938	23:10	4 B (1.000)			1	1	Heinkel He-59
26/07/1938	15:05	48 B (3.520)	38	25	7	4	Savoia S-79
27/07/1938	15:32	160 B (12.600)	50	5	4	10	Savoia S-79
28/07/1938	09:43	60 B (6.400)		1	1	5	Savoia S-79
30/07/1938	08:45	60 B (6.400)	3			5	Savoia S-79
31/07/1938	12:45	36 B (2.620)				3	Savoia S-79
31/07/1938	13:05	36 B (2.620)				3	Savoia S-79
01/08/1938	08:47	52 B (3.600)				4	Savoia S-79
02/08/1938	08:55	60B (4.400)				5	Savoia S-79
03/08/1938	08:45	60B (4.400)				5	Savoia S-79
13/08/1938	23:50	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
14/08/1938	00:15	4 B (1.000)				1	Heinkel He-59
14/08/1938	01:55	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
15/08/1938	00:45	4 B (1.000)				1	Heinkel He-59
15/08/1938	02:15	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
15/08/1938	23:00	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
16/08/1938	00:28	4 B (1.000)				1	Heinkel He-59
21/08/1938	11:00	60B (4.400)				5	Savoia S-79
24/08/1938	00:55	4 B (1.000)				1	Heinkel He-59
24/08/1938	01:20	2 B (100)		1		1	Heinkel He-59
01/09/1938	16:00	8 B (2.000)				2	Savoia S-79
01/09/1938	16:10	20 B (5.000)				5	Savoia S-79
09/09/1938	22:00	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
09/09/1938	22:20	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
18/09/1938	10:15	60B (4.400)				5	Savoia S-79
08/10/1938	13:55	120 B (4.800)	34	2	3	10	Savoia S-79
09/10/1938	22:05	20 B (1.000)	3			1	Heinkel He-59
13/10/1938	12:30	60 B (3.000)		1		5	Savoia S-79
21/10/1938	04:05	12 B (600)	2	7		1	Heinkel He-59
21/10/1938	12:30	60 B (3.000)				5	Savoia S-79
21/10/1938	12:35	60 B (3.000)	5			5	Savoia S-79
01/11/1938	11:05	10 B (1000)		2		1	Savoia S-79
05/11/1938	13:30	36 B (2.200)				5	Savoia S-79 (Hispana)
05/11/1938	17:15	300 B (15.000)	40	19	2	17	Heinkel He-111
05/11/1938	20:10	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
05/11/1938	22:40	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
06/11/1938	00:10	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
06/11/1938	01:27	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59

Data	Hora	Bombes/ totals (kg)	Edificis	Ferits	Víctimes Mortals	Nombre	Tipus
06/11/1938	01:55	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
06/11/1938	03:30	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
06/11/1938	19:07	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
06/11/1938	20:30	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
06/11/1938	23:15	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
07/11/1938	00:30	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
07/11/1938	03:24	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
07/11/1938	05:05	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
07/11/1938	10:45	1 B (100)				1	Dornier Do-17
07/11/1938	12:05	50 (5.000)	40	20	8	5	Savoia S-79
07/11/1938	12:10	42 (3.800)				5	Savoia S-79
25/11/1938	10:26	48 B (2.400)		1		5	Savoia S-79
02/12/1938	19:10	20 B (1.000)			1	1	Heinkel He-59
20/12/1938	10:03	110 B (8.750)	22	38		28	Heinkel He-111 i 8
20/12/1938	20:00	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
25/12/1938	18:45	20 B (1.000)				2	Heinkel He-59
25/12/1938	20:22	35 B (1.000)				1	Heinkel He-59
25/12/1938	20:45	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
27/12/1938	19:52	10 B (500)				1	Heinkel He-59
27/12/1938	20:32	10 B (500)				1	Heinkel He-59
28/12/1938	03:00	10 B (500)				1	Heinkel He-59
28/12/1938	20:30	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
29/12/1938	18:55	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
29/12/1938	19:55	4 B (200)				1	Heinkel He-59
30/12/1938	19:50	120 B (6.000)	27			6	Savoia S-81
30/12/1938	20:50	20 B (1.000)				5	Heinkel He-59
02/01/1939	15:15	10 B (500)				5	1 bom i 4 caces
02/01/1939	19:10	10 B (500)				2	Heinkel He-59
03/01/1939	19:30	10 B (500)				1	Heinkel He-59
03/01/1939	19:35	3 B (150)				1	Heinkel He-59
03/01/1939	23:15	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
04/01/1939	00:30	20 B (1.000)				2	Heinkel He-59
04/01/1939	12:00	108 B (7.200)	85			9	Savoia S-79 (Hispana)
04/01/1939	13:16	84 B (5.600)		19	20	7	Savoia S-79 i 6 Fiat Cr32
04/01/1939	15:00	200 B (10.000)	92			23	Heinkel He111 i 3 Ju-87
04/01/1939	19:10	10 B (500)				1	Heinkel He-59
04/01/1939	22:15	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
05/01/1939	01:20	10 B (500)				1	Heinkel He-59
06/01/1939	00:30	10 B (500)				1	Heinkel He-59
06/01/1939	12:00	60 B (4.400)				5	Savoia S-79
08/01/1939	04:15	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
08/01/1939	19:46	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
08/01/1939	20:05	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
09/01/1939	13:30	40 B (2.000)	20	5	26	3	Heinkel He-111
10/01/1939	13.30	25 B (5.100)				5	Savoia S-79
10/01/1939	14.00	10 B (500)				1	Dornier D0-17
12/01/1939	09:00	Metrallament				12	Messerschmitt Bf 110
12/01/1939	10:35	40 B (1000)	10		1	5	Savoia S-81
12/01/1939	12:35	6 B (1.250)				5	Heinkel He111- 2 Ju-87
13/01/1939	04:10	50 B (1.200)				2	Heinkel He-59
13/01/1939	19:54	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59
14/01/1939	9:00					3	Junkers Ju-87 Stuka
14/01/1939	16:45	60 (3.000)	5		1	5	Savoia S-79
14/01/1939	16:50	60 (3.000)				5	Savoia S-79
14/01/1939	21:45	20 B (1.000)				1	Heinkel He-59

L'INDEPENDENTISME CATALÀ A TARRAGONA (1977-2014)

Una primera aproximació

Francesc Marco Palau

L'article és una primera aproximació a l'evolució de l'independentisme català a Tarragona, des de la transició fins a l'actualitat. De manera sintètica i seguint un eix cronològic, s'exposen les principals organitzacions i partits polítics en què s'ha estructurat el moviment polític a la ciutat, emmarcades en les dinàmiques d'àmbit nacional.

The article is a first approach to the evolution of the Catalan independentism in Tarragona, since the transition until the present. Synthetically, and following a chronological axis, it exposes the main organizations and political parties in which is structured the political movement in the city, framed in the dynamics of national field.

PARAULES CLAU:
Independentisme, política, segle XX, Catalunya, Tarragona

KEYWORDS:
Independentism, politics, 20th century, Catalonia, Tarragona

ISSN 1136-7865 · EISSN 2014-2048 · http://www.revistakesse.com

L es enquestes apunten que la independència és l'opció majoritària dels catalans si avui se celebrés un referèndum sobre quin hauria de ser l'estatus polític de Catalunya

(Foto Chinchilla. C Centre d'Imatges de Tarragona / L'Arxiu)

Que, coincidint amb el tricentenari de 1714, la independència sigui el focus principal del debat actual no és fruit de l'atzar. Si ara es planteja públicament que Catalunya pugui esdevenir un nou estat d'Europa és com a conseqüència de somniadors esforçats de realitats tangibles que, al llarg de les darreres dècades, s'han anat articulant per oferir a la societat una solució a la dicotomia Catalunya-Espanya.

Des d'una visió panoràmica i seguint un fil cronològic amb paràgrafs temàtics, en aquest article es pretén constatar l'evolució de les organitzacions independentistes a la ciutat de Tarragona i situar-les en el seu context, des de la transició fins als nostres dies, a les portes de la consulta del 9 de novembre. Amb voluntat de síntesi, aquesta n'és una primera aproximació, però vindran més estudis. L'autor ja els està elaborant.

Antecedents: de reformes o ruptures

El 20 de novembre de 1975 finalitza *de facto* el franquisme. Des d'aleshores, *de la ley a la ley*, s'anaren fent passos cap a l'actual sistema democràtic, formulat en una monarquia parlamentària. El 1977 tenen lloc els comicis a Corts constituents; el 1978 s'aprova la Constitució; el 1979, l'Estatut d'Autonomia de Catalunya; el 1980 Jordi Pujol assoleix la presidència de la Generalitat prenent el relleu a Josep Tarradellas; el 1981 es produeix l'intent de cop d'estat del 23-F, i el 1982 els socialistes guanyen les eleccions generals amb Felipe González de cap de cartell.

Tarragona celebra el 1979 eleccions municipals, i així, es constitueixen els primers ajuntaments democràtics després d'un paréntesi de quaranta anys. Fruit d'aquells comicis, Josep Maria Recasens esdevé alcalde d'una Tarragona que ja en aquells moments superava els cent mil habitants. Ciutat en expansió, s'havien anat construint els barris per donar resposta al ràpid augment demogràfic del *desarrollismo*. L'antiga capital romana era ja un pol industrial amb la química com a motor econòmic i el port com a enllaç mercantil, per bé que encara pesaven els tòpics de la ciutat de capellans, funcionaris i militars.

L'antifranquisme a Tarragona, com en el conjunt de Catalunya, s'havia articulat a través d'expressions socials, culturals i polítiques per oposar-se a la dictadura. Pel que fa als partits en la clandestinitat, el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) era en general l'organització més estructurada. Coexistia amb sigles històriques poc actives i amb una esquerra revolucionària compartimentada en nombroses articulacions segons les corrents internacionals en què s'emmarcaven, ja fossin marxistes, leninistes, estalinistes, trotskistes, maoistes o variants d'aquestes. D'altra banda, i sovint coordinats amb les formacions polítiques, els sindicats de treballadors prenien força tot exigint millores al món laboral, sovint, aprofitant les escletxes del sindicalisme vertical. A més, eren anys en què els moviments veïnals es mobilitzaven a peu de carrer per exigir uns mínims materials i d'infraestructures.

A Tarragona, vinculat a l'antifranquisme, el catalanisme disposava d'espais propis. Si en l'àmbit educatiu el col·legi Pax era un referent per a les famílies,[1] la Llibreria de la Rambla suposava, d'ençà del 1968, un espai no només literari sinó de vincle amb la llengua catalana, amb l'art i amb aquells sectors de la societat que promovien un canvi. Era l'alternativa cultural.[2] En la mateixa línia, el Club de Joves representava des de meitat dels seixanta un espai d'interrelació social en el ressorgiment de la cultura catalana, on el teatre, l'esport,

1. DDAA: *Col·legi Pax 40 anys*. 2004. Tarragona: Arola editors; DDAA: *Pax 50 anys*. 2014. Tarragona: Arola editors.

2. MARRUGAT CUYÀS, R.: *La llibreria de la Rambla i l'alternativa cultural de Tarragona (1968-1980)*. 2011. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona.

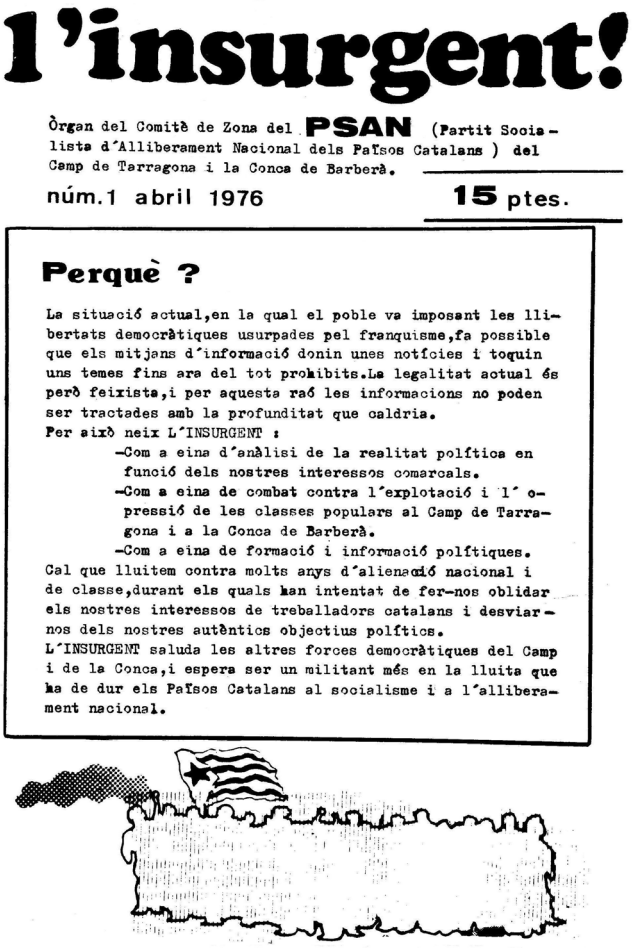

l'insurgent!

Òrgan del Comitè de Zona del **PSAN** (Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans) del Camp de Tarragona i la Conca de Barberà.

núm.1 abril 1976 — **15** ptes.

Perquè ?

La situació actual,en la qual el poble va imposant les llibertats democràtiques usurpades pel franquisme,fa possible que els mitjans d'informació donin unes notícies i toquin uns temes fins ara del tot prohibits.La legalitat actual és però feixista,i per aquesta raó les informacions no poden ser tractades amb la profunditat que caldria.

Per això neix L'INSURGENT :

- Com a eina d'anàlisi de la realitat política en funció dels nostres interessos comarcals.
- Com a eina de combat contra l'explotació i l'opressió de les classes populars al Camp de Tarragona i a la Conca de Barberà.
- Com a eina de formació i informació polítiques.

Cal que lluitem contra molts anys d'alienació nacional i de classe,durant els quals han intentat de fer-nos oblidar els nostres interessos de treballadors catalans i desviar-nos dels nostres autèntics objectius polítics.

L'INSURGENT saluda les altres forces democràtiques del Camp i de la Conca,i espera ser un militant més en la lluita que ha de dur els Països Catalans al socialisme i a l'alliberament nacional.

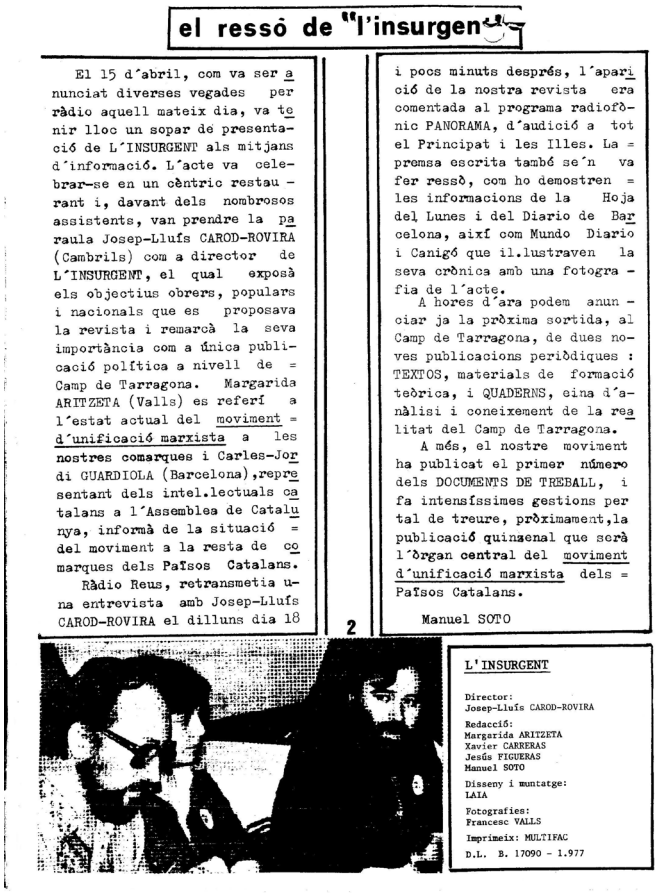

el ressò de "l'insurgent"

El 15 d'abril, com va ser anunciat diverses vegades per ràdio aquell mateix dia, va tenir lloc un sopar de presentació de L'INSURGENT als mitjans d'informació. L'acte va celebrar-se en un cèntric restaurant i, davant dels nombrosos assistents, van prendre la paraula Josep-Lluís CAROD-ROVIRA (Cambrils) com a director de L'INSURGENT, el qual exposà els objectius obrers, populars i nacionals que es proposava la revista i remarcà la seva importància com a única publicació política a nivell de Camp de Tarragona. Margarida ARITZETA (Valls) es referí a l'estat actual del moviment d'unificació marxista a les nostres comarques i Carles-Jordi GUARDIOLA (Barcelona),representant dels intel.lectuals catalans a l'Assemblea de Catalunya, informà de la situació del moviment a la resta de comarques dels Països Catalans.

Ràdio Reus, retransmetia una entrevista amb Josep-Lluís CAROD-ROVIRA el dilluns dia 18 i pocs minuts després, l'aparició de la nostra revista era comentada al programa radiofònic PANORAMA, d'audició a tot el Principat i les Illes. La premsa escrita també se'n va fer ressò, com ho demostren les informacions de la Hoja del Lunes i del Diario de Barcelona, així com Mundo Diario i Canigó que il.lustraven la seva crònica amb una fotografia de l'acte.

A hores d'ara podem anunciar ja la pròxima sortida, al Camp de Tarragona, de dues noves publicacions periòdiques : TEXTOS, materials de formació teòrica, i QUADERNS, eina d'anàlisi i coneixement de la realitat del Camp de Tarragona.

A més, el nostre moviment ha publicat el primer número dels DOCUMENTS DE TREBALL, i fa intensíssimes gestions per tal de treure, pròximament,la publicació quinzenal que serà l'òrgan central del moviment d'unificació marxista dels Països Catalans.

Manuel SOTO

2

L'INSURGENT

Director: Josep-Lluís CAROD-ROVIRA
Redacció: Margarida ARITZETA, Xavier CARRERAS, Jesús FIGUERAS, Manuel SOTO
Disseny i muntatge: LAIA
Fotografies: Francesc VALLS
Imprimeix: MULTIFAC
D.L. B. 17090 - 1.977

els certàmens literaris i la Nova Cançó tenien un paper destacat.[3] En l'àmbit juvenil cal mencionar, també, el moviment escolta de la ciutat. Així, seguint l'estela de Batista Roca, la coneixença de la natura, els valors humans i l'estima pel país es feren presents en agrupaments com Alverna, Robert Aguiló o el de Mare de Déu del Claustre, on coincidiren futurs quadres polítics tarragonins.

El 1971 es fundà la delegació territorial d'Òmnium Cultural al Tarragonès, amb Josep Anton Baixeras al capdavant. Òmnium passà per diverses seus abans d'establir-se a la seva localització actual, a tocar ferro. La històrica entitat, impulsora de classes de català, va celebrar a Tarragona la 22a Festa Literària de Santa Llúcia, la primera que es feia fora de la ciutat comtal. Premis atorgats per Òmnium com "El Balcó" ja s'han convertit en una tradició de reconeixement local.[4] També en aquell període hi tingueren el seu paper la Cooperativa Obrera Tarraconense i el Casal Tarragoní, juntament amb les associacions existents de cultura popular i d'arrel tradicional.

Els de la transició eren anys d'esperances generalitzades, d'incerteses dubitatives i del compromís d'uns quants. Eren els crits de "llibertat, amnistia i estatut d'autonomia" que popularitzà l'Assemblea de Catalunya, també eren les columnes d'homes i dones que, malgrat els entrebancs, volien arribar al monestir de Poblet tot fent camí amb la Marxa per la Llibertat. Entre fulls volants, grisos i demandes compartides de democratització, alguns desitjaven una ruptura amb l'estat.

Serà d'esquerres o no serà. Els vuitanta

Era l'hora de les institucions, l'hora de construir l'estat del benestar. I també de l'autogovern, de la normalització lingüística, de dinamitzar l'economia i del desplegament de l'Estatut de Sau. Els primers governs Pujol, emulant els progressos de la Mancomunitat, es disposaven a impulsar la modernització del país tot solidificant-ne les

3. ROVIRA i GÓMEZ, S-J.: *El Club de Joves (1965-1976) El ressorgiment de la cultura catalana i catalanista a Tarragona.* 2010. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona.

4. DDAA: *Història de la delegació d'Òmnium Cultural del tarragonès*. 1996. Tarragona: Òmnium Cultural del Tarragonès. Més recentment, també Tarragona va acollir el desembre de 2012 la Nit de Santa Llúcia, organitzada per la històrica entitat de la societat civil. L'esdeveniment va servir per obrir a la ciutat el nou Teatre Tarragona, al capdamunt de la Rambla Nova. Pel que fa a les diverses dècades d'actuacions d'Òmnium en l'àmbit nacional, consulteu FAULÍ, Josep: *Els primers 40 anys d'Òmnium Cultural*. 2005. Barcelona: Proa.

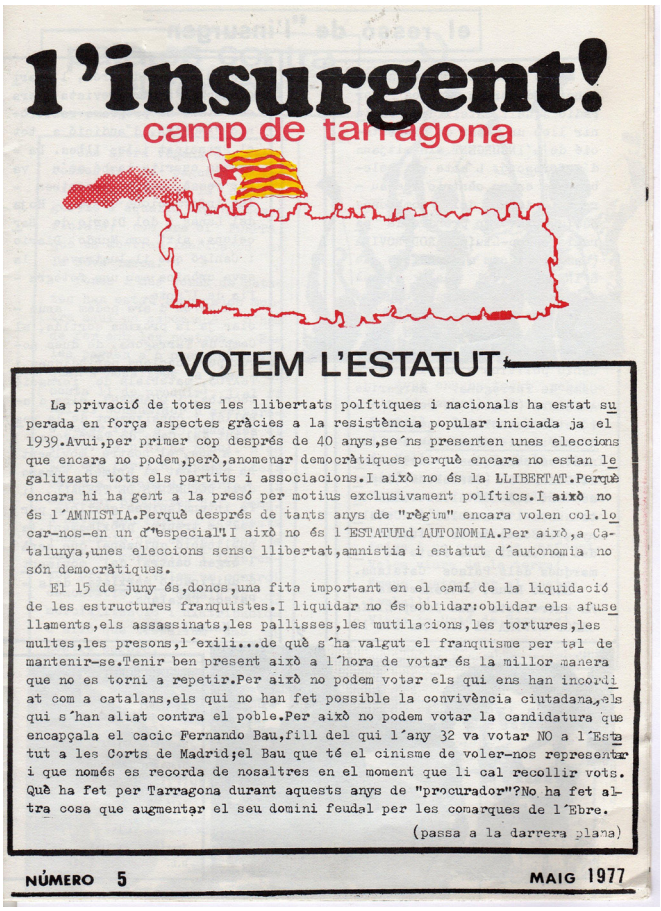

l'insurgent!

camp de tarragona

VOTEM L'ESTATUT

La privació de totes les llibertats polítiques i nacionals ha estat superada en força aspectes gràcies a la resistència popular iniciada ja el 1939.Avui,per primer cop després de 40 anys,se´ns presenten unes eleccions que encara no podem,però,anomenar democràtiques perquè encara no estan legalitzats tots els partits i associacions.I això no és la LLIBERTAT.Perquè encara hi ha gent a la presó per motius exclusivament polítics.I això no és l´AMNISTIA.Perquè després de tants anys de "règim" encara volen col.locar-nos-en un d´"especial".I això no és l´ESTATUTd´AUTONOMIA.Per això,a Catalunya,unes eleccions sense llibertat,amnistia i estatut d´autonomia no són democràtiques.

El 15 de juny és,doncs,una fita important en el camí de la liquidació de les estructures franquistes.I liquidar no és oblidar:oblidar els afusellaments,els assassinats,les pallisses,les mutilacions,les tortures,les multes,les presons,l´exili...de què s´ha valgut el franquisme per tal de mantenir-se.Tenir ben present això a l´hora de votar és la millor manera que no es torni a repetir.Per això no podem votar els qui ens han incordiat com a catalans,els qui no han fet possible la convivència ciutadana,els qui s´han aliat contra el poble.Per això no podem votar la candidatura que encapçala el cacic Fernando Bau,fill del qui l´any 32 va votar NO a l´Estatut a les Corts de Madrid;el Bau que té el cinisme de voler-nos representar i que només es recorda de nosaltres en el moment que li cal recollir vots. Què ha fet per Tarragona durant aquests anys de "procurador"?No ha fet altra cosa que augmentar el seu domini feudal per les comarques de l´Ebre.

(passa a la darrera plana)

NÚMERO 5 MAIG 1977

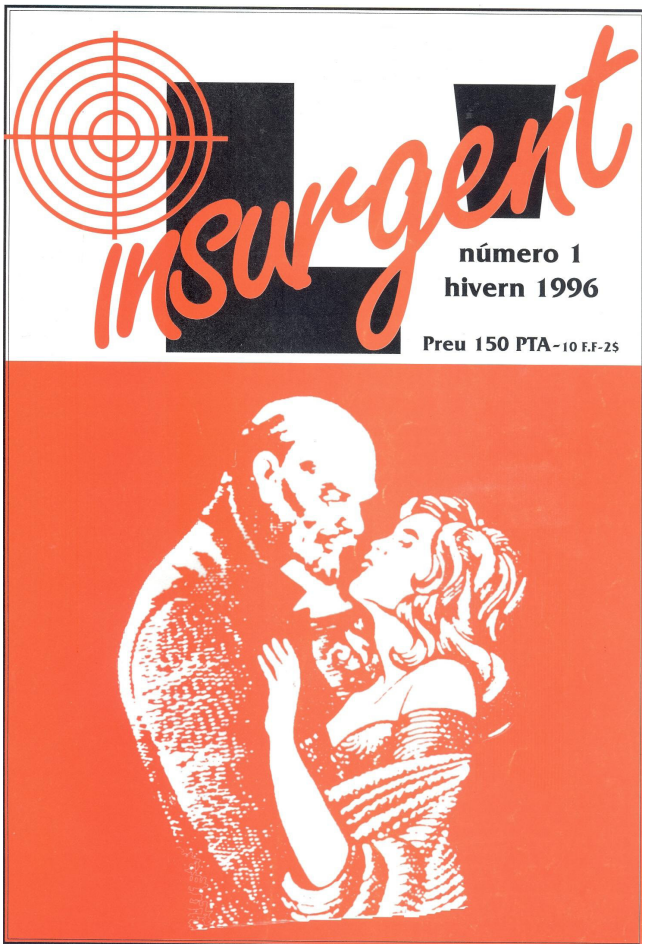

bases: la immersió a les escoles, la creació de TV3 i Catalunya Ràdio i la consolidació d'un imaginari col·lectiu. Amb l'estat de les autonomies per explorar, hi havia camp per córrer, però aquest era limitat, com posaven de manifest les accions de la Crida a la Solidaritat, també present a Tarragona.[5]

Diverses eren les formacions que consideraven que el marc estatutari era insuficient. D'una banda hi havia l'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) que, amb veterans militants a Tarragona i a la Canonja, mantenien viva la flama "dels avis de la República", els records de l'Estat Català (EC) i del que encara era el Front Nacional de Catalunya (FNC). El partit de Macià i Companys assolí un regidor a les municipals del 1979, que no podria repetir, però, a les del 1983.

A més d'aquests partits, el 1969 els pares de l'independentisme contemporani van començar una mobilització rupturista amb l'*statu quo*, també a les comarques meridionals del Principat: naixia el Partit Socialista d'Alliberament Nacional (PSAN). El PSAN, sorgit de la branca més jove del FNC, vinculava la independència política, la unitat territorial dels Països Catalans i la justícia social en un ideari molt marcat per les lluites de descolonització pròpies dels seixanta i els posicionaments altermundistes. Aquesta vocació revolucionària quedava palesa a Tarragona amb l'edició de l'*Insurgent*, capçalera que disposà de diverses etapes.[6]

Els debats estratègics i els posicionaments tàctics propis de l'esquerra revolucionària provocaren escissions i confluències entre els diferents partits. Als anys setanta, en plena transició, aquests també tingueren, lògicament, incidència en la seva militància i estructura de les comarques de Tarragona. Per exemple, amb una destacada presència tarragonina i format a partir d'escindits del PSAN –i del FNC– es creà el Moviment d'Unificació Marxista (MUM).[7] El seguit

5. La Crida suposà, també a Tarragona, un model de revulsiu cívic, d'inconformisme i de reivindicació propagandística. Per saber-ne més: MONNÉ, Enric; SELGA, Lluïsa: *Història de la Crida a la Solidaritat en defensa de la llengua, la cultura i la nació catalanes*. 1991. Barcelona: La Campana. D'aquests primers anys d'accions espectaculars també va publicar-se RODRI, Jordi: *L'enemic invisible. Crida a la Solidaritat, activisme de carrer 1985-1990*. 2003. Barcelona: Catdifusió.

6. *L'Insurgent* fou, en primer lloc, el nom utilitzat per encapçalar la publicació del PSAN a meitats de la dècada dels setanta. Poc després, en plena transició, també el MUM faria ús del nom per als seus butlletins. Finalment, ja Catalunya Lliure, a la dècada dels noranta, recuperaria el nom vinculat a l'independentisme combatiu.

7. El Moviment d'Unificació Marxista (MUM), a partir de membres del PSAN i del FNC, va ser fruit de les recomposicions pròpies de l'independentisme d'esquerres a la segona meitat de la dècada dels setanta (1977), quan calia posicionar-se sobre quin paper es volia tenir respecte al naixent factor electoral i les diverses institucions.

de sigles no finalitza aquí: caldria parlar del Bloc Català de Treballadors (BCT),[8] on també hi hauria antics militants del Partido del Trabajo de España (PTE).

A partir de persones provinents d'aquestes iniciatives i d'altres, de cara als comicis autonòmics del 1980 s'articularen en l'àmbit de tot Catalunya dues propostes polítiques que competiren per l'espai de l'esquerra autodeterminista. D'una banda, amb Lluís Maria Xirinacs com a cara visible, el Bloc d'Esquerra d'Alliberament Nacional (BEAN) disposava a Tarragona de la complicitat de l'ORT, la Organización Revolucionaria de Trabajadores, amb presència a Torreforta.[9] De l'altra, escriptors i intel·lectuals donaven suport a Nacionalistes d'Esquerra (NE) que comptava amb un nucli tarragoní important d'on sorgiren lideratges que varen tenir transcendència *a posteriori*.[10] Electoralment, els resultats obtinguts no els van permetre endinsar-se en les institucions, tot i que a Tarragona ciutat, sumats, havien tingut més de mil sufragis.

De la confluència entre el PSAN i una de les seves escissions, i el PSAN-P, transformat llavors en els Independentistes dels Països Catalans (IPC),[11] el 1984 a Reus –amb una visió d'abast nacional– naixia el Moviment de Defensa de la Terra (MDT).[12] L'MDT tingué una implantació notable arreu del Camp. L'agitació independentista, les pintades a les parets i les nits d'encartellades es van fer presents a les comarques tarragonines. També l'intent de propaganda armada de Terra Lliure. A Tarragona van tenir presència les dues branques amb què es dividí poc després, el 1987, l'MDT. A la ciutat, l'MDT-IPC, que seguia la tendència de Carles Castellanos favorable a la unitat popular i es reunia al carrer Natzaret, s'anà fonent en l'esquerra alternativa i el món llibertari, com seria el cas de Jordi Martí. Pel que fa al sector MDT-PSAN, des de València, Josep Guia era el teòric del front patriòtic i Jaume Renyer n'era l'home fort a la demarcació. A Tarragona, l'MDT-PSAN fundà el Casal Independentista Xavier Romeu, situat al carrer Cavallers, que després passà al carrer August, i editaren *Independència: Quaderns de Lluita*, com a òrgan d'expressió.[13]

Els noranta. Les reformulacions i el paper de la universitat

La Crida Nacional ideada el 1987 per Àngel Colom –provinent de la Crida– i per Carod-Rovira –de Nacionalistes d'Esquerra–, amb l'objectiu de reconvertir ERC en el pal de paller de l'independentisme, va donar els fruits esperats pels seus promotors. Quadres de l'esquerra independentista –el mateix Renyer, per exemple– es van incorporar des del pragmatisme als nous aires que prenia la formació republicana. A partir del XVIè Congrés d'ERC, celebrat a Lleida el novembre de 1989, el partit passava a tenir la independència com a objectiu principal i a reconèixer els Països Catalans com a marc d'actuació. També les seves joventuts, les JERC, ajudarien a portar el missatge independentista a les generacions més joves.[14]

Són anys de travessia pel desert del Moviment Català d'Alliberament Nacional. Sobretot per la repressió de l'any olímpic, com bé sap el tarragoní Xavier Tolosana. També per la divisió interna i l'entrada de sectors significatius d'activistes cap al parlamentarisme republicà. Tot i així, la Universitat Rovira i Virgili obre noves perspectives, i és que el pensament independentista es feia present en sectors d'aquells que generacionalment ja no havien viscut el franquisme. Eren estudiants que complementaven els concerts de rock català –i és que tenien Els Pets, de Constantí, ben a la vora– amb les cassets de rock radical basc. D'aquí també es nodrí l'assemblea tarragonina de Maulets, que s'oposà sempre –amb grups pacifistes i antimilitaristes– a l'arribada de vaixells de guerra al Port de Tarragona.

Alguns dels seus integrants han tingut una reconeguda carrera pública al Camp de Tarragona.

8. El Bloc Català de Treballadors (BCT) sorgí el 1978 de la suma d'esforços entre el recentment esmentat Moviment d'Unificació Marxista i el Partit del Treball de Catalunya (PCT), vinculat al Partido del Trabajo de España (PTE). Una part dels seus membres passarien, després, a formar part del BEAN.

9. El Bloc d'Esquerra d'Alliberament Nacional (BEAN) es constituí el 1979 a partir de la coordinació de diversos nuclis independents, el BCT i el PSAN, tot i que aquest darrer després se'n desmarcà. Va presentar-se als comicis autonòmics de 1980, competint electoralment amb Nacionalistes d'Esquerra (NE), sense aconseguir representació. Com que no va complir el seu objectiu d'accedir a les institucions per transformar-les, poc després s'autodissolgué.

10. Nacionalistes d'Esquerra (NE) es crea el 1979 per donar veu als sectors autodeterministes, tot vinculant-los als nous moviments socials. Tot i els nombrosos suports dins del món cultural i intel·lectual, els resultats electorals a les eleccions catalanes de 1980 –a les quals també es presentava el BEAN– n'estroncaren les esperances. Després d'haver participat en els comicis de 1984 sota el paraigües de l'Entesa de l'Esquerra Catalana i d'haver confluït amb un sector renovador d'ERC, el 1985 es conformà l'Entesa dels Nacionalistes d'Esquerra (ENE). L'Entesa posteriorment s'apropà al que va acabar sent Iniciativa per Catalunya, tot i que part dels seus membres entraren a ERC, tot donant un nou impuls a la històrica formació republicana. *Nacionalistes d'Esquerra. 1979-1984*. 2004. Barcelona: Fundació Josep Irla.

11. Els Independentistes dels Països Catalans (IPC) eren fruit de la confluència entre el PSAN-Provisional –escissió del PSAN del 1974– i l'Organització Socialista d'Alliberament Nacional (OSAN) de la Catalunya Nord, que al seu torn era una escissió de l'Esquerra Catalana dels Treballadors (ECT). L'IPC defensava la legitimitat de totes les formes de lluita per assolir els objectius polítics, per la qual cosa va implicar-se en la creació del Comitè de Solidaritat amb els Patriotes Catalans (CSPC). El 1984 l'IPC confluí novament amb el PSAN en la creació de l'MDT.

12. El Moviment de Defensa de la Terra (MDT) –a partir de la suma del PSAN i l'IPC– era l'intent de constituir un front polític unitari entre les diverses formacions de l'independentisme combatiu. Fou oficialitzat el 1984 a Reus i al llarg de tres anys el creixement de les tesis del Moviment Català d'Alliberament Nacional (MCAN) foren notòries. Els debats estratègics van ser de nou causa de desavinença, i a partir del 1987 es conformaren dos espais diferenciats, l'MDT-IPC, que manté fins avui les sigles del moviment i l'MDT-PSAN, que amb la seva aposta pel front patriòtic conformà Catalunya Lliure i que prossegueix utilitzant les sigles del PSAN fins a l'actualitat. De l'MDT, DEULONDER, Xavier: *Història de l'MDT. Una organització independentista radical durant els anys 80 i 90*. 2005. Barcelona: Llibres de l'Índex.

13. Per valorar la força que prenia l'independentisme combatiu a meitats dels vuitanta, hom pot copsar els resultats electorals de les eleccions europees del 1987. En aquestes, la candidatura d'Herri Batasuna, que tenia la complicitat de l'MDT-IPC obtingué més de 800 vots a la ciutat de Tarragona, dels 40.000 que assolí al conjunt de Catalunya. Del mimetisme amb el MLNV, també es interessant VILAREGUT, Ricard: *Terra Lliure: La temptació armada a Catalunya*. 2004. Barcelona: Columna.

14. CULLA i CLARÀ, Joan B.: *Esquerra Republicana de Catalunya 1931-2012. Una història política*.2013. Barcelona: La Campana. Amb més o menys incidència segons el període, també a Tarragona les JERC han tingut activitat continuada al llarg dels anys. Sovint, les Joventuts de les diverses poblacions del Camp han ofert futurs quadres per al partit així com regidors per als respectius consistoris. GONZÀLEZ VILALTA, Arnau: *Les Joventuts d'Esquerra Republicana de Catalunya (1973-2013). L'elasticitat de l'independentisme juvenil d'esquerres*. 2013. Barcelona: Editorial Base.

A la URV, a la primera meitat dels noranta, els debats al voltant de la llengua i la immersió lingüística que hagué de gestionar el rector Joan Martí Castell eren a l'ordre del dia. En aquest context i a partir de la breu experiència de l'Assemblea d'Estudiants de la Universitat de Tarragona (AEUT), propera a l'MDT,[15] sorgeix el Col·lectiu Universitari Andreu Nin (CUAN).[16] El CUAN, amb Eduard Boada entre d'altres, deixà empremta per la seva concepció plural i no dogmàtica. En aquells mateixos cursos, coincidiren a les aules amb el Bloc d'Estudiants Independentistes (BEI) que disposà d'un nucli a Tarragona.[17] També en tingueren, ja a partir del nou mil·lenni, la Coordinadora d'Estudiants dels Països Catalans (CEPC) [18] i l'Alternativa Estel (AE).[19] De la confluència entre ambdós sindicats, l'AE i la CEPC, en va néixer l'actual Sindicat d'Estudiants dels Països Catalans (SEPC), l'organització majoritària de les facultats tarragonines, present també a la resta d'universitats del país.[20]

A les institucions i al carrer (2003-2010)

El 2003 marcà l'ascens de l'independentisme social, liderat per Josep Lluís Carod-Rovira. Amb el tripartit, "el clan de l'avellana" passava a codirigir les institucions catalanes. Des del Camp, Carod-Rovira era conseller en cap de Maragall –i després vicepresident de José Montilla–; Josep Bargalló, de Torredembarra, va arribar a ser número dos del govern, i el reusenc Ernest Benach exercí de president del Parlament. Els resultats electorals marcaven la tendència a l'alça. A Tarragona, als comicis autonòmics del 2003, ERC obtenia

15. L'Assemblea d'Estudiants de la Universitat de Tarragona (AEUT), com a precedent del CUAN de principis dels noranta, va ser un grup incipient d'estudiants independentistes influïts pel nucli territorial de l'MDT a Tarragona. Format bàsicament per estudiants de Filologia Catalana i de Geografia i Història, va ser una experiència breu que mostra la fragilitat de les propostes organitzatives universitàries. MARCO PALAU, F.: *Sindicalisme estudiantil amb consciència nacional a la URV.* 2010. Tarragona: inèdit.

16. El Col·lectiu Universitari Andreu Nin (CUAN) s'organitzà al llarg de la primera meitat de la dècada dels noranta a partir d'efectius que anteriorment havien impulsat l'AEUT i d'altres que volien construir un ens més global que unís professorat, estudiants i el personal d'administració i serveis. El seu objectiu era una universitat popular, catalana, no-sexista, de qualitat, moderna, engrescadora, científica, solidària i progressista. A les diverses convocatòries electorals als òrgans de representació universitària competia amb associacions d'estudiants properes als socialistes i als populars. MARCO PALAU, F.: *Sindicalisme estudiantil amb consciència nacional a la URV.* 2010. Tarragona: inèdit.

17. El Bloc d'Estudiants Independentistes (BEI) va ser el sindicat d'estudiants d'esquerres i amb consciència nacional de referència a les aules catalanes al llarg dels anys noranta. A Tarragona, tot i l'existència del CUAN, estudiants de Filologia Catalana i de Relacions Laborals fundaren a la URV un nucli del BEI, coexistint així les dues organitzacions. El BEI disposava dels seus suports principals a la Facultat de Jurídiques, i el CUAN, a la de Lletres. MARCO PALAU, F.: *Sindicalisme estudiantil amb consciència nacional a la URV.* 2010. Tarragona: inèdit.

18. La Coordinadora d'Estudiants dels Països Catalans (CEPC) era l'organització sorgida de la confluència entre el BEI, l'Assemblea d'Estudiants Nacionalistes del País Valencià (AEN) i l'Associació Catalana d'Estudiants de la Catalunya Nord (ACE). Tot i que el CUAN de la URV ja s'havia anat fonent als últims noranta, en principi va fer-se evident la seva suma al projecte unitari, que precisament s'acordà en una ja mítica assemblea celebrada a Valls l'any 2000. Entre el 2002 i el 2003 el CEPC s'endinsà a les facultats tarragonines a partir dels preparatoris del Correllengua a la ciutat, amb membres propers a Maulets i a les JERC. La seva activitat va ser intensa fins al 2005. MARCO PALAU, F.: *Sindicalisme estudiantil amb consciència nacional a la URV.* 2010. Tarragona: inèdit.

19. L'Alternativa Estel (AE) creada com a escissió del BEI a la UAB el 1993, continuava tenint una forta presència a la Universitat Autònoma i a la UdL. A Tarragona, tot i l'existència als primers anys dos mil de la CEPC, un seguit d'estudiants fundaren entre el 2003 i el 2004, també a la URV, un nucli de l'Alternativa Estel, amb una visió més rupturista i un discurs més alternatiu. Tot i les divergències existents entre ambdós sindicats, varen treballar conjuntament en la majoria dels àmbits. MARCO PALAU, F.: *Sindicalisme estudiantil amb consciència nacional a la URV.* 2010. Tarragona: inèdit.

20. L'actual Sindicat d'Estudiants dels Països Catalans (SEPC) neix de la unió entre la CEPC i l'AE, ja vinculat clarament en el marc de les organitzacions de l'Esquerra Independentista. A Tarragona, després de l'apagada d'ambdues formacions universitàries, no seria fins l'arribada d'una nova fornada d'estudiants d'història, geografia, publicitat i dret que al curs 2006/2007 es constitueix el SEPC de la URV, que esdevindrà el referent mobilitzador de les aules fins als nostres dies. MARCO PALAU, F.: *Sindicalisme estudiantil amb consciència nacional a la URV.* 2010. Tarragona: inèdit. Sobre el moviment estudiantil independentista, vegeu també DDAA: *CEPC 5 anys en marxa! Construint alternatives des de les aules*. 2006. Barcelona: Edicions CEPC.

més de 8.400 vots amb gairebé el 15% dels sufragis. A les estatals del 2004, pocs mesos després, els republicans superaven els 10.000 suports a les urnes.[21]

En l'àmbit municipal, a Tarragona, si el 1999 ERC recuperava el seu regidor a l'Ajuntament després d'anys de restar fora del consistori, el 2003 els republicans passaven d'1 a 2 regidors. El 2007 aquests facilitaren l'accés de Ballesteros a l'alcaldia, i Sergi de los Rios i Rosa Rosell entraven al cartipàs municipal assumint diverses tasques de responsabilitat. Si fins aleshores els republicans tenien la seu al carrer Comte de Rius, Esquerra inaugurà una nova ubicació al carrer Reial, a la part baixa, compartida amb les seves joventuts, les JERC, que continuaven actives.

Eren els anys del debat estatutari i la qüestió nacional començava a ser –si no ho era ja– una de les prioritats del parlamentarisme. Ho demostren dues manifestacions massives pels carrers de Barcelona, el 2006 i el 2007, convocades per la Plataforma pel Dret a Decidir (PDD). En paral·lel, a Tarragona va sorgir un espai jove al teixit associatiu –provinent, en part, del sardanisme local, amb Rosa Neus Marco o aquell que escriu aquestes línies– que vehiculà les reivindicacions, que s'articulà en defensa de la llengua i que intentà portar el missatge independentista a la URV des d'una visió transversal.[22]

L'independentisme revolucionari mantenia la seva articulació juvenil a la ciutat amb una assemblea de Maulets, que donà pas, a Tarragona, a la creació del Casal Popular Sageta de Foc. Amb el local del carrer Trinquet Vell –ara al de la Nau–, a la Part Alta, i amb gent provinent de l'escoltisme, es configurava un nou espai polític alternatiu. L'organització Endavant-OSAN feia la funció d'avantguarda del moviment, al que se sumava l'Assemblea de Joves de Tarragona (AJT) –de la que s'escindí poc després l'Assemblea de Joves la Guspira–. Amb el Pla Bolonya, el SEPC va esdevenir el referent estudiantil no només a la URV sinó també als instituts, i en especial al Martí i Franquès. Al mateix temps, seguint l'estela del que havia estat el Bloc Feminista, va néixer Cau de Llunes. La complicitat amb l'esquerra revolucionària que representa José Estrada també hi era. Per la seva banda, l'obertura d'un ateneu –l'Espina– encetava de nou el debat al voltant de l'ocupació, després de casos com els de l'Hostal del Sol. Les organitzacions tarragonines –impulsores de les barraques per Santa Tecla, del Correllengua o de la marxa de torxes nadalenca pels presos polítics, entre d'altres– es coordinaren amb la resta de casals del territori en el que esdevingué l'Esquerra Independentista del Camp (EIC). Aquestes entitats organitzaven conjuntament la Diada de l'Onze de Setembre, les jornades obreres de l'1 de maig i la diada feminista del 8 de març.[23]

De la utopia a la realitat (2010-2014)

Amb la sentència del Tribunal Suprem sobre l'Estatut, el procés de desafecció s'accelerà i autocars plens des de Tarragona participaren en la manifestació del 10 de juliol del 2010. Començava l'auge de l'independentisme a la societat. A partir de l'exemple d'Arenys de Munt, s'escamparen pel territori les consultes populars per la independència. Els resultats de la consulta que organitzà Tarragona Decideix el 17 d'octubre de 2010 –amb una victòria contundent del sí, però amb molt poca participació–, mostraven que la complexitat sociològica de la ciutat era més accentuada de la que hom intuïa pels resultats electorals.[24]

A més, els debats estratègics o els plantejaments globals –segons els casos– feien articular fins a quatre organitzacions dins de l'independentisme tarragoní i català, per bé que només tres van concórrer a les municipals del 2011. Ni ERC, ni la Solidaritat de l'exregidor republicà Almagro, ni Reagrupament –que finalment no s'hi presentà–, ni les CUP, obtingueren regidors a Tarragona.

21. Una visió de conjunt de l'independentisme fins al primer Tripartit a RUBIRALTA, Fermí: *Una història de l'independentisme polític català. De Francesc Macià a Josep Lluís Carod-Rovira.* 2004. Lleida: editorial Pagès.

22. En aquest sentit, els antecedents més immediats de l'actual efervescència independentista la podem trobar en els moviments que sorgiren en ple debat estatutari. La manifestació del 18 de febrer de 2006 "Som una nació i tenim el dret de decidir" i la de l'1 de desembre de 2007 "Som una nació i tenim el dret a decidir sobre les nostres infraestructures" en serien l'exemple més clar. De les propostes d'organitzar aquest espai a Tarragona a partir d'iniciatives culturals i lingüístiques a MARCO PALAU, Francesc: *Plataforma per la Llengua. 20 anys defensant el català*. 2014. Barcelona: editorial Base. De manera àmplia a MARCO PALAU, F.: *L'independentisme a Tarragona, unes primeres pinzellades.* 2013.Tarragona: inèdit.

23. De l'articulació de l'independentisme revolucionari actual i les seves diverses organitzacions sectorials en l'àmbit nacional vegeu BUCH, Roger: *L'Esquerra Independentista avui*. 2007. Barcelona: Columna. I pel que fa al front polític, les CUP, recentment es publicà FERNÁNDEZ, David; JODAR, Julià de: *Cop de Cup. Viatge a l'ànima i les arrels de les Candidatures d'Unitat Popular.* 2012. Barcelona: Columna edicions.

24. A la ciutat de Tarragona, la Consulta popular sobre la independència s'organitzà per part de la societat civil, sense el suport de l'Ajuntament, el 17 d'octubre de 2010. Les dades ens indiquen 6.766 votants, dels quals més del 90% foren vots favorables.

En pocs anys el mapa polític es va anar transformant. De la diversitat de propostes i partits que s'anaren creant entre el 2007 i el 2010, es passà a la remodelació dels propis espais electorals a partir del clam del carrer. Així, després dels intents infructuosos de garantir el progrés econòmic del país a partir d'un pacte fiscal amb l'estat, Convergència i Unió fa un pas més en el dret a decidir i, seguint la línia que ja traçaven les seves joventuts, assumeix el compromís de celebrar una consulta a la ciutadania per conèixer quin és el marc polític que la població desitja.[25] Al mateix temps, sectors vinculats tradicionalment amb el socialisme entenen la impossibilitat de conformar un estat federal i fan el pas cap a l'independentisme. És l'anomenat procés sobiranista.

El procés continuava endavant i a Tarragona l'Assemblea Nacional Catalana (ANC) –situada primer al carrer Sant Domènec, més recentment a Hernández Sanahuja– i Òmnium Cultural –presidida aleshores per Joan Andreu Torras i actualment per Rosa Maria Codines– es proposaren revertir la complexa situació de l'independentisme tarragoní.[26] A més de contribuir des del Tarragonès a les grans mobilitzacions ciutadanes –la manifestació multitudinària de la Diada de 2012 i la Via Catalana, el setembre de 2013– s'organitzaren amb una logística mai vista i un gran nombre de voluntaris per fer arribar arguments al conjunt dels tarragonins i de les tarragonines.

Epíleg. Tot ja s'està fent i tot és possible

La data del 9 de novembre del 2014 està marcada al calendari. Si fins ara l'independentisme a Tarragona s'ha anat articulant a través del seguit d'organitzacions esmentades, sense arribar a la majoria social però amb presència a les institucions i al carrer; en els darrers mesos noves adhesions i el desplegament de l'ANC semblen pronosticar un canvi de tendència. Així les coses, a l'escenari del Camp de Mart, el setembre de 2013, es copsà la transversalitat actual del clam sobiranista i la capacitat de convergir el tarragonisme amb les reivindicacions de país. Els parlaments de l'exalcalde Joan Miquel Nadal, de sectors socialistes, de representants sindicals, d'homes d'església, del món acadèmic i de colles castelleres de la ciutat, entre d'altres, feien palès des de la Tàrraco romana l'aposta per exercir el dret a decidir. El teixit associatiu tarragoní és més actiu que mai i té dues prioritats bàsiques: mobilitzar el centre de la ciutat i fer pedagogia als barris tot incorporant-los al clam.

Les eleccions municipals del proper maig de 2015 serviran, també, per constatar l'evolució de la societat tarragonina. I més, després dels resultats dels comicis europeus del darrer mes de maig, en les quals Esquerra guanyava no només en el conjunt de Catalunya, sinó també a la demarcació tarragonina i a la ciutat de Tarragona, on la primera i la segona força –CiU– estan plenament compromesos amb la transició nacional. Ara que el president Artur Mas amb Convergència i Unió és al capdavant del procés, l'ERC d'Oriol Junqueras rep el suport del maragallisme, els ecosocialistes formen part del bloc favorable al dret a decidir i les CUP segueixen bastint suports des de la base, totes les opcions estan damunt de la taula. Així, tot ja s'està fent i tot és possible.

Bibliografia

CAROT GINER, T.: "Tarragona, la ciutat de 1975 al 1989" a DUCH PLANA, M.; CAROT GINER, T.: *Història de Tarragona. República, Dictadura i Democràcia*, vol. V. 2012. Lleida: Pagès editors, p. 358-374.

DDAA: *Història de la delegació d'Òmnium Cultural del tarragonès*. 1996. Tarragona: Òmnium Cultural del Tarragonès.

HERAS, P. A.: *La oposición al franquismo en las comarcas de Tarragona (1939-1977)*. 1991. Tarragona: El Mèdol.

MARCO PALAU, F.: *Sindicalisme estudiantil amb consciència nacional a la URV*. 2010.Tarragona: inèdit.

MARCO PALAU, F.: *L'independentisme a Tarragona, unes primeres pinzellades*. 2013.Tarragona: inèdit.

MARRUGAT CUYÀS, R.: *La llibreria de la Rambla i l'alternativa cultural de Tarragona (1968-1980)*. 2011. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona.

ROVIRA i GÓMEZ, S-J.: *El Club de Joves (1965-1976). El ressorgiment de la cultura catalana i catalanista a Tarragona. 2010*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona.

SUANES, M.: *Plantant cara al sistema, sembrant les llavors del canvi. Els moviments socials al Tarragonès (1975-2010)*. 2010. Tarragona: Arola Editors.

FRANCESC MARCO PALAU
Universitat Autònoma de Barcelona

25. El paper de les Joventuts Nacionalistes de Catalunya (JNC) com a escola de patriotes al llarg dels anys és fonamental per entendre l'evolució ideològica de Convergència.Com el cas de les JERC, també les JNC i Unió de Joves (UdJ) pel que fa a Unió Democràtica de Catalunya han estat un espai de formació per a futurs quadres de la militància respectiva de Tarragona i en el conjunt de les comarques. Del cas específic de les JNC es publicà MARTIN, Josep Lluís: *Joventut Nacionalista de Catalunya: escola de patriotes*. 2011. Catarroja: Afers.

26. L'objectiu de les principals entitats favorables al procés és que Tarragona no es despengi del fluir nacional del conjunt del país, davant d'aquells que propugnen una confrontació entre les comarques meridionals i la capital catalana, tot apostant pel marc únic estatal. En aquest sentit, l'ANC organitzà a la remodelada plaça de Bous de Tarragona la seva segona Assemblea General Ordinària el proppassat 5 d'abril de 2014.

L'ESTÀTUA D'AUGUST DE TARRAGONA

Lluís Balart Boïgues

L'estàtua d'August de Tarragona va ser un regal del govern italià de Mussolini l'any 1934, que no va ser posada en el seu lloc fins l'any 1936, per ser retirada novament un any i mig després a causa dels bombardejos sobre la ciutat a càrrec de l'aviació italiana. Es va posar definitivament a lloc tot just acabada la Guerra Civil Espanyola per ser cerimoniosament inaugurada en un acte d'exaltació feixista amb la participació de dos ministres, un del govern d'Itàlia i l'altre d'Espanya.

The statue of Augustus in Tarragona was a gift from the Italian government of Mussolini in 1934, which was put in place until 1936, to be removed again after a year and a half due to bombings city by Italian aviation. Definitely got a place just after the Civil War to be ceremoniously opened in a ceremony of the fascism exaltation with the participation of two ministers, a governments of Italy and Spain.

PARAULES CLAU:
August, Guerra Civil Espanyola, falangisme, feixisme, patrimoni històric i artístic

KEYWORDS:
August, Spanish Civil War, Falangism, fascism, historical and artistic heritage

ISSN 1136-7865 · EISSN 2014-2048 · http://www.revistakesse.com

ITALIA RESPVBLICA
SIGNVM HOC
IMP. AVGVSTI CAESARIS
NOBILI TARRACONENSIVM CIVITATI
DONO DEDIT
QVO LAVDEM INCLYTI PRINCIPIS
ET MEMORIAS ROMANI NOMINIS
VTRIQVE COMMUNES
GRATAE CIVIVM VOLVNTATI
CONSIGNARENT RAPHAELLE GUARIGLIA
APVD HISPANICAM REMPVBLICAM
ITALIAE REGIS ORATORE
A. MCMXXXIV

August: de *Tarraco* a Tarragona

August tingué una importància cabdal per la colònia de Tàrraco. L'any 27 aC li concedí la capitalitat de la província Tarraconense, la més gran de l'Imperi. Hi residí els anys 24 i 23 aC dirigint les guerres del nord-oest peninsular que, un cop pacificat, incorporà a la Tarraconense. Durant la seva estada es projectà la monumentalització de la ciutat, que executarien els seus successors durant el segles I i II dC. Els ciutadans de Tàrraco li correspongueren erigint un altar en el seu honor i, a la seva mort, un temple. Malgrat aquest culte, són escasses les representacions d'August procedents de Tarraco que han arribat fins el present. El més destacat és un retrat escultòric anomenat *Retrat d'August de Tàrraco,* pertanyent al Museu Marès: "...el Retrat d'August en marbre, d'època de Tiberi, procedent d'un taller de Tàrraco i que Marès adquirí a l'antiquari Domènec Viñals. En ser restaurat modernament, va ser-li reintegrat el nas que mancava. És una obra admirada pels especialistes i molt preuada per tractar-se d'un dels pocs retrats conservats d'August trobats a Tarragona, seguint el tipus conegut com a Prima Porta.[1]

La revaloració dels monuments romans que s'inicià al segle XIX –de la qual en son bona mostra l'activitat de la Reial Societat Arqueològica Tarraconese i figures singulars com Bonaventura Hernández Sanahuja– ha anat en ascens, creant un renovat interès local per la figura d'August que es manifestà l'any 1960 erigint una estàtua que el representa vestit amb toga,[2] al costat de l'edifici del Museu Nacional Arqueològic, entre aquest i el que anomenem Pretori. És una talla en marbre, obra de Joan Rebull (Reus 1899 - Barcelona 1981), el rostre de la qual és un retrat d'August inspirat en el model de Prima Porta.

Setze anys després, el 1976, amb motiu de la celebració d'un hipotètic bimil·lenari de capitalitat, l'Ajuntament de Tarragona contractà a Salvador Dalí perquè pintés el cartell de l'efemèride públicament en un acte que s'organitzà a l'auditori del Camp de Mart. Aquest dibuix (MHT 1119) es pot admirar a l'edifici del Palau Municipal i va ser objecte d'un acurat estudi que es plasmà en una exposició produïda per Fundació Caixa Tarragona amb la col·laboració de l'Aula de Cinema de la URV i l'Ajuntament de Tarragona, titulada "Experiències amb Dalí" que es va presentar a la Sala d'Exposicions de la Fundació Caixa Tarragona del 16 de febrer al 29 d'abril de 2012.

El precedent d'aquesta nova iconografia augustea és sens dubte el present enverinat que féu l'any 1934 el govern italià de Mussolini a la ciutat, una reproducció d'una de les escultures del món romà que el representen, l'estàtua que es coneix com l'August de Prima Porta. Aquesta magnífica còpia de l'original dotada d'un fort atractiu per l'encert de l'espai on es va situar ha generat una potent imatge de promoció de la ciutat, testimoni de la qual n'és l'abundant producció fotogràfica que la tenen com a motiu, que popularitzen el Passeig Arqueològic, un recinte enjardinat entre els baluards, construïts a començament de segle XVIII, i la muralla romana, datada al segle II aC, que se li donà aquest nom quan es va fer transitable sota la direcció de l'arquitecte Jeroni Martorell, el qual li donà un tractament de jardí romàntic d'estil anglès, amb una vegetació distribuïda irregularment i elements arqueològics repartits de manera casual per crear una atmosfera de premeditat aspecte espontani on les restes del passat juguen el paper de testimoni de l'inexorable pas del temps, una estètica propera als postulats de John Ruskin. Aquesta obra s'inaugurà el mes d'octubre de l'any 1933 i uns mesos després s'anunciava la

1. Pilar Vélez. "Singularitats de l'escultura del món antic d'un museu de col·leccionista" a *Fons del Museu Frederic Marès* /5. *Catàleg d'escultura i col·leccions del món antic.* Ajuntament de Barcelona, Museu Frederic Marès, Institut de Cultura de Barcelona. Barcelona 2010, pàgina 16.

2. Joan Gisbert i Canes. *Tarragona: escultures, làpides i fonts.* Arola Editors. Tarragona, 2003, pàgina 87.

donació del govern italià de la reproducció de l'estàtua original amb destinació a aquest indret.

Els arxius són escassos quan documentem la donació d'aquesta obra i les peripècies que va passar. Tan sols hi ha una menció a l'acta de la Comissió Provincial de Monuments Històrics i Artístics corresponent al dia 31 de juliol de 1934, que recull la intervenció de l'alcalde de Tarragona, Pere Lloret, informant que el dia 3 d'agost arribaria l'escultura d'August en el vaixell *Verdi*.[3]

Lamentablement les actes de la Comissió Provincial de Monuments registren una sessió el dia 5 de gener de 1935 i no n'hi tornà a haver cap altra fins el 30 d'abril de 1943, de manera que les vicissituds de l'estàtua d'August no hi quedaren reflectits. Les actes municipals no en diuen res, ni del lliurament ni dels moviments posteriors, ni tan sols de la magna festa d'inauguració acabada la Guerra Civil Espanyola. Tal vegada s'hauria de buscar entre els documents del Movimiento.

Per tant les fonts principals són hemerogràfiques, la premsa li dedicà força atenció i anava seguint les activitats que l'afectaren i les polèmiques que ocasionà.

L'August de Prima Porta

L'any 1863 a les excavacions de la Villa ad Gallinas Albas, que havia estat propietat de Lívia, esposa d'August, a la localitat de Prima Porta, un suburbi de Roma situat a uns 12 km de la ciutat en direcció nord, es descobrí una estàtua exempta, feta en marbre, que representa l'emperador August. Té una alçada de 2,04 metres i es considera una còpia d'un original perdut de fosa, probablement de bronze, que hauria estat situada a un lloc públic preeminent. La còpia que coneixem es conserva als Museus Vaticans.[4]

Es tracta d'un retrat idealitzat d'August amb abillament militar (*thoracatus*). Està inspirada en el Dorífor (*doryphóros*, 'el que porta la llança') de Políclet, un escultor del segle V aC, nascut a Sició al Peloponès, del qual adopta el cànon de representació de la figura humana en una proporció de set vegades la mida del cap, el cos es representa en *contrapposto*, és a dir, carregant el pes sobre una cama, en aquest cas la dreta, mentre que l'altra està flexionada, donant al cos una corba que dota la figura de dinamisme. El rostre és un retrat fidel al model, es reconeix sense dificultat a August per comparació amb altres escultures i monedes, seguint la tradició etrusca i la representació realista del model d'època republicana, tot i que té una certa estilització en trets juvenils que esdevindria característic del retrat imperial d'època júlia-clàudia, El braç dret està alçat i l'esquerre està paral·lel al cos, sostenint el *paludamentum*, el mantell militar que li envolta la cintura, les dues mans estan semiobertes, probablement tenien la funció de sostenir objectes complementaris. Va descalç, com els déus i els herois. Destaca la cuirassa, de formes anatòmiques cenyides al cos en una representació que recorda la tècnica de draps mullats, està ornamentada amb figures simbòliques, seguint un programa iconogràfic d'enaltiment la figura d'August. El seu simbolisme ha estat interpretat per nombrosos autors, a destacar l'erudit tarragoní Joaquim Icart, que va publicar a la premsa local aquesta descripció, pocs dies després que l'escultura fos col·locada en el seu emplaçament:

"A la part superior apareix el Cel estenent el seu mantell rosa matinal damunt la terra poblada de mortals. A sota mateix el Carro del Sol llença els seus corcers a galop, per a portar-nos la llum i la vida. Va precedit de l'Aurora, provista d'unes grans ales, que va escampant la rosada vivificadora. Darrera el Carro, la Lluna desapareix amb la seva llum pàl·lida. Tot plegat ve a representar que amb August neix el matí d'un dia resplendent.

A la part inferior podeu veure la Terra, descansant dolçament en la seva pau. Duu el Corn de l'Abundància, ple de fruites i de flors: dos infants se li arreceren.

Aquest al·legoria no ha estat posada perquè sí. Tinguem present que que sota l'ègida d'Octavi l'agricultura prengué un gran impuls, arribant a ésser una gran deu de vida i de riquesa. Diversos clàssics llatins parle de la importància del conreu dels camps en temps d'August i de l'atenció que li fou dispensada per part de l'Estat.

A banda i banda de la Terra hi ha dues divinitats protectores de l'Imperi. L'una és Apol·lo, el déu d'Acci, amb la seva lira, a cavall d'un grif, mig lleó mig àguila. L'altra és Diana, cavalcant un cérvol i amb el carcaix al braç esquerre.

A la part central de la cuirassa hi ha simbolitzat el triomf de Roma sobre els pobles bàrbars. Al mig mateix dues figures a peu dret. L'una s'ha dit que representa Fraates IV, rei dels parts, abillat amb túnica i amb una mena de pantalons, oferint una àguila de legió a l'oficial romà que està dempeus al seu davant allargant les dues mans per a rebre-la. Al peu d'aquest últim personatge hi ha un gos aturat. Alguns han dit que no es tracta d'un gos sinó d'un llop o una lloba, i que el personatge romà, el qual duu la clàmide penjant per l'esquena i el cap cobert amb elm, és precisament Mart, segons uns, i Tiberi , segons altres, fillastre de l'Emperador, que havia estat delegat per a rebre els trofeus arrabassats a Crasus poc abans, i que ara el rei part trametia a la Roma pacificadora.

A la part central esquerra s'hi representa la Gàl·lia vençuda, sostenint en una mà una beina buida i a l'altra una trompeta gàl·lica amb cap de monstre; davant seu un emblema amb figura de senglar.

A la part central dreta la Hispània, retuda també. Allarga una espasa que ofereix al vencedor. Se sap que l'any 21 abans de JC Agripa havia desarmat els celtíbers a la Hispània."[5]

És remarcable que en el mateix article, Joaquim Icart rebutja la interpretació de molts autors sobre el fet de ser representat descalç, habitualment considerada com la voluntat de divinitzar-lo o equiparar-lo als déus o un heroi. Icart era de l'opinió que vesteix com ho

3. AHT, CMT, Llibre d'Actes 1927-1935, sig. 8,pàgs. 361 i 362.

4. Museus Vaticans. Número d'inventari 2290.

5. Joaquim Icart. "Octavi August al peu de les muralles" a *Diari de Tarragona*, dijous, 30 d'abril de 1936, pàgines 1 i 2.

feien els caps militars en una batalla naval, descalç i sense casc, complements absolutament molestos en una nau. La interpretació d'Icart completaria el simbolisme de l'escultura, amb l'al·lusió a la batalla naval d'Acci, en la qual derrotà a Marc Antoni i Cleopatra i obtingué el control de l'Imperi.

La còpia de Tarragona

La rèplica d'aquesta escultura que es troba a Tarragona és una còpia en bronze patinat de l'original romà de marbre, de dimensions gairebé iguals. En el bronze s'eliminà el dofí i Cupido de la cama dreta, ja que es tracta un recurs per dotar d'una major base de sustentació al marbre que és innecessari pel bronze. A la mà esquerra se li col·locà un bastó consular a l'igual que a altres rèpliques, deixant l'esquerra buida, el braç alçat a l'alçada de l'espatlla, el que li dóna l'aspecte que adreci una arenga a la multitud o a la tropa. Al lateral dret, observada frontalment, a l'angle superior dret de la base metàl·lica de sustentació hi ha incisa la següent inscripció:

"Fonderia Chiurazzi
Roma"

Està sobre un pedestal monolític de pedra, que recorda els pedestals usats en època imperial romana, amb la següent inscripció en lletra capital romana:

ITALIA RESPUBLICA
SIGNVM HOC
IMP. AVGVSTI CAESARIS
NOBILI TARRACONENSIVM CIVITATI
DONO DEDIT
QVO LAVDEM INCLYTI PRINCIPIS
ET MEMORIAS ROMANI NOMINIS
VTRIQVE COMMUNES
GRATAE CIVIVM VOLVNTATI
CONSIGNARENT RAPHAELLE GUARIGLIA
APVD HISPANICAM REMPVBLICAM
ITALIAE REGIS ORATORE
A. MCMXXXIV

Novament recorrem a Joaquim Icart per a la traducció del text:

"El Govern d'Itàlia donà en homenatge aquesta estàtua de l'Emperador August, Cèsar, a la noble ciutat dels Tarragonins, a fi de segellar en la benevolença de llurs ciutadans l'apreuament de l'il·lustre cabdill i la fama del nom romà que uns i altres compartiren, essent Rafaelle Guariglia ambaixador del rei d'Itàlia a la República espanyola, l'any MCMXXXIV"[6]

Fotografia de l'estàtua d'August abans de situar-la en el seu emplaçament definitiu, en data indeterminada entre 1934 i 1939. (Arxiu MHT)

6. Joaquím Icart *ibíd.* pàgina 2.

Aquests detalls descrits ofereixen abundants elements que permeten refer la història de l'estàtua. En primer lloc identifica la foneria, la Fonderia Chiurazzi, que es fundà a Nàpols l'any 1870 per Gennaro Chiurazzi, que començà a treballar la fosa en uns locals cedits per l'administració pública al reial alberg dels pobres on feia còpies de les obres del museu de Nàpols. A finals del segle XIX ja havia adquirit un gran prestigi i fonia obres d'altres museus i d'artistes contemporanis. Van seguir l'activitat els seus fills Federico i Salvatore, que el 1919 construïren un nou establiment a la localitat de Ponti Rossi, quan, un cop mort el pare, els van retirar la concessió de l'alberg. Els fills ampliaren les activitats a la producció en marbre i ceràmica i l'any 1925 obriren una altra foneria a Roma, de la qual sembla que procedeix la rèplica tarragonina de l'August de Prima Porta.[7]

La inscripció indica que el donant fou el govern d'Itàlia; la data de lliurament figura en la última línia de la inscripció, l'any1934. El govern del regne italià estava presidit per Benito Mussolini des de l'any 1922, en què el Partit Nacional Feixista, del qual Mussolini era líder, va accedir al poder després de promoure una Marxa sobre Roma, l'èxit de la qual va decidir al rei Víctor Manuel III a posar-lo al front d'un govern de coalició. Després d'unes eleccions l'any 1924 la candidatura impulsada pel Partit Feixista va obtenir més del 60% dels vots, el que li atorgà una majoria suficient per aprovar, entre 1925 i 1926 les anomenades lleis feixistíssimes que eliminaren el marc constitucional fent evolucionar el sistema polític cap un règim totalitari.

Raffaelle Guariglia

Al final de la inscripció apareix el nom del promotor de la donació, l'ambaixador d'Itàlia davant el govern espanyol, Raffaelle Guariglia, un funcionari de primer ordre del cos diplomàtic italià amb experiència en llocs de responsabilitat. Abandonà el càrrec de director general d'assumptes polítics i comercials per a Europa i el llevant mediterrani per fer-se càrrec de l'ambaixada a Madrid.

Per al feixisme italià, l'evolució política d'Espanya a principis de la dècada de 1930 era un problema. La destitució del dictador Miguel Primo de Rivera al front del govern espanyol significava la pèrdua d'un aliat admirador del feixisme. La posterior caiguda de la monarquia oferia un exemple potencial a seguir per la silenciada oposició italiana. Als sectors monàrquics els molestava un règim que havia destituït un rei, pels feixistes una república democràtica parlamentària era considerada un règim anacrònic, que s'oposava a l'ascens dels règims autoritaris en diversos països d'Europa. Aquestes suspicàcies tingueren efectes immediats, Itàlia ajudà amb armes i munició el cop militar de 10 d'agost de 1932, conegut com "La Sanjurjada".

Guarigilia vingué amb instruccions de millorar les relacions amb el govern de Madrid per intentar neutralitzar la creixent influència de França i entrar en contacte amb els opositors a la república. Seguint els informes del seu antecessor en el càrrec, Durini di Monza, que indicaven que la via d'apropament dels espanyols al règim italià s'havia de fer a través de l'activitat cultural, Guariglia desenvolupà una intensa activitat en aquest camp, recolzant tota mena d'iniciatives culturals, entre les quals destaca el Centro Scambi Culturali Italo-Spagnoli, una associació cultural de difusió propagandística. Igual com mantingué el suport als grups que conspiraven contra la república, monàrquics i més discretament amb falangistes. Guariglia abandonà l'ambaixada espanyola l'agost de 1934, tot i que formalment es mantingué com a titular fins febrer de 1935.[8] És a dir que el seu retorn a Itàlia vingué a coincidir amb l'arribada de l'estàtua obsequiada a Tarragona.

Les bones amistats fetes a Espanya li havien de servir anys després. Quan l'any 1943 el rei italià destituí Mussolini del càrrec de primer ministre per nomenar al front del seu govern a Pietro Badoglio, Guariglia fou designat ministre d'Afers Estrangers, càrrec des del qual mantenia les relacions amb Alemanya intentant, infructuosament, negociar un estatus de neutralitat d'Itàlia, alhora que el general Giusseppe Castellano establia contactes amb Estats Units i el Regne Unit a Portugal, que portaren a la signatura de l'armistici de Cassibile, a la Sicília ja conquerida pels aliats el dia 3 de setembre de 1943. Es féu públic el dia 8 i creà una situació de desconcert a l'exèrcit italià, sorprès per l'anunci sense haver rebut instruccions sobre l'actuació que havien de seguir, provocant una desbandada general. En resposta a aquest sobtat gir polític, els alemanys van engegar l'Operació Alaric, ocupant Itàlia i establint una república de curta durada que presidí Benito Mussolini. Guariglia, per evitar la represàlia dels alemanys, es va refugiar a l'ambaixada espanyola a Roma.[9]

7. Veu *Chiurazzi*, de Rosella Motta, a *Dizionario Boigrafico degli italiani*. Istituto della Enciclopedia Italiana, vol 25. Roma, 1981.

8. Sobre Raffaele Guariglia vegeu Rubén Domínguez Méndez, "El embajador Raffaele Guariglia en España (1932-1935). Reacción italiana ante una eventual pérdida de fuerza en su política mediterránea y americana" dins *Revista de Historia Iberoamericana*. Vol 6, número 1. 2013.

9. Fabio Grassi Orsini. Veu Guariglia Raffaele, a *Dizionario Biografico degli italiani*. <http://www.Treccani.it>, consultat el 1/3/2014.

Imatge de la placeta de la Columna, on s'ubicà l'estàtua d'August. Aquesta Imatge fou publicada en un programa de festes de Santa Tecla de 1939 amb fotografíes anteriors. (Arxiu MHT)

L'espera

En exercici del seu càrrec, l'ambaixador Guariglia va fer una visita a Barcelona durant la qual s'aturà a Tarragona i quedà impressionat de la magnitud de les restes romanes de Tàrraco conservades. Lluís de Salvador en l'habitual article a la secció "Els dies i els fets" al *Diari de Tarragona* amb el títol "L'emperador August i Tarragona" li agraeix la seva gentilesa en oferir l'estàtua:

"Ens semblaria cometre una injustícia si no dediquéssim com a tarragonins unes paraules de regraciament a l'Ambaixador d'Itàlia a Madrid, pels elogis sincers que dedicà a Tarragona llavors de la seva visita als nostres monuments. I a més la forma altament discreta com oferí a la ciutat –sense que la important dàdiva pogués ni de molt estranyar-li ni menys encara ofendre-la-- la valuosa estàtua de bronze de l'Emperador August, que el tarragoní espera ja, ben segur, amb impaciència afectuosa". Ell mateix informava que l'estàtua s'obsequiava igual com es féu a les ciutats fundades per l'emperador August a Itàlia en el decurs d'un homenatge nacional que se li dedicà.[10]

En data 17 de gener de 1934 Guariglia envià un informe al Ministeri d'Afers Estrangers italià on explicava l'oportunitat que es presentava per aplicar la política de penetració cultural que s'havia dissenyat a la legació italiana, fent present a la ciutat de Tarragona d'una còpia de l'estàtua d'August. Fins i tot citava la predisposició a participar en l'acte de lliurament del cardenal arquebisbe de la diòcesi, Francesc Vidal i Barraquer.[11]

Les notes de premsa sobre la donació de l'escultura, s'anaren succeint. El dia 6 d'abril de 1934, un breu anuncia les actives gestions que du a terme Raffaele Guariglia perquè sigui tramesa l'estàtua de l'emperador August.[12] El dia 2 de juliol del mateix any, sota el títol "L'homenatge de Tarragona a Cèsar August", s'anunciava que l'acord de cessió havia estat anunciat al conseller en Cap[13] (es refereix a l'alcalde). El dia 18 s'anunciava la propera arribada al vaixell de bandera italiana *Alicantino*,[14] i encara el dia 24, reiterava l'arribada en aquell vaixell per l'endemà. Segons el llibre d'atracades del port de Tarragona, aquest vaixell efectivament atracà al moll de Costa durant el dia 25 de juliol, on va fer operacions de càrrega i descàrrega de mercaderia general[15] però l'esperada estàtua no era a bord. No es publicà cap rectificació d'aquesta informació errònia. En canvi, l'acta de la Comissió Provincial de Monuments Històrics i Artístics corresponent al dia 31 de juliol de 1934, es recull la intervenció de l'alcalde de Tarragona, Pere Lloret, informant que el dia 3 d'agost arribaria l'escultura d'August al vaixell *Verdi*.

Efectivament el dia anunciat arribava l'escultura a bord de l'esmenta vaixell *Verdi*[16] i era rebuda pel mateix Pere Lloret. L'acte de lliurament es feu a bord del navili. La crònica que publicà l'endemà

10. Lluís de Salvador ."L'emperador August i Tarragona" a *Diari de Tarragona*. Dimecres, 31 de gener de 1934, pàgina 1.

11. Arnau González i Vilalta. *Cataluña bajo vigilancia. El consulado de Italia y el fascio de Barcelona (1930-1943)*. Universitat de València. Servei de publicacions. Valencia. 2009, pàgines 147, 148.

12. Oficina Municipal de Turisme a *Diari de Tarragona*. Divendres, 6 d'abril de 1934, pàgina 3.

13. "Homenatge de Tarragona a Cèsar August" a *Diari de Tarragona*. Dimarts, 3 de juliol de 1934, pàgina 4.

14. Oficina Municipal de Turisme a *Diari de Tarragona*. Dimecres, 18 de juliol de 1934, pàgina 3.

15. *Libro de registro de movimiento de buques y liquidaciones . Septiembre de 1931 a agosto de 1935*. Arxiu del Port de Tarragona. <http://www.porttarragona.cat/ca/arxiu-digital-sp-726026498/category/1930-1944.html>. Consultat el dia 12 de març de 2014.

16. Anònim. "L'entrega de l'estàtua d'August a Tarragona" a *Diari de Tarragona*. 3 d'agost de 1934, pàgina 1.

Diari de Tarragona feia una detallada relació de les persones assistents: "Al voltant de la taula prengueren seient l'alcalde de la ciutat, senyor Pere Lloret; senyor Pujol en representació del Comissari de la Generalitat, consellers senyors Salvadó i Montagut; arquitecte municipal senyor Pujol; representació del Sindicat d'Iniciativa i Premsa; comandant sig. Lascala; agent consolar d'Itàlia, senyor Orovio; consignatari del vaixell, senyor Carandini i la seva distingida senyora; cap de màquines i primer oficial del vaixell".[17]

Montserrat Duch afirma, basant-se en unes fotografies inèdites que publicà en un article a la revista *L'Avenç*, que a bord del vaixell es trobava Galeazzo Ciano i la seva esposa Edda, filla de Mussolini,[18] però l'observació atenta de les imatges publicades no fa possible identificar entre les persones que hi apareixen el matrimoni Ciano. A falta de documents més fonamentats és dubtosa la seva presència al *Verdi*.

Què en fem d'August?

El diumenge dia 12 d'agost, el *Diari de Tarragona* [19] i *La Cruz*[20] coincidien en il·lustrar les respectives primeres planes amb idèntica imatge d'una estàtua toracada, probablement dels Museus Capitolins, que no era la que recentment havia arribat a Tarragona. Malgrat la diferència de les seves línies editorials habituals, també coincideixen en reproduir el mateix article de Lluís Bertran i Pijoan que havia aparegut a *La Veu de Catalunya*, junt amb altres, de to semblant als dos diaris, dedicats a elogiar el present rebut.

No tan unànimes foren les opinions sobre l'emplaçament del monument. Abans d'arribar, un article editorial de *Diari de Tarragona* , a la secció "Els dies i els fets", que no està signat però probablement l'autor fou Lluís de Salvador, tot i que es manifesta partidari de posar-lo a la que llavors es deia la placeta de la Columna, que és el lloc on finalment es posà, opina que fóra millor: "l'emplaçament a la placeta formada sobre les voltes de la Santa Bàrbara".[21] En canvi *La Cruz* considerava que el lloc més adient era la plaça del Rei, aleshores de la Llibertat[22] i deixa una llista de llocs proposats: el passeig Arqueològic, el de Saavedra, a l'entrada de la carretera de Barcelona, a la plaça de Corsini o a la Rambla. El novelista Alfons Maseras,en un article publicat a la revista *Ràdio-Barcelona* i reproduïda a *Diari de Tarragona* , es mostrava entusiàsticament a favor de situar-la al Passeig Arqueològic, sense entrar en més detallls.[23] En canvi, l'artista aragonès Francesc de Cidón, amb vincles a Tarragona per haver-hi residit com a professor de l'Institut, es manifestà favorable al: "triangle que es forma a la carretera de Barcelona en entrar a la ciutat, per la convergència de la carretera nova amb la vella, és a dir, a l'entrada de la noble i prestigiosa Tarraco".[24]

Per altra part, l'anunci de l'ofrena aixecà recels i polèmica des d'un primer moment per provenir d'un país amb un règim polític radicalment oposat al que imperava a Espanya des de 1931. Per això, De Salvador, en anunciar l'ofrena de l'estàtua dedicà tot un paràgraf a donar raons que justifiquin l'acceptació del present:

"L'arribada al nostre port de la gran estàtua de l'Emperador immortal i el seu emplaçament al lloc que se li destini, seran degudament i democràticament solemnitzats, ben segur, pel poble republicà i liberal de Tarragona. I no haurà d'atendre a altra cosa que al fet substantiu de l'obsequi fet a la ciutat per la nació italiana, pel poble italià, i l'acceptació nostra d'aquell obsequi, lliure i incondicional, per tal de contribuir amb la nostra gratitud, a la glòria que donà a Tarragona, l'admiració i l'afecte d'August."[25]

Malgrat el debat sobre on s'havia d'ubicar, l'emplaçament no s'elegí arbitràriament, sinó que el lloc el va decidir Jeroni Martorell. Així es desprèn d'una nota apareguda a *Diari de Tarragona* el dia 6 de juliol l mateix s'informava que mes on informava que l'arquitecte que dirigí les obres d'enjardinat del Passeig Arqueològic estava a la ciutat per estudiar sobre el terreny on s'havia de situar l'estàtua.[26]

Els preparatius materials avançaven lentament, la convulsa situació en què va entrar la política catalana arran del fets d'Octubre de 1934, amb la destitució dels consistoris democràtics i la seva substitució per gestores endarreriren la instal·lació de l'estàtua.

El *Diari de Tarragona* de data 14 de novembre informava en un breu dels preparatius per la seva col·locació: "Ahir a la tarda fou transportat de la pedrera on ha estat construint a un solar de la Rambla destinat a taller, el cip monumental que ha de servir de peanya a l'estàtua de Cèsar August en el monument que li serà dedicat en un indret del Passeig Arqueològic. El trasllat es fa per tal que pugi esculpir-s'hi la bella inscripció que ha estat redactada a l'efecte".[27] Segons es desprèn d'aquesta informació el pedestal es va fer aquí amb perda local.

No es tornen a localitzar notícies a la premsa sobre l'estàtua fins que un editorial del Catalònia del dia 2 d'abril de 1936, es refereix al retard en la col·locació atribuint-ho a les repercussions polítiques de l'atac a Abissínia per part d'Itàlia, reclama que finalment es posi al seu lloc i relata una frustrada col·locació: "Un bon dia, al lloc on ha d'anar emplaçat aquell bronze, va aparèixer un munt de fustes i ferros. Una embastida amb totes les de la llei per a treure la columna

17. *Diari de Tarragona.* Dissabte, 4 d'agost de 1934, pàgina 1.

18. Montserrat Duch Plana. "Republicans i franquistes davant l'estàtua d'August a Tarragona" a *L'Avenç*, núm 316, setembre de 2006, pàgines 23 i 24.

19. *Diari de Tarragona*, 12 d'agost de 1934, pàgines 1 i 2.

20. *La Cruz*, 12 de agosto de 1934, pàgines 1 i 2.

21. Anònim. "L'emplaçament de l'estàtua d'August" a *Diari de Tarragona.* 29 de juliol de 1934, pàgina 1i 2.

22. Anònim. "L'emplaçament de l'estàtua d'August" a *La Cruz.* 12 d'agost de1934, pàgina 1.

23. Alfons Masseres "Tarraco Augusta" a *Diari de Tarragona.* 26 d'agost de 1934, pàgina 1.

24. D i I "L'emplaçament de l'estàtua d'August" a *Diari de Tarragona.* 23 de desembre de 1934, pàgina 1.

25. Lluís de Salvador "L'emperador August i Tarragona" a *Diari de Tarragona.* 31 de gener de 1934, pàgina 1.

26. Oficina Municipal de Turisme a *Diari de Tarragona.* Divendres, 6 de juliol de 1934, pàgina 3.

27. Oficina Municipal de Turisme, a *Diari de Tarragona*, 14 de novembre de 1934, pàgina 3.

Imatge del Passeig Arqueològic guarnit amb banderes italianes i espanyoles per rebre la visita de Galeazzo Ciano. Dalt del fortí negre es pot llegir DUCE, repetit tres vegades. (Arxiu MHT)

i emplaçar el basament, l'estàtua fou encaixonada de bell nou i l'embastida desparegué".[28]

El *Diari de Tarragona* anuncià que l'estàtua havia estat posada al lloc designat a la placeta de la columna el dia 8 d'abril de 1936, sense cap solemnitat ni acte inaugural,[29] mentre anunciava els actes que es preparaven per commemorar el cinquè aniversari de la proclamació de la República. Si la intenció era incloure-ho dins el programa, la política del govern de Mussolini ho desaconsellà.

Però no hi restà massa temps. L'esclat de la Guerra Civil, amb bombardejos sobre Tarragona a càrrec de l'*Aviazione Legionaria* italiana van ocasionar que l'estàtua fos retirada, tal com descrivia en el seu espai habitual Lluís de Salvador, el 18 de desembre de 1937: "...tant per considerar que no era prudent deixar-la-hi per causa de l'origen feixista com per salvar-la d'una salvatge destrucció, per part dels aviadors mussolininians lliurats ara a la tasca de destruir allò que Cèsar August protegia i impulsava".[30]

Arcs de triomf sobre una ciutat devastada

El dia 15 de gener de 1939 les tropes franquistes ocupaven Tarragona en el seu imparable avanç sobre Catalunya. Immediatament començava una dura repressió, la ciutat s'omplia de centres d'internament de detinguts i presoners plens a vessar de gent. A L'Oliva començaven a ressonar a diari els trets dels afusellaments.

Un cop acabada la Guerra Civil amb el triomf de les tropes de Franco, l'estàtua d'August retornava al mateix lloc, ara definitivament, a primers de juliol de 1939. Tres mesos després del final oficial de les hostilitats, es rebia la visita del ministre d'Afers Exteriors d'Itàlia, Galeazzo Ciano, per donar recolzament internacional al nou règim totalitari. El dia 10 de juliol va arribar per via marítima a Barcelona, on el va rebre el ministre espanyol de Governació, Ramon Serrano Súñer. Després d'un seguit d'actes a aquesta ciutat, el dia 11 van visitar Tarragona per retornat el mateix dia a Barcelona, des d'on sortí cap a San Sebastian; allí el rebé el general Franco amb qui seguí la gira per Madrid, Toledo, Sevilla i Màlaga, port en el qual embarcà per tornar a Roma.

El desplaçament a Tarragona va estar dedicat a fer evident la petjada dels antics romans a Tarragona, els lligams amb l'antic imperi Romà, en el qual els feixistes havien basat la seva estètica, els feixos que duien els líctors, les àguiles imperials, la salutació amb el braç alçat, dita "a la romana". L'antic Imperi romà era una referència imprescindible en la seva aspiració de situar-se com la potència mediterrània del sud d'Europa, operació per la quan necessitava de la complicitat, com a mínim, dels nou règim espanyol que tant havien ajudat a imposar.

La jornada, que començà amb breus actes a l'arc de Berà i la torre dels Escipions, tingué el seu moment culminant en la inauguració oficial de l'estàtua d'August, que havia estat retornada al seu lloc al Passeig Arqueològic, en un acte de masses ple d'uniformes. Acabà amb una visita a l'aqüeducte del Pont del Diable i un dinar a la finca *Mare Internum*, que havia estat incautada als seus propietaris no afins al règim franquista, i cap a les cinc de la tarda la comitiva va tornar a Barcelona.

28. "I de Cèsar August, què en farem?" *Catalònia*, 2 d'abril de 1936.

29. Anònim. "Cèsar August al seu lloc" a *Diari de Tarragona*. 12 d'abril de 1936, pàgina 1.

30. Lluís de Salvador. "La civilització romana, contra la barbàrie feixista" a *Diari de Tarragona.* 19 de desembre de 1937, pàgina 1.

Tarragona tenia encara ben visibles les destrosses fetes pels bombardejos aeris, efectuals en majoria per aviadors italians, però van quedar acuradament ocultes a la visió del visitant i de l'opinió pública, almenys la italiana, per un desplegament d'arquitectura efímera grandiloqüent:

"A la entrada de Tarragona, al principio del paseo de las Palmeras, se está erigiendo un colosal Arco de Triunfo, que tendrá una altura de 25 metros, esto es, aproximadamente la que alcanzan las casas mas altas de la ciudad (...) En la muralla de Santa Clara se estan levantando seis columnas de una altura de diez metros que estarán rematadas por el águila imperial romana y el signo del Líctor y en sus bases el yugo y las flechas de nuestro Estado".[31]

D'aquella visita en queda testimoni a un noticiari cinematogràfic que filmà l'Istituto Luce (*Libera Unione Cinematografica Educativa*) que està a disposició de la consulta pública al canal Cinecittà Luce de YouTube.[32]

La premsa local es va fer ampli ressò de l'esdeveniment. L'únic diari que es publicava aleshores a la ciutat, l'antic *Diari de Tarragona*, que havia canviat el nom per *Diario Español*, va dedicar diverses portades amb un gran desplegament tipogràfic els dies anteriors i el posterior a l'esdeveniment, on es recullen les impressions de les primeres autoritats. Destaca la sorprenent sinceritat del tinent coronel Sr. De la Vega en manifestar: "...nuestra ciudad dió sensación de multitudes habiendo sólo unos miles de almas, procurando se les viera en todas partes".[33]

Els protagonistes que es van arrecerar a l'ombra protectora d'August foren sens dubte el que aleshores era Jefe Provincial del Movimiento, José Fontana Tarrats, que havia fundat la Falange a la província de Tarragona l'any 1934, era un dels catalans de Franco.[34] Ell fou qui s'encarregà de la organització del viatge, de la decoració triomfal i dels actes l'acte. Però sobretot els dos homes del moment, que compartien protagonisme polític i un indubtable atractiu personal, el ministre espanyol de la Governació, Ramon Serrano Suñer i el ministre d'Afers Estrangers italià, Galeazzo Ciano.

Ramon Serrano Suñer (1901-2003) era un brillant advocat de l'estat, fill d'un enginyer de camins tarragoní, José Serrano. Estudiant dret va conèixer a José Antonio Primo de Rivera, fundador de la Falange Española i van fer amistat. Es casà amb Ramona "Zita" Polo Martínez-Valdés, germana de l'esposa del "Caudillo" Francisco Franco.[35] La seva adhesió a la causa dels revoltats, va fugir de la zona republicana per unir-se al bàndol nacional, la proximitat al poder i per la seva innegable capacitat, demonstrada en dissenyar l'aparell governamental franquista i redactar les primeres lleis, el seu cunyat el va nomenar ministre de l'Interior (1938), de Governació (1938-1940) i finalment d'Assumptes Exteriors (1940-1942), fins que l'enfrontament polític amb el general José Enrique Varela, simpatitzant dels tradicionalistes, el canvi d'orientació en política internacional decidit per Franco i una relació extramatrimonial impossible de gestionar a l'Espanya nacionalcatòlica, el van apartar del govern definitivament 3 de setembre de 1942.

L'altre fou l'il·lustre visitant, Galezzo Ciano (1903-1944) que era fill de Constanzo Ciano, comte de Cortellazzo i Buccari, heroi de la Marina italiana a la Primera Guerra Mundial i un dels fundadors del Partit Feixista Italià. Llicenciat en dret va ingressar en el cos diplomàtic italià. Es va casar amb Edda, la filla gran de Benito Mussolini i va participar a la campanya d'Abissínia com oficial d'aviació. Va ser ministre de Propaganda (1935-1936) i d'Afers Exteriors (1936-1943). Al Gran Consell Feixista va va votat a favor de la destitució de Mussolini al front del govern. Restablert el seu sogre en el poder pel alemanys com a president de la República Social Italiana, Ciano va fugir a alemanya, on va ser detingut i lliurat a Mussolini, que en va ordenar l'afusellament, que s'executà a Livorno, l'any 1943.

L'estàtua de Tarragona i altres còpies

Probablement el brillant acte polític de Tarragona agradà a les autoritats de l'època i els deuria donar la idea de fer un acte similar a Saragossa, ciutat a la qual també se li regalà una còpia de l'estàtua[36] en record de la fundació de la Colònia Caesar Augusta per August sobre l'any 15 dC.

La còpia lliurada a aquesta ciutat procedeix de la foneria Fonderia Artistica Lagana, amb seu a Nàpols i Roma,[37] és de mida major que la tarragonina i la part posterior és lleugerament diferent, té més marcada l'anatomia de l'esquena i els plecs del drapejat del *paludamentum* tenen més volum.

31. Anònim. "El recibimiento que Tarragona tributará al conde Ciano será apoteósico" a *Diario Español*, 7 de juliol de 1937, pàgina 1.

32. L'Istituto Luce fou creat l'any 1920 i fou un important instrument de propaganda feixista que es manté actiu com a productora de documentals. El seu arxiu històric està a disposició pública a Internet. <https://www.youtube.com/watch?v=y_IoeD72zWg&feature=share>.

33. Anònim. "Nuestras autoridades nos hablan de la impresión que produjo la visita a nuestra ciudad del Conde Ciano" a *Diari de Tarragona*. 13 de juliol de 1937, pàgina 3.

34. Ignasi Riera. *Els catalans de Franco.* Plaza&Janés Editores, SA. Barcelona 1998, pàgina 364.

35. Una ben documentada biografia dels primers anys de la seva vida es pot consultar a la pàgina web de la Fundación Serrano Súñer.<http://www.xn-forofundacionserrano-suer-mlc.es/biografias.html>. Consultada el 21 de març de 2014.

36. També hi ha un documental consultable a Internet: <https://www.youtube.com/watch?v=X0laV7YWq7M>.

37. <http://zaragoza.es/ciudad/artepublico/detalle_ArtePublico?id=191>. Consultat el 15 d'abril de 2014.

Antonio Mostalac Carrillo, cap del Servei de patrimoni Cultural de Saragossa informà que la de d'aquella ciutat serví per obtenir els motlles per fer la que hi ha a Mérida. La de Tarragona va servir l'any 1970 per fer una còpia per la ciutat de Gijón, que celebrava el bimillenari de la seva fundació. Es va encarregar a Codina Hermanos SL, una empresa fundada a Barcelona a mitjans del segle XIX, que el 1906 es traslladà a Madrid i en l'actualitat està a Paracuellos de Jarama. Es va fer amb la tècnica de la cera perduda, en bronze estatuari, cisellada, acabada i patinada com la original, per un cost de 225.000 pessetes.[38] D'aquesta se'n va obtenir una nova còpia per la ciutat de San Sebastian.

Per tant, només hi ha dues còpies de l'August de Prima Porta, fetes a Itàlia sota el govern de Benito Mussolini, la saragossana i la de Tarragona, que fou la primera en ser lliurada i, probablement, la de més fidelitat a l'original. El bronze possiblement és de millor qualitat que la còpia de Saragossa, feta quan Itàlia estava immersa en la Segona Guerra Mundial i el metall s"havia encarit per la demanda de la indústria militar.

A Tarragona de bon principi va ser apreciada per les seves qualitat artístiques, el que originalment era un obsequi amb una subtil càrrega política, que després es convertí en una peça propagandística explícita. Ara és una obra imprescindible en l'imaginari ciutadà, enriquida per tota la càrrega històrica que acumula.

LLUÍS BALART BOIGUES

38. Archivo Municipal de Gijón, signatura 434-3. Per gentilesa de Paloma Garcia Díaz, directora dels Museos Arqueológicos de Gijón.

Bibliografia

DD. AA. *Dizionario Biografico degli Italiani*, Istituto della Enciclopedia Italiana. Roma, 1981.

Domínguez Méndez, Ruben "El embajador Raffaele Guariglia en España (1932-1935). Reacción italiana ante una eventual pérdida de fuerza en su política mediterránea y americana" dins *Revista de Historia Iberoamericana.* Vol 6, número 1, 2013.

Duch Plana, Montserrat. "Republicans i franquistes davant l'estàtua d'August a Tarragona" a *L'Avenç*, núm. 316, setembre de 2006, pàgines 22 a 27.

Gisbert i Canes, Joan. *Tarragona: Escultures, làpides i fonts. Monuments decoratius als carrers de la ciutat.* Arola Editors. Tarragona, 2003.

González i Vilalta, Arnau. *Cataluña bajo vigilancia. El consulado de Italia y el fascio de Barcelona (1930-1943).* Universitat de València. Servei de publicacions. Valencia, 2009.

Riera, Ignasi *Els catalans de Franco.* Plaza&Janés Editores, SA. Barcelona, 1998.

Vélez, Pilar (Dir.) *Fons del Museu Frederic Marès/5. Catàleg d'escultura i col·leccions del món antic.* Ajuntament de Barcelona, Museu Frederic Marès, Institut de Cultura de Barcelona. Barcelona, 2010.

RECORDANT POETES

Una exposició per al record i el descobriment

Sara Espinós Ferré

L'exposició "Recordant Poetes" es va poder visitar al Tinglado 1 del Moll de Costa de Tarragona del 19 de desembre de 2013 al 19 de gener de 2014. Es tractava d'una mostra de les obres d'art que els propietaris del cafè cediren a la ciutat, un recorregut pels vint-i-cinc anys de feina i activitats culturals que s'hi organitzaren mentre restà obert, una visió de les exposicions, presentacions de llibres i concerts que, juntament amb la realització d'un audiovisual amb el testimoniatge oral dels protagonistes del cafè i amb la creació d'un grup al Facebook, han pretès homenatjar un dels locals més mítics de Tarragona.

The "Recordant Poetes" exhibition had been at Tinglado 1 of Moll de Costa the Tarragona, since 19 of December 2013 to 19 of January 2014. It was a sample of the art work that the owners of the cafe had cede to the city. The exhibition had been created to show the art work, the cultural activities, exhibitions, literature and concerts that had taken in Poetes during the 25 years that it had been opened. A video had been created to the ocasion, the leadings and the clients talk about his experiences to pay homage to the mitic cafe of Tarragona.

PARAULES CLAU:
art, exposicions, cultura literatura, concerts, Tarrragona

KEYWORDS:
art, exhibitions, culture, literature, concerts, Tarragona

ISSN 1136-7865 · EISSN 2014-2048 · http://www.revistakesse.com

El cafè-galeria d'art POETES s'inaugurà el 9 de juny de 1978, en un moment propici per donar vida a una Tarragona culturalment adormida.

Al capdavant hi havia l'Antoni Torrell i el Joaquim Martín. El primer era procedent d'Alcover, el segon de Pamplona, i tots dos havien estudiat a Barcelona diferents disciplines artístiques, la qual cosa es feia palesa, per exemple, en la decoració. A més, recollien l'herència d'un altre local mític a Tarragona, La Geganta, de manera que l'obertura del local, ja des del començament, va ser alguna cosa més que l'obertura d'un cafè habitual o comú.

El Toni i el Quim triaren la Part Alta, situaren Poetes en un carreró sense sortida a la meitat del carrer de Sant Llorenç, al núm. 15, una zona que en aquells anys estava molt degradada, i on els locals, val a dir-ho, eren molt més econòmics. De retruc, començaven així l'aposta per donar una nova vida al barri.

El novembre de l'any 1980 s'hi va fer la primera ampliació, la segona s'inaugurà el 17 de gener del 1990, en la qual s'incorporà una sala autònoma, al primer pis, que, a partir del 30 de novembre de 1992, va passar a anomenar-se "Jaume Vidal Alcover" per honorar aquell que havia estat un dels clients més destacats i assidus, que havia mort l'any anterior.

El local tancà, després de vint-i-cinc anys de treball, el 27 de setembre de 2003, deixant al darrere un quart de segle d'intensa activitat cultural i un regust agredolç als parroquians habituals que s'hi trobaven com a casa, i és que cap altre local ha cobert el buit que Poetes els va deixar.

El Joaquim Martín i l'Antoni Torrell, amb la programació de diferents tipus d'actes, s'havien convertit en veritables animadors i impulsors de la vida cultural de la ciutat. Poetes era un punt de referència per a un públic heterogeni, una bona part del qual amb inquietuds i activitats professionals lligades al món artístic i cultural. Els escriptors Jaume Vidal Alcover i Maria Aurèlia Capmany n'eren habituals, compartien les propostes culturals i en participaven. Es convertiren en un focus magnetitzador de les tertúlies que s'hi improvisaven al voltant de les variades taules cobertes amb estovalles, de les cadires i butaques, que tant caracteritzaven el local.

Poetes va col·laborar en la transformació de la Part Alta, "va fer allò que no ha fet cap institució, cap entitat bancària ni cap associació", així ho apuntava Joan Cavallé en un article publicat el 1994. Va donar la primera oportunitat a molts creadors en l'àmbit musical, teatral, i de les arts visuals, va ser la seu del col·lectiu La Gent del Llamp, i també de manera més informal de L'Espiadimonis. A més, el local acollí el *jazz* del Festival Internacional de Dixieland, el Ball de Diables –als quals el Toni va pintar els primers i els segons vestits– i la nit de Reis i sobretot la de Carnaval destacaven gratament sobre les altres. Per celebrar el Carnaval Poetes es vestia de gala i acollia una munió de rauxa i disfresses venecianes, on no hi faltaven cambrers, canvis de sexe, cardenals i monges, verges de Montserrat, pebrots, arlequins i valencianetes, "un lloc per a la disbauxa, per a la crítica, per a l'atreviment descarat i per a la desinhibició", tal i com destaca el Quim.[1]

Al llarg dels vint-i-cinc anys de feina, el Toni i el Quim van anar acumulant un gran nombre d'obres d'art, de cada exposició se'n quedaven una, que és l'origen de la majoria de peces de la col·lecció.

El 21 de març de 2012 decidiren que aquest fons havia d'estar a disposició de la ciutat, i se signà el conveni per a la cessió de la col·lecció al consistori, d'aquesta manera passaren a formar part del fons del Museu d'Història de Tarragona.

Un fons amb 188 obres que corresponen a 105 artistes del camp de Tarragona, entre els quals destaquen Francesc Vidal, Eugeni Fabregat, Aureli Ruiz, Pere Español, Anton Roca, Teresa Baena, Eduard Fortuny, Eva Alcaide o Gabriel Guasch, entre molts d'altres, que trobaren a Poetes una de les seves primeres plataformes d'exhibició. Hi podem trobar pintura, ceràmica, escultura, fotografia, gravat i els cartells i *collages* del Toni Torrell.

La labor de preparació de les obres del fons ha estat complexa, se n'ha fet una exhaustiva catalogació i s'han portat a terme petits treballs de consolidació i restauració d'algunes de les peces. En relació amb el material exposat a "Recordant Poetes", ha estat el curador de l'exposició i professor d'Història de l'Art de la Universitat Rovira i Virgili, Antonio Salcedo, qui ha dut a terme un estudi, valoració, classificació del fons i una posterior selecció de les quaranta-cinc obres exposades, pintures i escultures, que podien representar la va-

1. MARTÍN, Q.; TORRELL, T.: "La sàtira del carnaval", *La Pipel Entertainment*, a <http://www.lapipel.cat/la-satira-del-carnaval/ > [consultada el 12 de març de 2014].

Imatge de de Carnaval, tot l'equip de treballadors disfressat (Foto: Galeria-cafè Poetes - MHT)

rietat d'aportacions artístiques de Poetes. A més s'hi ha inclòs onze dels cartells de Carnaval fets pel Toni Torrell.

A més del material artístic, l'exposició també mostrava una vitrina amb articles de premsa, una altra amb publicacions de La Gent del Llamp i una última amb targetes i invitacions a les diferents activitats i propostes que Poetes acollia. S'hi reproduïa també un vídeo, un audiovisual realitzat per Martí Xirinachs, en què hi participaren de manera intensa Lluís Balart, Elena Virgili, Joan Cavallé i jo mateixa.

L'objectiu era el d'enregistrar el testimoni oral de la gent que va participar d'una o altra manera en aquell espai: els propietaris, evidentment, però també alguns dels treballadors, artistes plàstics, músics, membres de La Gent del Llamp, de Trono Villegas i Zàlata, i part de la clientela en general, que coincideixen a destacar l'immillorable record que tenen de Poetes, una segona casa on l'art i la cultura afloraven en cada racó. L'audiovisual es pot seguir veient a la xarxa,[2] de la mateixa manera que es pot consultar el catàleg[3] de l'exposició, creat també per a l'ocasió.

Hi ha hagut també la voluntat de fer partícip la ciutadania, d'una manera més directa i interactiva, per mitjà de les noves tecnologies i, en concret, de les xarxes socials: s'ha creat un grup a Facebook anomenat "Recordant Poetes"[4], en el qual totes les persones que ho han desitjat han pogut compartir imatges, textos, records i anècdotes.

El grup continua actiu i ha permès la interacció entre els participants, l'intercanvi d'impressions i emocions de les més de trescentes persones que han respost a la convocatòria feta pel Museu d'Història i la Biblioteca Hemeroteca Municipal, compartint el seu testimoni, les seves vivències i experiències personals lligades amb el cafè. Properament aquest grup de Facebook es convertirà en una pàgina web, on es podrà consultar tot el material aportat.

L'exposició "Recordant Poetes" restà oberta del 19 de desembre al 19 de gener al *Tinglado* 1 del Moll de Costa, organitzada pel

2. < http://www.youtube.com/watch?v=hn2C5zKoDm4&feature=youtu.be.> [Consultada el 28 de febrer de 2014].

3. <http://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/biblioteca-hemeroteca/fitxers/altres/cataleg-exposicio-recordant-poetes/view > [Consultada el 17 de març de 2014].

4. <https://www.facebook.com/groups/recordantpoetes/> [Consultada el 17 de març de 2014].

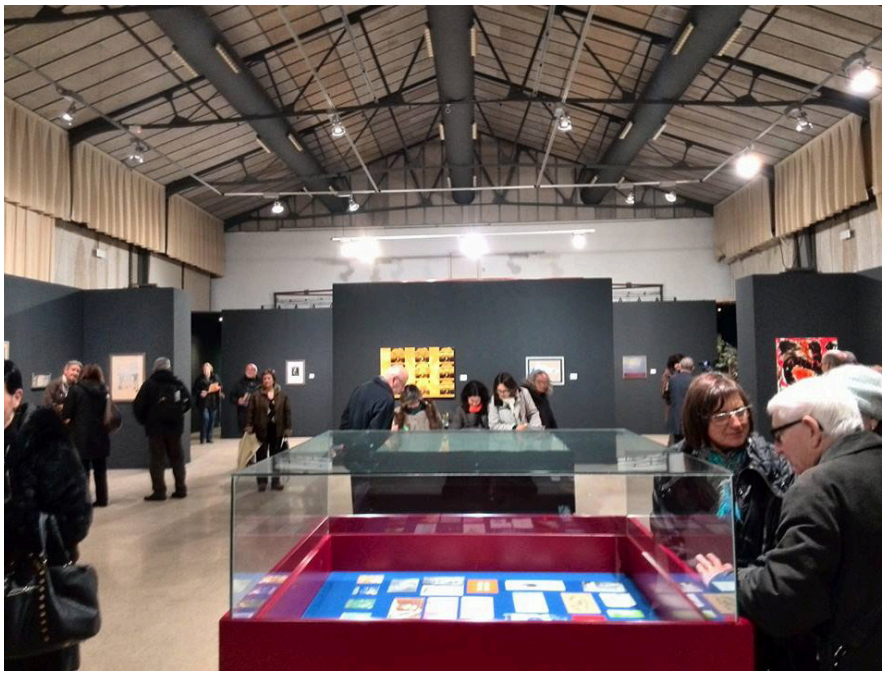

Imatge de l'exposició
(Foto: Galeria-cafè Poetes - MHT)

El Quim i el Toni veient l'audiovisual
(Foto: Galeria-cafè Poetes - MHT)

Museu d'Història de Tarragona i produïda pel Centre d'Estudis Marítims i d'Activitats del Port de Tarragona.

Es muntava amb un doble objectiu: d'una banda, el de recuperar i mostrar a la ciutat el fons d'obres d'art i, d'una altra, el de retre homenatge al cafè Poetes, coincidint amb els deu anys del tancament i els trenta-cinc de la inauguració. S'ha pretès fer una revisió de cadascuna de les facetes de Poetes, un cafè polièdric on les activitats que es realitzaven eren múltiples, es programaven audicions musicals i concerts, exposicions i instal·lacions artístiques, conferències, col·loquis i presentacions de llibres, accions i espectacles teatrals... Es tractava d'un espai de creació cultural total.

L'exposició ha volgut mostrar el testimoni de l'activitat creativa dels autors que s'aglutinaven al voltant d'aquest establiment, evidenciar la voluntat i la iniciativa dels propietaris, veritables impulsors culturals, que sovint passa desapercebuda, però que constituïren un focus d'irradiació, un epicentre d'intensa activitat artística, musical, literària i de dramatúrgia. Una mostra per explicar i apropar Poetes a aquells que, com jo, no el van conèixer, i un motiu per fer recordar i reflexionar als que encara l'enyoren.

SARA ESPINÓS FERRÉ

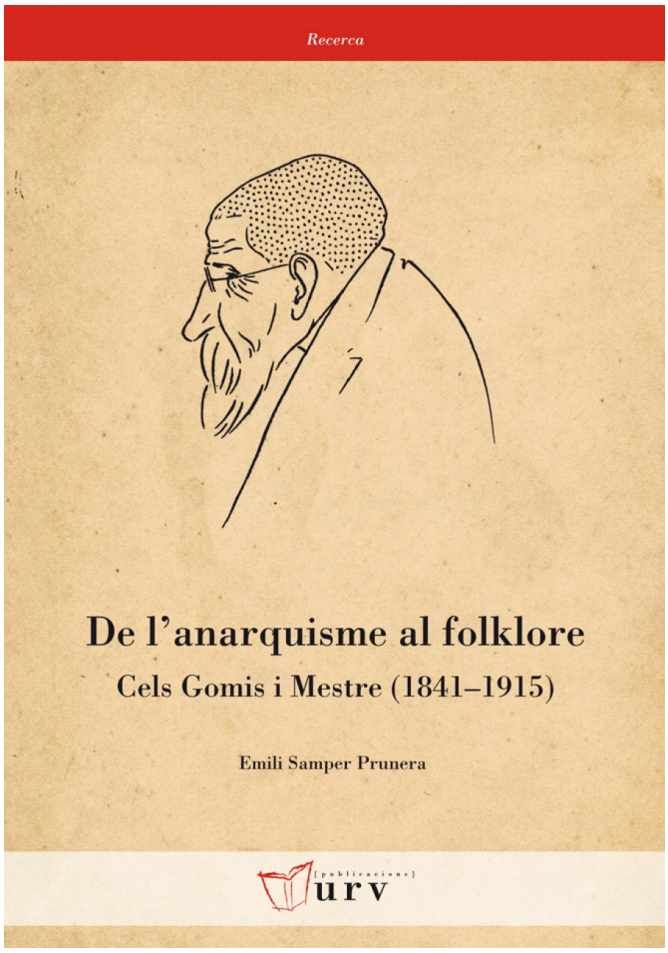

Emili Samper Prunera

De l'anarquisme al folklore.
Cels Gomis i Mestre (1841-1915)

Publicacions Universitat Rovira i Virgili, Tarragona, 2013, 214 pp.

Les renaixences als Països Catalans, que no arribaren a ser "rissorgimentos" polítics, van cobrant, com més va, més cartes d'identitats a través de detallades anàlisis sota diverses formalitats i enfocaments. Si arribem a l'acord que d'ençà de la primera meitat del vuit-cents, amb diverses gradacions territorials, elits intel·lectuals, activistes culturals –un altre tipus d'elit, doncs– i plataformes protopolítiques van definint un programa de construcció nacional-cultural –per bé que no encara polític: en qualitat de política no-dependentista (respecte de l'Estat espanyol)– Cels Gomis (1841-1915) hi ha de ser inclòs des del seu propi codi ideològic. Altrament, acabaríem per donar una visió esbiaixada –artificial– dels nuclis i matisos que es concretaren al Principat, al País Valencià i a les Illes a l'hora de definir línies de treball que maldaven per dignificar, en registres diversos, una cultura nacional.

La recerca d'Emili Samper –fruit d'una tesi doctoral dirigida pels doctors Carme Oriol i Magí Sunyer, que fou llegida a la Universitat Rovira i Virgili el 2013– amb el títol originari *Cels Gomis i mestre: Biografia i narrativa folklòrica* és la primera monografia sistemàtica –després dels estudis pioners de Llorenç Prats– sobre aquest etnòleg reusenc en clau folklorista. El text elaborat per Samper recull, a més de la trajectòria biogràfica de Gomis Mestre, la seva evolució ideològica i, fonamentalment, detalla de manera exhaustiva el sentit i significat del treball de camp del lliurepensador reusenc.

Acostumem a tenir una visió massa simplificada dels reculls etnogràfics sobre cultura popular –literària i oral– que potser identifiquem amb l'aspecte "museístic", és a dir, amb una matèria que comporta aire resclosit i "localista"..., reaccionari. En canvi Gramsci, als antípodes d'aquests ridículs estereotips, no pensava pas el mateix. Com tampoc no ho feia Gomis. Vegeu, si no, com concep la tasca folklorista de cara a la construcció de memòries: "Tota sabiduria, tota ciència" –escriu a *Meteorologia i agricultura populars* (1888)– "de les generacions passades se troba escampada entre tots los individuos que componen lo nostre poble. No sembla sinó que el llibre que la contenia s'hagi desenvolupat i que un cop de vent hagi escampat sos fulls per los darrers recons del nostre país". La vida de Gomis –ajudada pel seu ofici d'enginyer ferroviari– suposa la recerca d'aquesta "sabiduria" que, un cop anostrada, ens ajudarà a comprendre'ns com a societat i nació. Gomis i, doncs, la cultura nacional, no pas estrictament la lletraferida.

Tan sols per desmentir radicalment aquesta intuïció fallida "paleoprogre" – en paraules del sociòleg L.V. Aracil– la reflexió de Samper Prunera paga molt la pena. Més enllà de fer la classificació

ideològica d'un intel·lectual vuitcentista, com és Cels Gomis, especifica la seva aportació des de la tasca concreta que desenvolupà. Així, la contextualització teòrica de l'autor de *La bruixa catalana* en el marc de les generacions de folkloristes del segle XIX i XX mostra l'aportació metodològica d'una tercera generació a la qual pertany el biografiat: posterior a la generació romàntica i a la renaixentista. Aquesta aportació, tot essent fidel al cientisme positivista, abasta una orientació global del que és cultura popular –no tan sols literària–, a més de remarcar que calia no manipular els materials rescabalats, ni "seleccionar-los" per a reconstruir imaginaris que no corresponien a la realitat. Aquesta fou una aportació central de Gomis, tot seguint un procediment metodològic conscient, que el diferencià, com detalla Samper, d'un precedent en la matèria: Francesc Maspons i Labrós. El treball de camp, segons Gomis, calia analitzar-lo, interpretar-lo, però no pas subsumir-lo en un invent de la tradició pairalista: una Catalunya ideal. Aquest aspecte resta ben definit en una lletra que escriu per a l'himne nacional *Els Segadors*.

Amb tot, aquestes distincions a l'hora d'emprar fonts primàries –que remetien a una actitud ideològica determinada a la fi dels vuit-cents i centrada, per exemple, en l'opció clerical– no ens han de portar a menystenir tota la tasca feta per una escola d'excursionistes que, com Gomis, culminava una tradició anterior. Les "ruptures" de lectura interna no han d'implicar la creació de "bàndols" quant a especialitat, una qualitat difícil de trobar en biografies de folkloristes. Existeix un vessant comú a aquesta modalitat de treball cultural que expressa un carés civicopolític: patriota. No és estrany que Joaquim Santasusagna –ben comprès i utilitzat per l'autor del treball– inclogués Gomis en la seva magna obra sobre els renaixentistes reusencs a l'alba del segle vintè.

Dic això per a destacar la funció de l'excursionisme com a sociabilitat procliu a fabricar coneixement: geològic, geogràfic, històric. Però també per a bastir referents d'ús pedagògic, com bé mostra el treball de Samper. Altrament costaria d'entendre l'esplet d'entitats excursionistes –no estrictament barcelonines– que s'escamparen arreu del país. Sobre aquest aspecte –ara que Rafael Roca ha publicat una extensa recerca sobre la secció excursionista de Lo Rat Penat– potser seria d'interès, si s'escaigués, cercar les relacions valencianes de Gomis i de la resta d'excursionistes principatins.

A través de l'elaboradíssim treball que ens ocupa es pot plantejar, per derivació, una línia alternativa a la del catalanisme conservador: aquella que s'empelta –representada per Valentí Almirall, Gonçal Serraclara– amb el republicanisme intransigent partidari d'un Estat Català confederat –que res té a veure amb una boirosa "tercera via" actual!–. És així com s'entén que Gomis escrigués al *Diari Català* (1879-1881).

Precisament, el capítol dedicat a la caracterització ideològica de l'autor de *La cançó del carrylaire* deixa marge per a possibles posteriors treballs d'Emili Samper. En aquest sentit, per exemple, la franja política marcada per una revolució democràtica frustrada pel possibilisme republicà (1868-1873) pot donar més joc quant a la contextualització anarquista de Cels Gomis. Queda clara així la seva implicació en l'AIT. Ara, què el duu a "allunyar-se" de la família àcrata a partir de 1894?, conjuntura que, com diu Samper, significa el moment en què l'anarquisme bakuninià coneix un salt qualitatiu quant a efectes propagandístics i mobilitzadors. Existeix un cert distanciament envers l'anarquisme per part de Gomis? No és del tot creïble. Però el títol de la recerca *De l'anarquisme al folklore* dóna a entendre que existeix una evolució –ideològica?– en aquest sentit. O, potser Samper vol remarcar que fou a partir de 1894 –cosa que no es dedueix del treball– quan Gomis intensificà el treball etnològic. En fi, detallar i aprofundir l'anarquisme d'aquest folklorista pot ser útil per a esclarir dinàmiques internes àcrates. En aquesta línia, les memòries de Joan Montseny (1862-1942) –encara que potser d'esquitllentes– podrien aportar hipotèticament aspectes que ajudarien a complementar l'ambient polític viscut per Gomis.

Clou l'obra un doble apèndix que facilita al lector una útil classificació de les edicions de l'obra de Cels Gomis i un quadre biobibliogràfic que situa la vida del folklorista en el context internacional.

Ens trobem, en conseqüència, davant una recerca completa i profunda que, a més de tipificar les característiques del corpus de Cels Gomis Mestre, ajuda a aprofundir en la comprensió del període comprès entre el vuit-cents i el nou-cents a partir de múltiples registres culturals, codificacions ideològiques i moviments associatius que fan del Principat un exponent internacional quant a projectes i polítiques revolucionaris.

XAVIER FERRÉ TRILL

Manel Tarés i Lagunas

La introducció del règim borbònic a la vila de Cambrils. De la Guerra de Successió a les reformes dels anys seixanta del segle XVIII

Diputació de Tarragona, Tarragona, 2013, 364 pp.

Feia més de vint-i-cinc anys que la (ara ja) ciutat de Cambrils no veia renovada la seva historiografia d'una manera tan notable, concretament des d'aquell 1986 (qui escriu aquestes línies acabava tot just de fer el servei militar…) en què Carles Maristany publicava el que ja és un clàssic a les comarques tarragonines, la seva *Senyoria i població al Camp de Tarragona. La vila de Cambrils (segles XII-XVII)*. Llavors, es quedava a les portes de l'interessant segle XVIII, potser perquè un any abans ja l'havia tractat, amb no poc encert, el doctor Laureà Pagarolas en el seu llibre sobre els Gimbernat. Aquell va ser un tast del que podia significar un estudi analític complet sobre la societat civil cambrilenca de la divuitena centúria. Tot un repte, que M. Tarés no ha dubtat a assumir en una inversió de lectures, de consulta de documentació antiga i redacció de textos (durant aquests anys de treball ha consultat una vintena de centres documentals i cita més de 250 referències bibliogràfiques), fins a guanyar-se el dret a ser digne continuador dels seus consagrats antecessors.

En una valoració en conjunt de l'obra, es fa palesa l'excel·lència amb la qual estructura la definició setcentista d'un Cambrils territorial, social i civil, que desgrana en cada capítol dedicat a un aspecte diferent: la demografia, la societat, la fiscalitat, l'economia, l'urbanisme, la cultura. N'és veritable eix vertebrador el Consell municipal i les oligarquies locals de poder que en giraven al voltant, directores d'una evolució política, social, administrativa i financera que l'autor ens dibuixa amb tota la precisió que és capaç d'aportar la documentació consultada. Per això calia esfilagarsar el teixit de les principals nissagues oligàrquiques, les que remenaven les cireres del poder local. També s'hi estudia l'administració local; les càrregues militars; l'estructura econòmica; els diferents conflictes fiscals que sorgiren: l'octau de l'aiguardent, el plet per la lleuda o la guerra del pa; l'estructura urbanística: l'enderroc de la muralla, l'establiment del barri mariner, i diversos aspectes socials, culturals, religiosos i d'ensenyament.

La commemoració del tricentenari ens obliga a centrar-nos en la primera part del llibre, dedicat a la Guerra de Successió a Cambrils i a ampliar-ne els comentaris. No han estat gaires els valents que han fet incursió en l'episodi successori al Camp de Tarragona (revolució vigatana, guerra, ocupació, repressió, Nova Planta, Cadastre, "carrascletada"...). M. Tarés ho fa i se'n surt prou bé. Aplica un redactat amè a un fil argumental correcte, bastit sobre una base bibliogràfica però hàbilment alternada amb documentació local allà on cal. En l'austriacistització de les comarques de Tarragona va jugar un paper decisiu el canonge Andreu Foix, a qui se li dedica l'espai suficient

per conèixer-lo bé (no debades era cambrilenc), com actor principal de la conspiració teixida amb Hesse-Darmstadt per assegurar-se la lleialtat a favor de l'arxiduc. El vienès el féu capellà d'honor.

De les millors pàgines són aquelles on l'autor fa una síntesi del procés revolucionari al Camp de Tarragona, on s'enfrontaren austriacistes i botiflers, amb noms i cognoms. Dóna per a molt la consulta de bibliografia selecta (i encara hauria donat per a més si hagués tingut el mateix afany a l'hora de revisar la bibliografia local!). El mateix es pot dir del tractament que fa dels anys de guerra, que és una de les síntesis més reeixides que hem llegit. A això hi ha contribuït, sens dubte, la consulta d'altres arxius municipals propers (Montbrió, Reus, Riudoms, la Selva, la Comuna del Camp), consulta que aporta dades complementàries per fer més nítida la visió global de l'impacte del conflicte.

A partir de 1707 es produeix un canvi de rumb en la guerra. Tarés detecta un augment de les exigències militars: lleves, allotjaments, bagatges, donatius, que fan un forat a les arques municipals i empobreixen la població. Pot reconstruir el pas de tropes ací i allà, d'una manera no exhaustiva, però sí prou reiterada com per donar-nos una idea del calvari que degué patir la població civil camp-tarragonina. I com es mesura la crisi que provoca una situació de guerra en una zona determinada? Doncs, fent un cop d'ull a la població i a les finances. Demografia i economia, i aquests són els apartats que obre tot just després de recompondre els fets polítics i militars. "*L'evolució dels ingressos municipals provinents dels arrendaments dels drets comercials permeten prendre el pols a l'economia local durant la guerra*". I aquest pols esdevé taquicàrdic a partir de 1708 (caiguda de Tortosa) i de 1713 (ocupació), amb "sotrac" inclòs durant els primers temps de postguerra. El tractament demogràfic té alguna llacuna significativa (la taxa de natalitat li hauria permès fer comparatives interessants), però és d'allò més complet en línies generals i sap combinar dades d'arxiu amb fonts censals i verificar-ne la precisió. Diversos gràfics mostren l'evolució demogràfica durant el primer vicenni de segle i els quadres de població absoluta mostren una xifra d'habitants sensiblement més alta després de la guerra, una conclusió important que en el llibre no s'indica clarament.

Les finances municipals entren en crisi durant la immediata postguerra. Allò que no assoliren les exigències militars austriacistes, ho van fer les polítiques borbòniques repressives. El quadre de despeses de la clavaria municipal, inflat a talles, és tan clar com elevar un pic quatre o cinc vegades per damunt de la mitjana els anys 1713-1716 (p. 86). També fan referència a aquesta darrera fase de l'episodi successori els apartats finals sobre la repressió i la persecució dels austriacistes més significats, amb pàgines interessants bastides amb documentació inèdita (p. 88-91), que conformen un escenari en el qual no s'havia aprofundit. I pensem que la síntesi que en fa és només la punta d'un iceberg inexplorat.

El treball fou mereixedor de la XIII Beca Antoni Agustí d'investigació històrica atorgada per la Diputació de Tarragona (que s'encarregà de l'edició), munificència que manté viu el nervi historiogràfic a les nostres comarques. L'estudi també va comptar amb una subvenció del Centre d'Història Contemporània de Catalunya i la Comissió 2014.

MANEL GÜELL
Director de la revista electrònica *A Carn!*

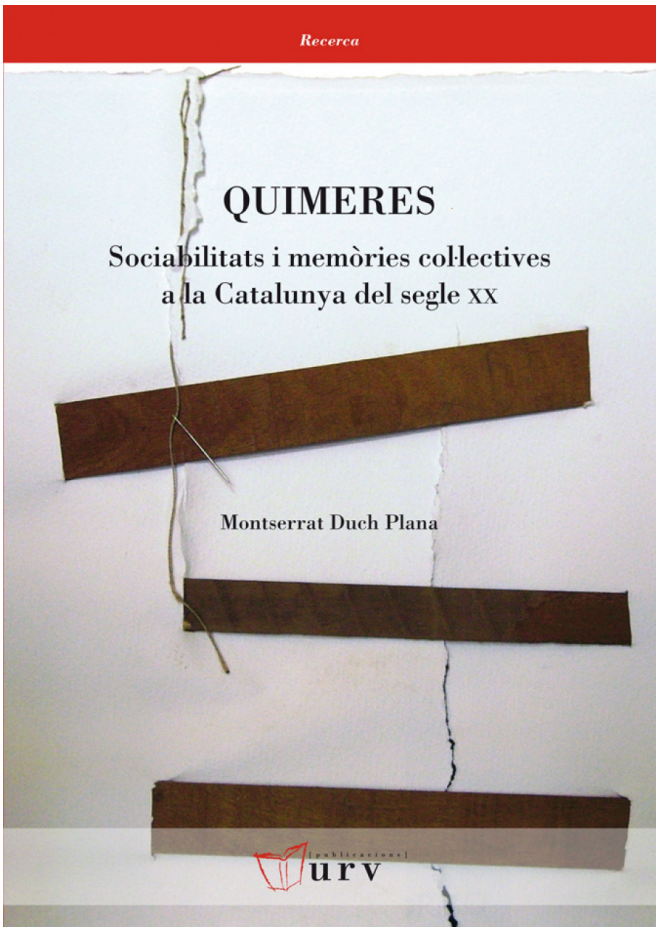

Montserrat Duch Plana

Quimeres:
Sociabilitats i memòries col·lectives
a la Catalunya del segle XX

Publicacions Universitat Rovira i Virgili, Tarragona, 2013, 216 pp.

És el mateix la plaça Major que la plaza de los Caídos? És evident que físicament sí que es poden correspondre ambdós espais, però també està clar que la seva simbologia i la manera de viure-hi i de relacionar-s'hi socialment no són iguals segons com ens hi referim i que, quan aquesta referència canvia, conseqüentment també es veu modificada la imatge que en tenim.

A grans trets, el simbolisme dels espais i la incidència de la toponímia, junt amb l'associacionisme popular i els usos públics de la història, serien un dels eixos principals d'aquesta publicació, que, com ja s'indica en la introducció, recull una sèrie d'articles i estudis de síntesi realitzats per l'autora, que s'han agrupat seguint aquests tres eixos temàtics i es mostren de manera diacrònica, començant a mitjan segle XIX i arribant als primers anys del segle XXI. Aquesta disposició cronològica té com a objectiu dotar de més unitat el text; no obstant això, l'heterogeneïtat dels articles fa que se'n mantingui el caràcter miscel·lani, i la temàtica dels capítols oscil·la entre aquests eixos principals.

D'aquesta manera, si seguim la incidència de la toponímia en el simbolisme dels espais, l'autora contraposa els desplaçaments d'elements toponímics durant la Segona República, caracteritzats per la catalanització i reafirmació de la identitat republicana i federal per una banda i per l'anticlericalisme durant l'època revolucionària per l'altra, amb el mateix procés a la inversa des dels primers dies del franquisme, amb l'objectiu d'homogeneïtzar nacionalment i cultural tots els territoris de l'Estat espanyol i, a més, utilitzar aquests elements toponímics per fer constantment memòria de la victòria franquista. Aquesta substitució es veu subratllada, tal i com repassa l'autora, per l'evolució paral·lela del calendari festiu, que també veu destruïda tota la càrrega simbòlica republicana, que es reemplaça per les noves commemoracions que dominen l'espai públic i que imposen encara més el nou *statu quo* franquista. Un punt culminant d'aquesta apropiació política de l'espai públic i de l'entorn festiu per part del franquisme és la commemoració dels 25 anys de dictadura, que cínicament es va donar a conèixer com a "25 años de paz". Resulta interessant la conclusió al respecte d'aquesta commemoració, que es recull d'autors com ara Paloma Aguilar, que analitza l'esperit contradictori del fet que al mateix temps que vol legitimar el règim des del vessant de l'estabilitat i de la pau, no deixa de ser la celebració d'una victòria militar, amb elements com ara el "Desfile de la Victoria" que deixen molt clar el rebuig franquista a qualsevol política de reconciliació entre vencedors i vençuts.

Aquest tall radical entre la Segona República i el franquisme també el trobem en l'àmbit de l'associacionisme, que és un altre dels vèrtexs d'aquesta monografia. A més de la reflexió –oportuna– que

l'autora fa sobre el buit historiogràfic al voltant de la història de la sociabilitat (que no de l'associacionisme) a Catalunya, destaca el tractament de l'evolució d'aquest moviment associatiu. Així, doncs, l'autora fa un repàs del procés de laïcització i democratització d'entitats com les societats d'assegurances mútues a partir de la dècada dels 60 del segle XIX, de la posterior polititzacció a favor del republicanisme d'aquest associacionisme ja des dels primers anys del segle XX, del desenvolupament de formes més variades de sociabilitat a conseqüència de la secularització progressiva de la vida quotidiana, i, finalment, de la disrupció que, com en tants altres àmbits, comportà no només el franquisme, la repressió del qual recaigué amb especial duresa sobre aquest associacionisme, sinó també el desenvolupisme dels anys 60, els canvis d'hàbits del qual comportaren també una important modificació en aquesta sociabilitat.

Per últim, cal esmentar l'enfocament de l'autora sobre l'última de les temàtiques al voltant de les quals s'articula aquest llibre: l'ús públic de la història, amb una periodització de la memòria històrica, des de les polítiques de l'oblit dels primers anys de la transició a un cert ressorgiment de la memòria a partir dels anys 90, i un repàs de les causes de la pervivència de la simbologia franquista fins a l'actualitat, causes que van des del pes del franquisme a la cultura popular fins a la pròpia dinàmica política de la transició democràtica.

PINEDA VAQUER FERRANDO

CERCLE
D'ESTUDIS
HISTÒRICS
I SOCIALS
GUILLEM
OLIVER

FUNDACIÓ
PRIVADA
MÚTUA
CATALANA

CEHSGO

Llegeix la revista Kesse des d'on vulguis,

els números anteriors i altres publicacions del Cercle, connectant-te a:

www.guillemoliver.com